

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF
OSZTÁLYTITKÁR

XXIV. KÖTET, 14. SZÁM

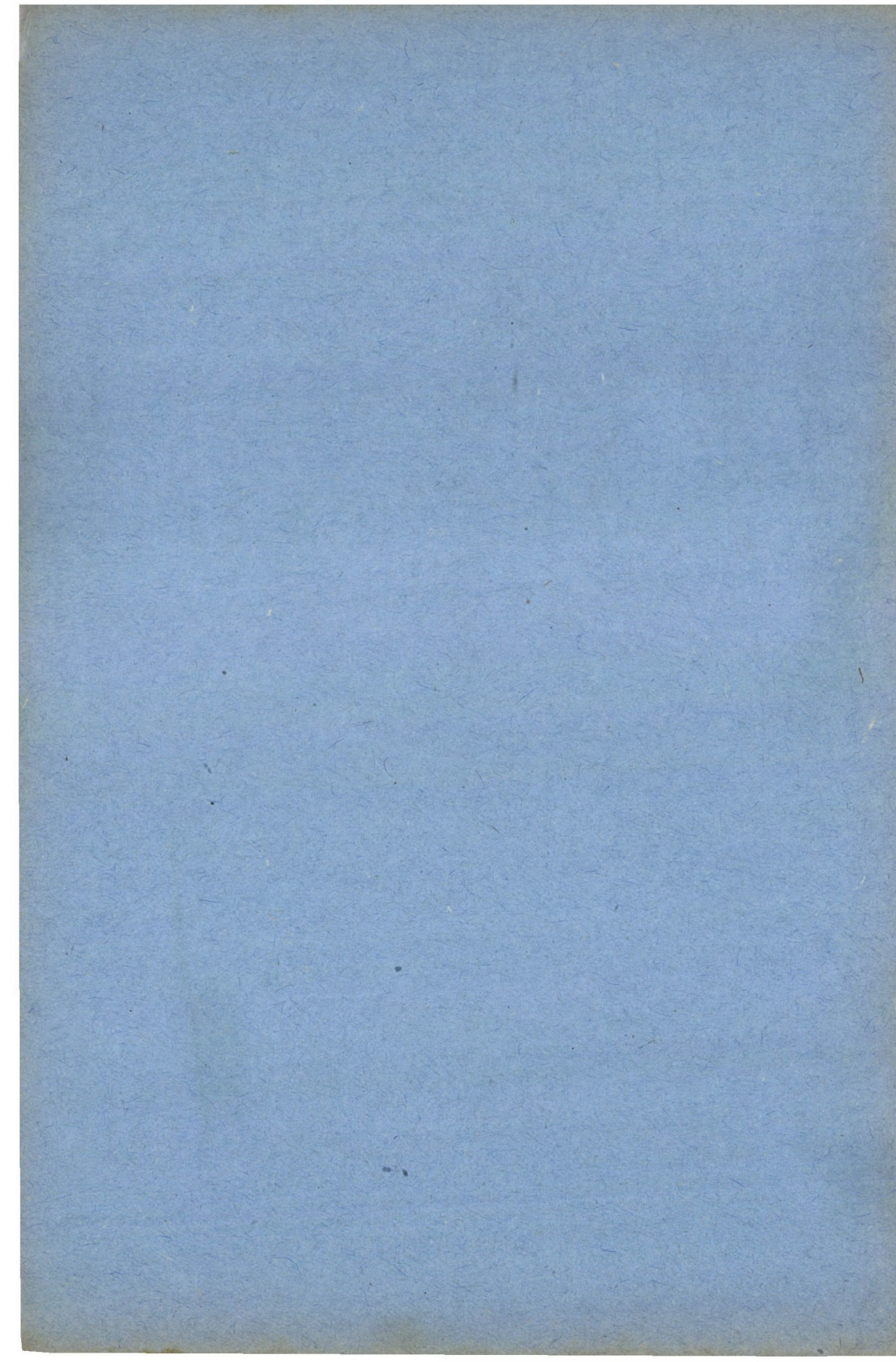
NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
AZ ABSZOLUTIZMUS
KORÁNAK ELEJÉN

(SZÉKFOGLALÓ)

ÍRTA
SZINNYEI FERENC
R. TAG

FŐLOLVASTA 1929. JANUÁR 7-ÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1929

NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
AZ ABSZOLUTIZMUS
KORÁNAK ELEJÉN

(SZÉKFOGLALÓ)

ÍRTA
SZINNYEI FERENC
R. TAG

FÖLÖLVASTA 1929. JANUÁR 7-ÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1929

BEVEZETÉS

Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig című kétkötetes monografiámról (I. 1925. II. 1926.) az írott és élőszóval elmondott számos bíráló egyértelműen megállapította, hogy hasznos irodalomtörténeti forrásmunka.

Sokan arra is buzdítottak, hogy folytassam s írjam meg a magyar novellának és regénynek legalább abszolutizmus-korabeli történetét.

Sokáig haboztam, hogy hozzáfogjak-e ehhez az új munkához, mert megdöbbentett a feldolgozandó anyag óriási nagysága.

A megelőző, 1818—1848-ig terjedő korszak körülbelül kétezer novellára s több mint harminc regényre terjedő anyagának felkutatása, módszeres feldolgozása és rendszerbe foglalása elég nagy munka volt, de ez szinte eltörpül a következő korszak anyagának teljes áttekintéséhez mérve.

Gondoljuk el, hogy míg pl. 1845-ben csak 3 szépirodalmi lap, 2 almanach s 5 önálló munka jelent meg, 1855-ben már 7 szépirodalmi lapunk s 27 önálló (többnyire többkötetes) munkánk van, 1860-ban pedig szépirodalmi lapjaink száma már 13-ra emelkedik. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy szabadságharc előtti politikai lapjaink még alig közöltek regényt vagy novellát, az abszolutizmus korában azonban a folyton szaporodó napilapok minden számukban adtak ilyeneket, csak így lehet némi fogalmunk az áttekintendő prózai elbeszélések óriási tömegéről. 1850—1867-ig hozzávetőleges számításom szerint csak a szépirodalmi lapoknak 250 évfolyamát kell a feldolgozónak végigolvasnia.

Már ebből a néhány adatból is kitűnik, hogy az anyagnak olyan teljes feldolgozása, mint az fentebb említett mun-

kámban történt, lehetetlen. De nem is szükséges. A szabadságharcig terjedő korszak novella- és regényirodalmunknak kezdő kora, mondhatnók, ifjúkora volt, amikor még a jelentéktelenebb munkák figyelembevételét is indokoltá tették bizonyos műfajtörténeti vagy szellemtörténeti szempontok.

Ebben a korszakban, melynek feldolgozását meg akarjuk kísértetni, szépprózai elbeszélésünk már olyan magas színvonalra emelkedett, hogy a műkedvelők, a kis tehetségű vagy egészen tehetségtelen írók munkáinak tárgyalása fölöslegessé válik. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy csak a legnagyobbaknak vagy legalább is nevesebbeknek munkáira leszünk figyelemmel, mert így monografiánk hézagossá válnék s nem adna teljes képet a két műfaj fejlődéséről.

A feldolgozónak azért át kell tekintenie az egész anyagot, még pedig jelentőségéhez mért figyelemmel, vagyis az anyag egészen jelentéktelen részét nem szükséges tüzetesen átvizsgálnia. Így jelentékeny tehertől szabadul, de még mindig rendkívül nagy regény- és novellatömeget kell nemcsak elolvasnia, hanem kritikailag és tudományosan feldolgoznia. A feldolgozás és rendszerbefoglalás munkájában természetesen a legóvatosabb takarékossgal kell eljárnia, hogy a tömérdek részlet ellenére is áttekinthető képet tudjon adni. Az adatok százait sokszor csak egy-két mondatba kell tömören összefoglalnia.

Mindezeket megfontolva, mégis hozzáfogtam ehhez a fárasztó és hálátlan munkához az Isten akaratára bízva annak eldöntését, hogy lesz-e elég erőm a befejezéséhez.

Eddig az 1849 végétől 1852-ig terjedő három év anyagát dolgoztam fel, mely ebben az átmeneti korszakban még nem olyan nagy (mindössze hatodfélszáz novella és hét regény), hogy ezúttal még minden részletet ne vehettem volna figyelembe.

Ebben a tanulmányomban egy kis áttekintést óhajtok adni eddig gyűjtött anyagomról s azt akarom bemutatni, hogy novella- és regényirodalmunk milyen átalakuláson és

fejlődésen ment át közvetlenül a szabadságharcra következő években. Meg akarom állapítani, hogy milyenek az összekötő szálak az előbbi korszak és az abszolutizmus szépprózája között, hogy a régebbi írók közül kik haladtak tovább a régi nyomokon, kik fejlődtek s milyen új tehetségek tűntek fel, általában mi újat alkottak írónk tartalmi és formai tekintetben.

Tanulmányom a következő fejezetekre oszlik: I. A szellemi élet megindulása, II. A szabadságharc novella- és regényirodalmunkban, III. Az abszolutizmus novella- és regényirodalmunkban (ezekben az új témaköröket és milieura-jzokat vizsgálom), IV. A lélekrajzi regény és novella, V. A romantikusok, VI. A humoristák. Ezek a fejezetek nem tekinthetők egykor megírandó összefoglaló munkámnak kész első fejezeteiként, hiszen a korszak egész anyagának feldolgozásakor ezeknek részint meg kell rövidülniök, részint bővülniök, részint más kapcsolatokba kerülniök. Cé-lom ezúttal az, hogy — mint mondtam — eddigi kutatá-saim eredményeiről tájékoztassam a szakembereket. Ennek s esetleg hasonló, később adandó kisebb összefoglalásaim-nak az lesz a haszna, hogy, ha tervezett munkámat nem tudnám befejezni, gyűjtött anyagom s ezen alapuló új ered-ményeim nem fognak egészen kárba veszni az irodalomtör-ténet számára.

I.

A szellemi élet megindulása

A szabadságharc egy évi szünetet okozott az irodalom terén. Mikor a béke helyreállt, a rémuralom s a szomorú elnyomás ellenére irodalmunk éledezni kezdett. Földresújtott emberként roskadozva, de mégis talpraállott s ingadozó léptekkel folytatta útját.

Az ujságok közül legelőször a katolikus *Religio* indult meg újra 1849 szeptember 27-én, utána a *Figyelmező* c. politikai napilap november 13-án (de már 1850 január 8-án betiltották). Két nappal később, november 15-én két új lap indult meg, a *Hölgyfutár* és a *Magyar Hirlap*.

A *Hölgyfutár* „közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből“, napilap volt. még pedig szépirodalmi napilap! Vakmerő vállalkozás abban az időben. A tulajdonos-szerkesztő a negyvenes évek kedvelt ujságíró-novellistája, Nagy Ignác volt, kinek sikerült hamarosan annyi előfizetőt toboroznia, hogy lapjának fennállása biztosítva volt. Ez nagyon biztató jele volt szépirodalmunk életrevalóságának s kedvező auspicium jövőjére nézve. Minden számában (csak vásár- és ünnepnap nem jelent meg) hozott verseket és novellákat. Volt színházi rovata, hírrovata (Hírharang), közölt vidéki leveleket, divattudósításokat, szerkesztői üzeneteket, hirdetéseket. Időnként adott divatképeket, arcképeket s egyéb műmellékleteket. Élénken, ügyesen volt szerkesztve, a legjelesebb írók támogatták, de a jó versek és novellák eltűntek a középszerűek tengerében. Már az akkori kritika is gyakran megróttá a szerkesztőt, hogy igen sok rossz verset és novellát közöl, de hát honnan vett volna minden számába jót? Hiszen, ha jelesebb íróink csak neki dolgoztak volna, még akkor sem tudta volna napilap-

ját munkáikkal megtölteni. A *Hölgyfutár*nak mégis megvolt az a nagy jelentősége, hogy folytonosan fenntartotta a közönség érdeklődését a szépirodalom iránt és megnyitotta hasábjait a fiatal kezdők és kísérletezők előtt, kiknek nagy része kétségkívül nem vitte soha többre a dilettantizmusnál, de akik közül később sokan értékesebb írókká váltak. Novella-irodalmunk fejlődésére nagy volt a hatása. Gondoljuk el, hogy az első három évben a *Hölgyfutár* közölte a nyomtatásban megjelent novellák felét s ezek közt sok jelentékeny is akadt.

A *Magyar Hirlap*, a kormány hivatalos lapja, tárcájában sok színházi és szépirodalmi kritika jelent meg és ami bennünket legközelebből érdekel, több novella is (Bérczy Károly főként ebbe írt). 1850 március 9-én indult meg a *Pesti Napló*, melynek tárcája nagy jelentőségűvé vált már ebben az időben főleg Jókai működése révén. 1851—1852-ben egy nagy regénye, 3 terjedelmesebb és 3 kisebb elbeszélése jelent meg itt.

A *Pesti Napló*val pontosan egy időben indította meg Szilágyi Sándor füzetes vállalatát, a *Magyar Emléklapokat*, melyből 1200 példányban hat füzet jelent meg június közepéig. Az új folyam 1. füzetét lefoglalták s a vállalatot betiltották. Szilágyi *Magyar Írók Füzetei* címen folytatta, de ezt már a 4. füzet után meg kellett szüntetnie. Most *Pesti Röplékek* címen szépirodalmi lappá alakította át. Október 6-tól december 8-ig 10 füzete jelent meg (az utolsó *Pesti Lékek* címen), aztán ennek is meg kellett szünnie¹. Értékes novellák jelentek meg benne sok jó írónktól.

A debreceni *Csokonai Lapok* 1850 július elejétől október végéig élt. Egészen jelentéktelen szépirodalmi lap volt. A *Katholikus Néplap* (1850-től) közölt kisebb erkölcsnemesítő történeteket és párbeszédeteket, melyek azonban novella-történeti szempontból nem számítanak, ugyanezt mondhatjuk a rövidéletű kolozsvári *Népbarát* (1850 jan.-tól júniusig) hasonló közleményeiről is. A hetenként megjelenő száraz és

¹ L. Szinnyei F. A *Magyar Emléklapok*. Irodalomt. 1912.

tartalmatlan *Kolozsvári Lap* (1850 januárjától 1852 júniusáig) szépirodalmi dolgozatokat nem közölt.¹

1851-ben Vahot Imre megindította *Remény* c. füzetes vállalatát (ezt kapták a *Pesti Röpívek* előfizetői), melynek február elejétől június közepéig 6 füzete jelent meg. A második félévi folyamat már Vahot és Jókai együtt szerkesztették. Ebből is 6 füzet jelent meg az év végéig. Volt benne színházi, kritikai és hírrovat. A legjelesebb írók támogatták, úgyhogy több jó novellát közölt. „Nem részvét-hiány miatt szűnt meg“ (*Pesti N.* 1852. 783.), tehát ezt is a rendőrség tiltotta be. 1852-ben április végén indult meg a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat (később Szent István-Társulat) kiadásában a *Családi Lapok* c. havonként kétszer megjelenő katolikus irányú tudományos és szépirodalmi folyóirat, mely novellákat is közölt. Ugyancsak 1852-ben február elején indult meg Szilágyi Virgil szerkesztésében a hetenként háromszor megjelenő *Értesítő* c. „irodalmi, művészeti, ipar- és kereskedelmi lap“. Közölt néhány értékes verset s két novellát (egyet Jókaitól), különben unalmas és száraz volt. A május elseji (38.) számmal megszűnt s *Budapesti Viszhang* (*sic!*) az élet és irodalom köréből címen szépirodalmi hetilappá alakult (1. száma máj. 9-én). Jelesebb novellisták (b. Kemény, Bérczy, Degré) is dolgoztak bele.²

A szépirodalmi zsebkönyvek és albumok sorát a *Reguly-*

¹ Toldy Ferenc *Új Magyar Múzeuma* (1850 okt. végén jelent meg az 1. füzete) tudományos folyóirat volt. A szakirányú vagy üzleti hirdetéseket tartalmazó pesti és vidéki lapok, a *Polgár- és Gazdabarátság*, *Gazdasági Lapok*, *Hetilap*, *Debreczen-Nagyvárad* *Értesítő*, *Borsodi Értesítő*, *Aradi Hirdető*, *Rendőrségi Lap*, nem közöltek novellákat.

² Vas Gereben népies füzetes vállalata, a *Falu Könyve* (1851) a mi szempontunkból nem jelentős, a *Fiatalság Barátja* c. gyermeklap (1851) pedig egyáltalában nem jöhet számba. A lapokat és folyóiratokat idézve a következő rövidítésekkel élünk: B. V.: Budapesti Viszhang, Cs. L.: Családi Lapok, H.: Hölgyfutár, L. Ph. Losonczi Phönix, M. E.: Magyar Emléklapok. 1850., M. H.: Magyar Hírlap, M. I.: M. Írók Füzetei 1850., P. N.: Pesti N., P. R.: Pesti Röpívek 1850., R.: Remény 1850. A római szám a félévet (ezt csak akkor tesszük ki, ha a II. félév számozása újra kezdődik 1-től), az arabs szám a folyóiratoknál a füzet, a hírlapoknál az egyes újságszámokat jelenti.

Album nyitja meg 1850 február végén (két novellával), utána a második Vahot Imre *Losonczy Phönix*e, melyet „az 1849-diki háborúban földúlt és elpusztított Losoncz város némi fölsegélésére” adott ki. I. kötete 1851 február végén (júniusban 2. kiadást ért), a II. augusztus elején, a III. pedig 1852 február végén jelent meg (15 novella volt bennük). A magas színvonalú album kelendőségét mutatja, hogy Vahot már 1850 végén kétezer pengőforintot küldhetett az előfizetési pénzekből a losonciaknak (P. R. 9.)¹ Valószínűleg Vahot példája indította Beöthy Lászlót arra, hogy szülővárosa, Komárom javára, melyet 1848-ban a tűz, 1849-ben az árvíz pusztított el, szintén albumot adjon ki. Ez *Romemlékek* címen 1851 október havában jelent meg (5 novellával). Ugyancsak 1851 októberében látott napvilágot az oláhok által elpusztított Nagyenyed fölsegélésére a Szilágyi Sándor szerkesztette *Nagyenyedi Album*, mely 3 elbeszélést közölt, köztük b. Keményét, *A szív örvényeit*. A következő év végére II. kötete is elkészült, de, sajnos, nem jelenhetett meg. A negyvenes években kedvelt katolikus almanachot, az *Órangyalt* Sujánszky újíttotta fel. 1852-es évfolyama 1851 decemberében jelent meg (5 novellával).²

A szabadságharc után naptárirodalmunk is fejlődésnek indul. Azelőtt a szépirodalmi részt a kiadók egyszerűen összeollóztatták, most jó írókkal új novellákat és verseket is íratnak naptáraikba, s rendes honoráriumot fizetnek nekik.³ Így pl. a *Müller Gyula Nagy Naptárába* (1852) Jókai, Kuthy, Bernát Gáspár írtak novellákat.

A megindított elbeszélésgyűjtemények, az Emich-féle *Olcsó Szépirodalmi Könyvtár* (1850), mely 3 füzetében 4 eredeti és 2 fordított novellát közölt, s a Heilprin-féle miskolci *Szépirodalmi Könyvtár* (1852), melynek 10 füzetében

¹ A *Virányfűzér* c. szegedi ifjúsági zsebkönyv is a losonciak javára jelent meg 1850 júliusában.

² Bányay László *Barsi Emlénye* (Pest, 1851) irodalmi színvonal alatt áll egy régimódi rossz novellájával. Korányi Viktor *Losonczy Albumából* (1852) csak egy részt nyomtak ki, de ezt lefoglalták.

³ Naptárirodalmunk. P. N. 1852. 815.

csak fordítások jelentek meg, igen rövidéletűek voltak. Novelláskötet három év alatt 21, regény csak 5 jelent meg (7 kötetben). Ezekről a maguk helyén fogunk szólni.

Pálffy Albert *Egy földönfutó hátrahagyott novellái* (1850, két kötet) csupa szabadságharc előtt megjelent novellát tartalmazott, *Császár Ferenc Beszélyei* III. és IV. kötete (1852) szintén, két új novella kivételével, Tóth Lőrinc *Úti novellák* c. kötetében (1851) is csak egy új novellát találunk, a többi régi. Jókai *Vadon Virágai* 2. címlapkiadásban jelent meg (1852), az *Abafi* új díszkiadásban (1851). *A karthausi* 3. kiadásban (1852).

Külföldi regény- és novellafordítás aránylag igen kevés jelent meg (kb. száz).¹

Mint az eddig felsorolt száraz, de sokatmondó adatokból látjuk, irodalmi életünk meglehetősen élénk volt már ezekben az években is, s a szabadságharc előttinek színvonalához képest nem beszélhetünk hanyatlásról, mint egyes ujságok eleinte tették (pl. P. N. 1851. 261—2.). B. Kemény Zsigmond, irodalmunk élesszemű vizsgálója hosszú cikksorozataiban (P. N. 1852. 787—844. 1853.

¹ Ifj. Dumas: A kaméliás hölgy. H. 1852. 144—85., *id.* Dumas: A fekete tulipán. 1851., s 7 kisebb elbeszélése v. regényfejezete, Sue: A hercegnő. H. 1852. 199—297. A fukarság. Szépirod. Kvt. 1852., s 3 kisebb elb., Sand: Ördögmocsár. H. 1851. 79—97. A désertesi kastély. P. N. 1851. 510—44., Scribe: Mór. H. 1851. 37—51. Carlo Broschi Szépirod. Kvt. 1852., s 2 kisebb elb., Balzac: A férj-bosszu. B. V. 1852. II. 20—1., Jules Janin: Eljegyzési ünnepély a Vendéceban. P. N. 1851. 266—7., Zschokke: A namuri szöke. H. 1852. 122—34., Bulwer: Roland nagybátyám meséje (a Caxtonok c. új regényéből). H. 1850. I. 69., Dickens: A fekete fátol. H. 1851. 266—8., s egy apróság, Washington Irving: Legenda az arak csillagásról. B. V. 1852. II. 5—6., Beecher Stowe H.: Tamás bátya kunyhója (kivonatossan). P. N. 1852. 809—28. teljesen, 4 kötetben 1853., Andersen: A vízesépp. P. N. 1851. 348., Wetterbergh: Két gyűrű. Szépirod. Kvt. 1852., Cervantes: Don Quichotte (sic!) a híres manchai lovag (Florian után). 1850—3., Foscolo U.: Jacopo Ortis utolsó levelei. P. N. 1850. 119—50. — Nevesebb külföldi íróktól egyéb nem jelent meg, a többi jelentéktelen munkák fordítása. Közönségünk még mindig német fordításokban olvassa a külföldi újdonságokat. A Belletrist. Lese—Cabinet (Pest u. Wien, Hartleben) rengeteg kötetét bőven ontotta az olvasnivalókat.

1036—65.) nemcsak hogy hanyatlást nem lát az első három év irodalmában, hanem inkább haladást és fejlődést állapít meg több irányban.

Célunktól nagyon eltérnénk, ha irodalmunknak egyéb ágaira és műfajaira, ha igen röviden is, ki akarnánk terjeszkedni, csak egy-két örvendetes jelenségre mutatunk rá. Megindul tartalmas új lexikonunk, az *Újabbkori Ismeretek Tára* s 1850—52-ig 4 kötete jelenik meg. Dolgozótársai közt több jeles írónkat ott látjuk. Megindul régi irodalmunk értékes alkotásainak publikálása az *Újabb Nemzeti Könyvtárban* (1852-től). Megjelenik Toldy Ferenc tudományos magyar irodalomtörténete (1851), Szalay László *Státusférfiak és Szónokok Könyve*. Új folyamat (1850), gr. Teleki József *Hunyadiak kora Magyarországon* c. monumentális munkájának két első kötete (1852) s Bajza összegyűjtött munkáinak két kötete (1851).

A közönség érdeklődése ellen sem panaszkodhatnak íróink. A *Magyar Hírlap* 2500 példányban jelenik meg (H. 1851. 22.), Egressy Gábor törökországi naplójának 2000, Lisznyay verseinek (*Palóc dalok*) 2200, az *Újabb Nemzeti Könyvtár*nak 1000 előfizetője van s a lapok 100—150 pengőforintot tudnak fizetni dolgozótársaiknak havonként (R. 1851. II. 6.). Lelkes honfiak és honleányok szép összeget gyűjtenek szépirodalmi művek kiadására (R. 1851. I. 5.).

Látjuk, hogy az abszolutizmus nyomása, mely politikai életünket megbénította, irodalmunkat nem tudta tönkretenni, sőt ezen a téren mind fokozottabb tevékenységgel találkozunk, pedig akkoriban irodalmat csinálni nem volt könnyű dolog. A szeszélyes és önkényesen kezelt cenzúra igen sok nehézséget gördített az írók és a szerkesztők útjába. Napirenden volt a lapbetiltás, az írók és szerkesztők sokféle zaklatása. Azért gyakran olvashatunk efféle szerkesztői üzeneteket: „Hazámról c. költemény jó, de nem közölhető“ (H. 1851. I. 58.). „Vannak esetek, mikben nemcsak a rosztat, hanem a nagyon jót is kénytelen csupán magának megtartani a szerkesztő“ (H. 1851. II. 291.). A *Pesti Röpívek* szerint (okt. 6.) az írók és szerkesztők szü-

rete gyenge volt. „A kötözés és nyesegetés igen sok volt... Eltenni való legtöbb termett.“ Igaza volt a *Pesti Napló* névtelen cikkírójának (1852. 598.), aki óvatosan azt mondta, hogy „az író, kinek működése minden lépten-nyomon közvetlen érintkezésbe jött a korlátozó körülmények hatalmával, kétszeresen érezte, mily nehéz forognia azon téren, melyen eddig forgolódott.“

Ehhez az általános bajhoz járultak az íróknak, s itt már csak a novellistákat említem, személyes viszontagságai, melyeken többé-kevésbbé „kompromittált“ voltuk miatt keresztülmentek. B. Jósika Miklósnak külföldre kellett menekülnie, b. Eötvös József egy évig külföldön élt, Pálffy Albert egy ideig lappangott, azután Csehországba internálták, Vas Gereben majdnem egy évig bujdosott, majd vizsgálati fogság után eltiltották az ügyvédkedéstől, Degré Alajos Aradon volt internálva, Vajda Jánost besorozták s Olaszországba vitték, Jókai, Lauka egy ideig bujdosott, Frankenburgot Bécsben zaklatták sokáig, Boross Mihályt, noha komáromi kapituláns volt, 1853-ban vetették börtönbe, Remellay Gusztávot 15 évi, Kiss Károlyt 10 évi várfogságra ítélték, P. Szathmáry Károly és Dobsa Lajos is fogságot szenvedett.

Novellistáink közül 1851-ben meghalt P. Horváth Lázár és Kelmenfy László, Gaal József, noha a *Hölgyfutár* szerint (1850. II. 84.) regényen dolgozott; teljesen elnémult, Kiss Károly és Márk (Barthos János) sem folytatták novelláíró működésüket, Nagy Ignác és Pákh Albert már alig írtak valamit.

Azért legtöbb novella- és regényírónk folytatta működését s mellettük csakhamar egy fiatal generáció serdült fel mindjárt az ötvenes évek elején. A részletes tárgyalás során mindnyájukról lesz szó.

Az Akadémia 1850 június 10-én tartotta a forradalom után első ülését, a Természettudományi Társulat pedig július 17-én kezdte meg újra működését.

Színházi életünk az abszolutizmus ellenére szintén igen élénk. A Nemzeti Színház első premièreje 1849 decem-

ber 21-én volt: Szigligeti *Liliomfi*ja. 1850-ben 12 eredeti és 10 külföldi, 1851-ben 9 eredeti és 15 külföldi, 1852-ben 17 eredeti és 12 külföldi darab került színre. A külföldi műsoron túlnyomórészt francia darabok szerepeltek. Nagy esemény volt 1851-ben Rachelnak, a nagy francia tragikának és társulatának vendégszereplése. Opera-műsorunkon főképpen Donizetti, Rossini, Bellini és Verdi művei uralkodnak. Sokat játsszák Auber, Flotow és Herold operáit, továbbá Erkel *Hunyadi Lászlóját*, Doppler *Ilkáját* és Császár Györgynek *A kunok* c. operáját. Új magyar dalmű az Ilkán kívül csak kettő kerül színre ezekben az években, külföldi pedig 5, köztük Meyerbeer *Prófétája* (1850 jún. 12.), melyben De la Grange asszony vendégszerepel óriási sikerrel. A híres énekesnő november végéig énekel Nemzeti Színházunkban különféle szerepeket magyarul (akkor idegen nyelven nem lehetett énekelni színpadunkon) s a közönséget annyira elragadja, hogy egy ideig, mint az akkori lapokból látjuk, valóságos Grange-láz uralkodik fővárosunkban. 1852-ben van *A hugonották* (nov. 6.) és a *Rigoletto* premiéreje (dec. 18.).

A színházról akkor is sokat írnak a lapok, nemcsak kritikákat, hanem a színházi eseményekről s az egyes színészekről szóló újdonságokat is. A kiváló és ünnepelt magyar énekesnőről, Hollósi Kornéliáról pl. tömérdek sokat olvashatunk az akkori újdonsági rovatokban, így búcsúförlépéseiről, külföldi diadalairól. 1851-ben történt visszatéréséről, fellépéseiről, férjhezmeneteléről.

A színház anyagi helyzete javul. A *Remény* (1851. II. 6.) meglelégedéssel állapítja meg, hogy a napi bevétel 1000 és 2300 váltóforint közt ingadozik, úgyhogy az első énekesnek 5000 pengőforint a fizetése. Lagrange 300 pforintot kap egy föllépéséért (H. 1850. júl. 4.). A vidéki színészet is virágzásnak indul. Míg a forradalom alatt csak 3, 1850 végén már 11 vidéki színtársulat működik (H. 1850. okt. 9.). Egyesek operákat is adnak, így a temesvári és aradi. Aradon a *Prófétát* is előadták igen szépen és fényesen kiállítva (P. N. 1851. 338. 361. M. H. 1851. 446.).

A zenei élet általában élénk. A Pestbudai Hangász-egyesület konzervatóriuma eredményesen működik. Elég sok a hangverseny, pl. külföldi művészeké a N. Színházban. Még a N. Múzeum kertjének megteremtésére is hangversenyek útján gyűjtik a pénzt (1852). A híres hegedűs, Rózsavölgyi Márk fia megalapítja ma is fennálló Rózsa-völgyi és Társa zeneműkereskedő és kiadó cégét (1851. jan.). Aránylag sok zenemű jelenik meg (1852). A könnyű zenét kedvelőket kitűnő cigánybandák mulattatják, pl. a Patikárusé, Sárközyé.

A képzőművészet terén is történik valami. A Nemzeti Képcsarnok Egyesület 1850 nyarán újra megkezdte képvásárlásait. Marastoni Jakab festőakadémiája 1850-től kezdve újra működik. A nyári rendes múkiállítások megkezdődnek. A Nemzeti Múzeum képcsarnoka 1851 szeptemberében nyílik meg.

A főváros akkori állapotáról és viszonyairól tanulmányom szűk keretében csak egy-két jellemző adatot említhetek. Az 1849-i bombázás következtében tetemesen megrongálódott város újjáépítése megindul. A budai vár bástyáit még 1850-ben felépítik. Pesten u. ebben az évben 300 új ház van készen vagy épülőfélben. 1852-ben már alig van utca, hol új ház ne épülne vagy régi ne renováltatnék. A lipótvárosi bazilika alapkövét 1851 okt. elején teszik le. Ugyanebben az évben elkészül a fényes Európa és Angol királyné fogadó. A Lánchídat 1849 nov. 20-án déli 12 órakor nyitják meg. Először, sajnos, nem a híd nagy alkotója, Széchenyi, hanem Haynau és Geringer megy rajta keresztül. A Dunán 1851 tavaszán a Dunagőzhajózási Társaságnak 47 gőzhajója jár s ugyanakkor 7 új hajója s 21 úszályhajója épül az óbudai hajógyárban. Bécsbe mindennap. Zimonyba és Orsovára hetenként kétszer indul hajó. Vasút Pestről csak Szolnokig és Vácig jár, de 1850 dec. 16-tól kezdve már Bécsig. Más irányokba még gyorskocsik közlekednek, így Pestről Szebenbe hetenként kétszer indul gyorskocsi. A *Hölgyfutár* szerint „a vaspálya Debrecenig is rövid idő múlva el fog készülni. Akkor aztán Budapest

közelebb leend Debrecenhez, de Debrecen mégis ott lesz, ahol most van“ (1851. 50.).¹

A közelmúlt szomorú napokra az utcákon kolduló rokkant honvédek emlékeztetnek (1849), a közhangulat nyomott, de a sok gyász és csapás ellenére sem kétségbeesett.

Már 1850 farsangján sok a táncvigalom, 1851-ben pedig a bálók száma február elejéig 128.²

Íme szellemi és társadalmi életünk az ötvenes évek elején! Igen rövidre szabott vázlatunkból is kiderül, hogy a nagy csapás nem tett tönkre bennünket, sőt a szellemi téren fokozottabb működésre serkentett. A törhetetlen magyar lélek ezernyi akadály ellenére is diadalmasan él és hat tovább s erőit, melyeket eddig kelleténél nagyobb mértékben fordított a politikára, most a kényszerítő körülmények nyomása alatt a szellemi tevékenység más terein fejti ki.

¹ A lapok többször adnak hírt vasúti szerencsétlenségekről, melyek a mai olvasóra inkább humorosan, mint megdöbbenően hatnak. Ilyen pl. a M. H. következő újdonsága (1851. 514.): A Bars nevű mozdony júl. 17-én Vecsésnél kisiklott s a homokba fúródott. Hogy nagyobb baj nem történt, az a mozdonyvezető lélekjelenlétének köszönhető, ki „merész kezekkel ragadá meg a csavartút s a gőzerőt hirtelen kibocsátván, a neki szilajult gőzmén megzabolázva állott meg“

² E fejezet adatait majdnem mind az egykorú lapokból vettem. Berzeviczy Albert monumentális művében (*Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I. 1922. II. 1925.) még számos művelődéstörténeti adatot találhat az érdeklődő. A kor politikai történetét egészen mellőztem, mert ilyen szűk keretben csak a legfontosabb mozzanatait emelhettem volna ki, amelyek amúgy is általánosan ismertek. Berzeviczy minden fontos részletre kiterjeszkedő hatalmas monográfiája után ez különösen fölösleges lett volna.

II.

**A szabadságharc novella- és regény-
irodalmunkban**

Az 1848—49-i nagy országégés felcsapkodó vörös lángjai az abszolutizmus hirtelen beállott sötétségében még sokáig kápráztatták a lelkeket. Az emberek nem tudtak szabadulni a dicső és gyászos emlékektől. A nagy tragédia itt benn az országban, szemük előtt zajlott le, úgyhogy szinte mindenki résztvett benne mint aktív és passzív szereplő, vagy mint izgatott s a szereplők sorsához ezer meg ezer szálal odakötözött nézőközönség.

Természetes, hogy novellairóink lelke is megtelt a nagy idők tömérdek benyomásával. Honvéd kevés volt köztük, a a legnevesebbek közül egy sem: Jókai, b. Kemény, Bérczy. Gyulai, Kuthy, Vas Gereben nem voltak katonák, de azért ők is benne éltek a harcok izgalmaiban s jól ismerték a szabadságharc embereit és eseményeit. Ezek gazdag anyagot szolgáltatnak képzeletüknek a művészi alakításra, s így novella- és regényirodalmunk új témakörrel bővült, melyet a következőkben először ismertetünk.

Előre kell bocsátanunk, hogy ennek az új témakörnek már az 1848. év folyamán, március 15-étől kezdve vannak novellairodalmunkban némi előzményei. Ezeket így együtt, áttekintőleg idézett munkámban nem tárgyaltam.

Az írók történelmi tárgyakat dolgoznak fel szabadság-dicsőítő, hazaszeretetre lelkesítő és zsarnokellenes irányzattal, így novellatárgyul választják Hunyadi László esetét (Tót Ferenc: *A király esküje*. Pesti Divatl. 1848. I. 19—20. — a többi címnél az 1848-as évszámot nem tesszük ki), a Wesselényi összeesküvés (Vályi Károly: *A szabadságharc vértá-*

núi. U. o. I. 23—4.), Rozgonyi Cecília (Remellay Gusztáv: *Szentgyörggyiné*: U. o. I. 25.), s Zrinyi Péter fiának történetét (Remellay: *Az utósó Zrinyi*. Életképek. I. 25.).¹ Literári János *Péter bán* c. novellájában (Bp. Divatlap, 12—3.) elmondja, hogy miképpen verték le a Kálmán király ellen fellázadt horvátokat, kétségtávol a Jellasics-féle horvát lázadásra való célzattal, Szabó Márton pedig azt meséli el a szerb lázadásra vonatkozó hasonló tendenciával, hogy a kecskemétiak száz évvel azelőtt hogyan bántak el a rác rablókcal (*Ráctemető*. Életképek. II. 9.).

Igen aktuális téma lesz a demokratikus haladás, a szabadság ügyét ellenző maradi táblabírák szidalmazása és kigúnyolása,² valamint általában a pecsovicsok, vagy a belőlük hirtelen szájas forradalmárokká váltak pellengérre állítása.³

Hogy az oroszok beavatkozásáról már 1848-ban beszéltek, mutatja Jókainak kedves tréfája. *Hol leszünk két év múlva vagy három excollega Sibiériában* (Életk. I. 24—5.) ennek utánzata Lauka Gusztávtól, *Egy estély Sibiériában* (Charivari. 19.). Aktuális tárgyú Tót Ferencnek *A dadaí rév* c. elbeszélése (Bp. Divatl. 15—6.), mely egy felségsértésért a munkácsi börtönbe került s ott megőrült fiatal ügyvéd kiszabadításáról szól.⁴

¹ Ilyenek még: Cs. P.: *Középkori király* (Életk. I. 20—1), Jókai: *Az utósó fejedelem* (U. o. I. 22—3.) s *Egy római polgárnő* (U. o. I. 13.).

² Nagy Ignác: *Az első táblabíró*. Bp. Divatl. 1—2., Boross Mihály: *Az utósó táblabíró*. U. o. 4—5., Lauka Gusztáv: *Egy táblabíró ijedelmei*. Charivari, 18.

³ Szilárd: *Egy pecsovics*. Radiallap. 2., Boross Mihály: *A Pecsovics Pecsovics marad*. Bp. Divatl. 23. és *Két patrióta*. P. Divatl. I. 27., Jakó Pál: *Nem hiszünk mindennek!* Forradalmi humoreszk. Életk. II. 4., Komáromi Ferenc: *Márczius száműzetése vagy az új Pecsovicsok*. Életk. II. 6., Boross Mihály: *Fényes deputáció, cifra tehén, nagy semmi*. Bp. Divatl. 17., az utóbbi egy mótáriusról szól, ki keveselli a szabadságot és egyenlőséget, főleg pedig a fizetést.

⁴ Ludasi Mór tréfás falusi történetébe forradalmi verset sző a császár ellen (*Az éjjel*. Életk. II. 22.). Boross Mihály írt még néhány aktuális apróságot: *Laplakoma a zsurnalisztikai téren*. Bp. Divatl. 11. s három népfelvilágosító elbeszélése a Nép Barátjában (18., 20., 25.).

Legérdekesebb az a néhány novella, vagy genreszerű apróság, mely szorosabb kapcsolatban van az egykorú eseményekkel s ezeket képzelt meséjének háttéréül választja. Így Obernyik Károly legelőször örökíti meg novellairodalmunkban a március 15-i pesti események izzó hangulatát (*Tizenötödik Márczius*. P. Divatl. I. 16. ápr. 1.). Lauka Gusztáv pesti forradalmi jeleneteket ír le a tavaszi napokból s elmondja, hogy a muszkák jövetelének rémhírére a Zugligetbe akarja rejtteni feleségét (*Kirándulás a Zugligetbe a forradalom alatt*. Életk. I. 23.). Bernát Gáspár leírja, hogyan indul el Pestről az önkéntes sereg gőzhajón (*Első és utolsó csók*. Charivari. 3.). Komáromi Ferenc elbeszéli az oláhok titkos gyűlésén történeteket s ott szőtt hazaáruló terveiket a balázsfalvi gyűlés előtt (*Mutatvány Szerelem és politika* c. regényéből. Bp. Divatl. 3—4.). Tassi Ede *Egy táblabíró mint nemzetőr* c. tréfás életképében (Életk. II. 8. 15.) az akkori eleséptelt táblabíró-figura kénytelen a rácok ellen vomolni s hősködve jön haza, de azért tovább mérgeződik Kossuthra s a többi országháborítóra, míg a guta meg nem üti. Lauka Gusztáv mulatságosan mondja el, hogy szeptemberben egy nap leforgása alatt mennyi jó hírt és mennyi rémhírt hall (*Folytonos újabb hírek*. Charivari. 21.).¹ Lám Vilmos novellája ér legtöbbet ezek közül (*Egy napom a harcmezőn*. Bp. Divatl. 21.), melyben egy regényes történet keretébe foglalva a ráclázadás és a perlaszi csata leírását adja. Az első értékesebb negyvennyolcas csatakép irodalmunkban.

Mindössze ennyi aktualitás van 1848-ban megjelent novelláinkban (felsorolásunk teljes), de igazi művészet annál kevesebb. Értékük csak korrajzi. Aránylag tehát kevésben van nyoma 1848-nak, a többi akkori elbeszélés régi nyomokon halad, régi romantikus vagy humoros té-

¹ *Markotányos nő* c. humoreszkjét pedig (U. o. 23.) azzal végzi, hogy hőse, Jónás Szenttamásnál harcol, ideálját, a markotányosnővé lett Marit pedig egy haubic öli meg. Ludasi Mór egy fűzfapoéta vitézkedését örökíti meg a rácok ellen. (*Ügyetlenségből lett önkéntes*. Életk., II. 16., 18—20.)

mákat csépel egészen az év végéig, mikor az idők komolysága elnémította szépirodalmunkat majdnem egy esztendőre.

Mikor 1849 novemberében megindul a Hölgyfutár s vele együtt novellairodalmunk, az immár befejezett szabadságharc egyszerre nagyjelentőségű témabányaként áll íróink előtt, kik azt sietnek is kiaknázni.

A novellák hosszú sorát ismét Obernyik Károly indítja meg a Hölgyfutár november 20-i számában *A magyar szabadság első hatása* c. víg elbeszélésével (6—9.).¹ Ezt követi a dec. 22-i (34.) számban egy álnevű író novellája, mely már a szabadságharc egyik nagyfontosságú eseményét, Buda ostromát választja háttéréül (Emma: *Piroska*). Az egyik neves író jobbfajta munkája, a másik egy tehetségtelen műkedvelőé. Így van ez később is. A legkiválóbb íróktól kezdve a legdilettánsabb nem-írókig mindenki közöl negyvennyolcas regényt, novellát, rajzot, életképet, anekdotaszerű apróságot, mégpedig értékeset, közepszerűt és teljesen értéktelent.

E tekintetben nagyon emlékeztetnek ezek az elbeszélések a világháborút követő háborús szépirodalmunkra.

1850 március elején megindul Szilágyi Sándor szerkesztésében a Magyar Emléklapok, melynek egyik célja az előszó szerint „összefűző kapcsul szolgálni a közel mult napok gyászemléke és derűsb jövőnk reménye között”. Gyors egymásutánban megjelenő füzetei csaknem kizárólag a szabadságharcra vonatkozó elbeszéléseket és történeti cikkeket közöltek. Az első füzet hozta *A gyémántos ministert*, melynek Sajó álnevű szerzőjéről csakhamar mindenki tudta, hogy az Jókai. Ettől kezdve Sajó a vállalat mindegyik füzetébe írt szabadságharci tárgyú elbeszéléseket, kedvet ébresztve másokban is hasonlóak írására. Hatása e téren kétségtelen. A szabadságharc idealizálása,

¹ Ebben és a következő fejezetben csak azoknak a novelláknak idézzük megjelenési helyét és idejét, amelyek a későbbi fejezetek novellajegyzékeiben nem szerepelnek.

romantikus megvilágítása, az események eposziasan túlzó modorban való előadása legtöbb ilyen elbeszélését jellemzi. „Magyar forradalom! Te egetgyújtó alak!” — így kezdi első novelláját, a következőt pedig így: „Írjunk mythológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóban, mindent ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni. A költő álmodta ezeket. Annyi nagyság, annyi ragyogvány, az embererőt meghaladó tettek vakmerő képei hol születhettek volna másutt, mint egy phantasticus agy hagymázos képes világában?” Ezt a felfogást és modort rögtön utánozni kezdték: „Az erdélyi hadjárat mint egy csodás mese, mint az ezeregyék regéiből kikapott tündéres mese vonult el előttünk, hihetetlenséggel határos tüneményes kalandjaival“ (Csatáry: *A temetés*. II. 1850. I. 106.) „A forradalmi időkben majdnem mindenikünk élete egy-egy fölülte érdekes, mesével határos történetet, egy egész regényes krónikát foglalt magában... képzeletet felülhaladó csodás és hatékonyan éreztetett eseményeinél fogva a lelkesebb történetírók egyszersmind költővé s a költőt történetíróvá tette.“ (Vahot I.: *A honvéd őrangyala*) stb.

A Magyar Emléklapok májusi füzetében jelent meg Gyulai *Három betege*, mely legértékesebb háborús novel-láink egyike.

Itt említjük meg, hogy a fürge és vállalkozó szellemű Szilágyi Sándor 1849 végén és 1850-ben 13 kisebb-nagyobb forradalmi tárgyú kötetet és füzetet adott ki, melyek közül részben szépirodalmi tartalmú volt a *Magyar nők forradalmi életéből*, a *Tollrajzok az 1848/9-iki magyar hadakból*, a *Honvéd- és huszárélet anekdotokban s Egy szeműveg naplója a forradalom előtti, alatti és utáni korszakból* (mind a négy 1850-ből). A kritika nem nagy lelkesedéssel fogadta ezt a nagy termékenységet s elítélte Szilágyi „felszínes firkáit, melyeket Heckenast rendeletére írt“ (P. N. 1850. 61—2.) s megróttá, hogy „forradalmi férc-

műveivel előzőnlé az olvasóközönséget“ (U. o. 1851. 261—2.).¹

Július közepén jelent meg Jókai *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* c. kötete s körülbelül két héttel utána, július végén az első háborús regény Vahot Imrétől *A honvéd őrangyala*. Ugyancsak júliusban kezd Kuthy Lajos, a népszerű novellista is háborús novellákat közölni a Hölgyfutárban, a Magyar Hirlapban és a Pesti Naplóban.

Október végén Jókainak új kötete jelenik meg, *Egy bujdosó naplója* (1851-es évszámmal), mely ugyan a forradalom utáni időket rajzolja, de természetesen a szabadságharc hangulataival és emlékeivel van tele.

A cenzúra², mely eleinte nem sokat törődött a forradalmi novella-özönnel, későbbben szigorúbb lesz s a Hölgyfutár augusztus 26-i számának élén a következő szerkesztői felszólítás jelenik meg: „T. dolgozótársainkat *ismételve* és általánosb siker kedvéért most már *nyilvánosan* is kérjük, hogy beküldendő munkáikban minden *célzást a haza politikai állapotára, viszonyaira* szigorúan kerülni méltóztatassanak“. Egy szeptember 21-én megjelent szerkesztői üzenetben pedig a következőket olvassuk: „Szépen bizonyítja ez (t. i. a közlésre elfogadott novella), hogy a forradalom kizsákmányozása nélkül is lehet igen érdekeseket írni“.

De nemcsak a cenzúra, hanem a közönség és a kritika is kezdte megelégedni a forradalomnak ezt a szépirodalmi „kizsákmányozását“. A Magyar Emléklapokról azt írja a

¹ Szilágyi füzetéhez hasonló Szirondi (Birányi-Schultz Ákos) *Forradalmi képcsarnoka* (1850), melynek előszava szükségesnek tartja, hogy a „leolvadott s írodalmunktól némileg elriadt közönséget ismét vissza kell édesgetnünk, regény alakban is adnunk egynémely forradalmi eseményt, melynek költői fátylán át azonban a valót könnyen ki lehetend ismerni“.

² A cenzúrát tulajdonképpen a katonai parancsnokság rendőri osztálya gyakorolta, ennek kellett bemutatni a nyomtatványokat s ha néhány nap alatt nem következett be a lefoglalás, forgalomba lehetett őket hozni (Szilágyi S. visszaemlékezései a P. N. 1872. és 1873. évfolyamában).

Pesti Napló (1851. 261—2.), hogy „lőn ismét iszonyú művészietlen szétmarconglása és dobraütése a forradalom szerencsétlen drámájának“, a következő évben pedig így emlékezik meg a háborús irodalomról: „Az ostromállapot két első évében szépirodalmunk egészen forradalmi visszhangokból állt s ezen irányt némelyek már csömörletesnek kezdék tartani.“ (1852. 783.) Azonban sem a cenzúra, sem a kritika nem riasztotta vissza a novellistákat ilyenek írásától s a szerkesztőket közlésüktől. Még a hivatalos kormánylap, a Magyar Hirlap is közöl negyvennyolcas novellákat. Geibel csinos német naptára „csupa honvéd, huszár és nemzetőri történetecskéket közöl s néhány értékes beszélykét Sajó munkáiból.“ (H. 1850. II. 45.) Az 1851-es Történeti Naptárban szintén csupa háborús novellát találunk.

A szabadságharccal foglalkozó elbeszélések azért fokozatosan fogynak. Míg 1849-ben és 1850-ben több mint 80 ilyen jelenik meg, ez a szám 1851-ben alig egyharmadrészére, 1852-ben pedig egyhatedrészére csökken.

Lássuk most magukat a novellákat. Áttekintésünkben először azokat tárgyaljuk, melyeknek fő témája a szabadságharcnak valamely eseménye, vagy eseménycsoportja, tehát amelyekben fő a szabadságharc, másodszer azokat, melyekben a szabadságharc inkább csak háttérként szerepel, vagy egyes mesebonyolító motívumokat szolgáltat, de azért még fontos része a mesének, végül azokat, melyekben a szabadságharc nem fontos része a mesének s csak laza kapcsolatban van vele. Külön szólunk arról a néhány novelláról, melyek a szabadságharc árnyoldalait mutatják be. Áttekintésünk folyamán nem bocsátkozunk az elbeszélések esztétikai méltatásába, mert most nem ez a célunk. Itt csak azt nézzük, hogy a szabadságharc hogyan tükröződik elbeszélő irodalmunkban.

★

A szabadságharc változatos eseményei közül a szerb és oláh lázadás foglalkoztatta legjobban akkori romantikus íróink képzeletét a maga kegyetlenségével és borzalmaival.

A szerb harcok megörökítését Jókai kezdi meg *Fáy Gyula* c. novellájával, melyben Fáy megtörtént esetét mondja el: esküvője után a szerb harctérre siet s hősi halált hal. Ossianias modorát s eposziasan patetikus föllengését, mely legtöbb háborús elbeszélésében megvan, sokan utánozták akkoriban (l. az V. fejezetet).

*Szenttamási Györgyében*¹ a képzelt hős, kinek Szenttamáson a szerbek elcsábították feleségét s meggyalázták leányát, rettenő bosszút esküszik ellenük. Ő lázítja föl a szegedieket az ott lakó szerbek legyilkolására, ő bujtogatja a katonákat külföldön a hazaszökésre (Lenkey százada), ő eszközöl ki kegyelmet Rózsa Sándor számára, hogy pusztítsa a szerbeket, maga is minden eszközzel gyilkolja őket, míg Szenttamás ostromakor el nem esik. A *vörössipkás*ban valóságos dicsőítő himnuszt ír a vörössipkásokról. Hőse Nestor, a honvédtiszt, kit a szerbek Jarovácon katonáival együtt le akarnak ölni, de kedvese, Anisia megmenti s a vörössipkások gyilkolják le a szerbeket. Kuthy Lajos *Temerini hősnője* egy lelkes magyar nő, szerb férfi neje, ki, mikor gyermekét szuronnyal a templom kapujára szegték s magát is megsebesítették, löporral felrobbantja a házában gyűlésező szerb lázítókat. *Egy éj az altáborban* c. novellája Damjanich táborát rajzolja, hol a tisztek erősen politizálnak, a pálinkát áruló zsidó s a szerb markotányosnő kémkedik, aztán Damjanich győzelmét írja le az écskai dombok vidékén a váratlanul rajtuk ütő szerbek, kiket egy reakcionárius magyar gróf és Sztratiimirovics

¹ Megjelent a M. E. új folyamának I. füzetében, de ezt lefoglalták, úgyhogy a novella a M. I. 1-ben jelenhetett meg *A vérontás anygala* címen, némi kihagyásokkal és enyhítésekkel, tehát nem spanyol novellává átírva, mint Zsigmond Ferenc említi. (Jókai. 1924. 102.)

nőrokona vezet. A szerb kegyetlenkedéseket itt realiztikusan részletezi.¹

Hasonló kedvvel választják novellatémául az erdélyi oláh lázadást s az oláhok kegyetlenkedéseit. Jókai *Az ércz leány*ban Gábor Áron ágyúinak története alapján fantasztikus mesét mond Áron apó régi ágyújáról, melyet leányának, az „aranyhajú Lórának“ síremlékül állít föl s az oláhok elleni sok csatában ezzel menti meg a székelyeket, míg az ágyú, az „ércleány“, az „aranyhajú Lóra“, el nem pusztul s maga Áron is el nem esik. Érdekes példa arra, hogy Jókai képzelete a valóság talajáról felrepülve a mesevilágnak milyen csodálatos felhőibe téved. Ilyen a *Székely asszony* is, a Sepsi-Szentgyörgyöt védelmező hős székely asszonyokról s a Brády-család tizenhárom tagjának valóban megtörtént lemészárlásáról szóló novella, mely egész hőskölleménnyé változtatja a rémes esetet, központjában az ideálisan nemeslelkű oláh tribunnal, ki végül felrobbantja rabló népét magával együtt (*A Bárdy-család*). Az oláhok kastély-dúlásai, kegyetlenkedései, az előlük való menekülés viszontagságai, oláh tribunok szereplése (talán Jókai novellájának hatása alatt) még néhány novellában van regényesen vagy krónikás szárazsággal megírva.²

¹ Obernyik *A szép rácz leány* c. novellájában, mely élénk leírást ad a délvidék pusztulásáról (L. Ph. I. 1851.), megint egy szerb leány menti meg magyar honvéd kedvesét, mikor a szerbek éjjel le akarják gyilkolni a magyarokat. Ugyancsak az ő novellája a *Ráczvidéki kalandok* (L. Ph. III. 1852.), mely folytatása az előbbinek s egy kedvese megmentéséért színleg szerb kémme lett honvéd története, ki felrobbantja titkos lőszerraktárukat. A szerb lázadással foglalkoznak még a következők: G. E.: *Laura*; H. 1850. II. 44—6. Szirondi: *Fejért templomi árva*. Forrad. Képesarnok. 1850. Szilágyi Sándor: *Két szomszéd*. M. nők forrad. életéből. 1850.

² Szilágyi S.: *Székely huszár jegyese*. H. 1850. I. 134—5., *Philhungara*. M. E. új folyam 1. és M. nők forrad. életéből. 1850. *Minden napi történet*. (U. ott.), Dózsa Dániel: *A . . . y Terka*. M. E. 6., Lauka Gusztáv: *Orion*. P. R. 6—7., Anda: *Egy oláh tribun*. M. I. 3., mely Nagyenyed feldúlásáról, Ilma: *Egy nő naplójából*. M. E. új f. 1., majd M. I. 4., végül M. Írók Albuma. 1850., mely a kisenyedi mészárlásról szól, Csátáry: *A temetés*. H. 1850. I. 106.

Ezek egyikében, Csatáry (Telegdi Kovách László) novellájában érdekes dolgokat mond Alvinci kapitány. Szerinte a magyar földesurak részben maguk voltak vesztüknek okai, mert a magyar jobbágyságot pusztulni hagyták, s ebben a kálvinista papság is bűnös, mely a templomokat roskadozni engedte s híveinek eloláhosodását eltűrte. A földesurak ezt azért nem bánták, mert a szolgailag aláztos és szabadon zsarolható oláh jobbágyot jobban szerették, mint a nyakasabb magyart.

A szabadságharc egyéb eseményeinek is Jókai volt legkiválóbb megörökítője. Forradalmi víg és komoly anekdotákat dolgozott fel Perczel Mórról és Dembinszkyről (*Nomen est omen*), Bem tábornokról (*A kis szürke ember*), Guyon Richardról (*Komárom*), egy osztrák tábornokról (*A tarczali kápolna*), s Görgeyről (*A fehér angyal*, az utóbbi képzelt történet). Elbeszélte regényes történet keretében a felvidéken bekerített magyar sereg menekülését egy földalatti úton át (*Az elesett neje*), s ugyanilyen keretben írta le a március 4-iki szolnoki csatát (*A két menyasszony*). Ez az első igazán remek és nagyszabású negyvennyolcas csataképvünk.¹

A második csoportba sorozhatjuk azokat a novellákat, melyekben a szabadságharc — mint mondtunk — inkább csak háttérként szerepel, vagy egyes mesebonyolító motívumokat szolgáltat, de azért fontos része a mesének.

¹ Pest bombázását és Buda ostromát írja le Szirondi regényes novellájában (*Szeretem és dicsőség*. Forrad. Képcsarnok. 1850.), erdélyi eseményeket (Csata Piskinél, Szeben ostroma stb.) tartalmazott egy befejezetlen novella (*Székelyszűz és zászlósnő*. Losonczi Album. 1852. — A Magyar Írók szerint Abonyi Lajos munkája.) A szabadságharc allegoriáját írta meg Boross Mihály egy állatmesében (*Kötve higy a komának*. H. 1800. I. 103.), mely a darazsak (nemzetiségek), ebek (osztrákok) s a medve (Oroszország) támadását mondja el a méhek (magyarok) ellen.

Legértékesebb ezek közül Gyulai Pál *Három betege*, mely magasan föléje emelkedik a sok korabeli, hamis romantikával átítatott novellának. Ebben is van romantika és szentimentalizmus (a titkon epedő béna honvéd s a megvakult honvéd-jegyes, ki nem látja, hogy jegyesének szépségét tönkretette a himlő), de negyvennyolcas környezetrajza: a kor apróbb, de jellemző eseményei, politikája, hangulata, s mindez a lelkekben tükröződve, a legreálisabb és legmegkapóbb. Kuthy novellája, *A guerilla*, a branyiszkói csatával végződik, melyben Guyon guerillavezére, a tót Szodovec elesik. A Guyon javára kémkedő egykori kedvesének kalandjai Hurbán embereivel előzik meg a csata leírását. Másik novellája, *A kételkedő*, érdekes lélekrajz, melynek elején a kor politikai képét rajzolja meg s főként azt magyarázza, hogy a forradalmi kormány és országgyűlés egyes balfogásai mint idegenítették el leginkább a vagyonosabbakat s tették őket a szabadságharc ügyének ellenségeivé, vagy legalább is óvatosan semlegesekké. A szerelmi történet bonyodalmait a harc végének zűrzavara oldja meg.¹ *A szökevényben* (Jókai novellája), melyet a rendőrségi cenzúra miatt spanyol novellává kellett átalakítani, Buda és Pest kivilágítását s az általános lelkesedést írja le István nádor érkezésekor, később Buda (Buen Retiro) ostromát. Az erőszakolt spanyol milieu egészen tönkreteszi a különben sem értékes és sablónos romantikával írt történet hatását.

Kedvelt és természetesen kínálkozó témája novellistáinknak, hogy a szabadságharc milyen rendkívüli hatással volt az egyes családok életére.

Egy őrnagy pl. felesége hamis halálhírére újra megházasodik s ez tönkreteszi mindhármukat (Jókai: *Találko-*

¹ Ugyanígy van döntő hatással az oroszok betörése Bérczy Károly egy novellájának végső eseményeire (*A holló-király*). Az előrs (Jókaitól) egy kis regényes forradalmi kép: az előrs feláldozza magát a vezérért, kit orozva meg akarnak ölni. *A halottaiból fel-támadott*, szintén Jókai novellája, egy csikós háborús élményeit beszéli el igen élénken.

zás ismerősökkel). Két leány apját elhagyva, honvédnek áll, egyik elesik, a másik hazatér, de házuk már romokban hever, apja pedig eltűnt, ő neki is nyoma vész (Jókai: *Az eltűnt leányok*). A gögös földesurat megpuhítja a demokratikus korszellem s a horvátok betörése, amikor leányát a szegény nevelő menti meg egykori báró-udvarlójának erőszakától. A leány a nevelő felesége lesz (Pompéry János: *A Tardi-ház*. P. N. 1850. 70—77.)¹ A német pesti városi tanácsos leányát szereti egy magyar ifjú, ki 1849-ben már honvédnagy s kénytelen imádottja apját, az osztrák kémet főbelövetni (Sali Bánk—Gajzágó Salamon álneve —: *Iren*. H. 1850. II. 27—30.). Egy honvédnagy fiatal felesége, mikor férjét elfogják és agyonlövik, elzúllik és nyomorban hal meg (Szilágyi S.: *Látogatás a budai sírkerten*. M. nők forrad. életéből. 1850.)²

A forradalmi idők komoly, sokszor tragikus eseményei mellett azonban meglátták írónk a derültebbeket és a mulatságosakat is, melyeket szintén szívesen örökítettek meg, vagy szívesen költöttek ilyeneket s hoztak kapcsolatra a negyvennyolcas eseményekkel.

Jókai ezekben is mester. A *fránya hadnagyban* egy „furirsicz”-cel pompás tréfákat meséltet el, melyeket az ő tréfás hadnagya vitt véghez, aki a fegyverletétel hírére

¹ A rác lázadás egy özvegy békés majorját pusztítja el, az úrnőt meggyilkolják, egyik lánya megbecstelenítve megőrül (Pompéry J.: *A virágos sír*. P. N. 1852. 703—14.). A szerbek kiirtják egy ifjú családját, őt viszont egy szerb leány menti meg, ki aztán felesége lesz (Császár Ferenc: *A kőfejtő*. B. V. 1852. II. 14—19.). A fiatalember epizódja részleteiben is hasonlít Obernyik *A szép rác leány* c. novellájának megfelelő részletéhez. Talán megtörtént eset volt az alapja mind a két elbeszélésnek, mert nem valószínű, hogy Császár Obernyiket plagizálta volna.

² Hasonló tárgyúak a következők: Madarassy Klotild novellái: *Két huszár jegyese*. H. 1850. I. 5., *A völgy ibolyája*. U. o. 92., *A számozott*. Egy főrangú hölgy leveleiből. M. E. 4., *Gabriela*. P. R. 4—5. Frankenburg A.: *Levelek Saroltához*. I. H. 1850. I. 13—5., Szilágyi S. *Klaudia*. M. I. 2., *Áldozat*. M. nők forrad. életéből. 1850., L...: *A szegény asszony*. H. 1850. I. 127., Dálnoki Barna: *Egy eljegyzett hölgy*. H. 1850. II. 18.

még agyon is tréfálkozva lőtte magát. Az akkori idők hirtelen változásait egy bécsi szegkovács esetével illusztrálja, akit 1848 december derekán becsuknak Pesten, mert nem az alkotmányos szabadságot élte. Március közepén kikerülve a dutyiból, azt élteti, amiért megint kap három hónapot az osztrákoktól, kiszabadulva Ausztriát élteti, amiért meg a visszatért republikánusok csukják be, szeptemberben a köztársaság éltetéséért teszik ismét hűvösre. Novemberben kiszabadulva, bölcsen nem éltet semmit (*A szerencsétlen szélkakas.*) Még ezeknél is kedvesebb egy felvidéki német leányka levele, melyben a közvetlen, bájos csevegés hangján elmondja barátnéjának, hogy mennyire félték a branyisztkói csata után a városukon átvonuló honvédektől s hogy azok milyen nagyszerű bált rendeztek. A városon kívül támadt csata hírére hirtelen elrohantak, de hamarosan visszatértek, csak az ő szép táncosa kért alázatosan engedelmet, hogy nem jöhet a négyest eltáncolni, mert ellőtték a lábát (*Egy bál*).¹

Első háborús regényünk *A honvéd őrangyala* Vahot Imrétől szintén víg regény, mely Sztranyek Pál kamarai hivatalnok és budai háziúr politikai köpenyegforgatásait és vonzalmát meséli el Róza, a lelkes honleány iránt (meséjét l. a VI. fejezetben). A szabadságharc eseményei (a Debrecenbe való menekülés, Buda ostroma, a kormány

¹ Beöthy László *Miss Fanni*-jának kiindulópontja a Pesten júniusban történt tumultus, mikor a Károly-kaszárnyában összeütköztek az olaszok és a nemzetőrök. Vahot Imrének *A huszár mint drágonys* c. novellájában mulatságosan beszéli el egy osztrák fogságba kerülő közhuszár kalandjait (M. E. 2.). Az a kitűnő rész, mikor a huszár ráismer régi parancsnokára, aki most tábornok, s ki akarja menteni a „németek” közül, u. így megvan Jókai *A tarcali kápolna* c. novellájában is. Közös forrásuk u. az a megtörtént eset lehetett. Vas Gereben jóízű paraszthistóriát írt a gyáva Nyulj törvénybfró úr vitézkedéseiről a horvátok ellen meg a schwechati csatában s egyéb akkori falusi eseményekről (*Falusi képek ráma nélkül*). A nőhonvédekről is írtak egypár tréfás történetet. Szilágyi S.: *Házasságból speculatio*. M. nők forrad. életéből. 1850., Obernyik: *Bátyám uram és a nőhonvéd*. M. E. 1., B. B.: *Egy kis tévedés*. M. H. 1850. 95.

Szegedre, majd Aradra költözése stb.) fontos mozzanatai a mesének.¹

Külön említek néhány novellát, melyek más szempontból érdekesek. Atelközy (a szerkesztő szerint egy moldvai csángó álneve) *Szerelem és hála* c. elbeszélésében (H. 1850. I. 128—30.) egy egri papnövendék csap fel honvédek, mert nem érez hivatást a papi pályára s mert erre egy lelkes honleány is biztatja, akit szeret. Mint Hunyadi-luszárré reverendásan és vöröstollas kalappal megy végig az utcán, amivel a parasztleányeket is föllelkesíti, úgyhogy tömegesen állnak be honvédeknek. Több ütközetben vesz részt, a kápolnai csatában őrnagyuk leánya, aki honvédtiszt, menti meg életét. Ez a leány is szereti. A dilemmából egyelőre úgy menti ki a szerző, hogy a fegyverletétel után besoroztatja az osztrák hadseregbe. Madarassy Klotilda igen gyenge novellája, *A csók* (H. 1850. II. 49.) csak azért érdekes, mert a szerkesztő a negyvennyolcas történetet „franciára” fordította: hőse a franciák elleni küzdelemben esik el. Ugyanilyen Csatáry *Egy hölgy szerelme* c. novellája (H. 1851. 184—7.), mely szintén francia háborúról beszél, de a szabadságharcot érti rajta. Néhány novella a honleányi lelkesedés és önfeláldozás dicsérete.²

★

A harmadik csoportba sorozhatjuk azokat a novellákat, melyekben a szabadságharc nem oly lényeges része a

¹ Még néhány víg elbeszélés: Obernyik: *A magyar sajtószabadság első hatása*. H. 1849. 6—9., Boross Mihály: *Vagy idejében, vagy soha*. H. 1850. I. 23—7., Lévai: *A fogadott fiú*. H. 1850. II. 35., Czanyuga József: *Bosszu*. H. 1851. 71—4., Boross Mihály: *Forradalmi szellemek*. Csokonai Lapok. 1850. 24.

² Egy szegény özvegyasszony öngyilkossá lett költőfiának síremlékére összekuporgatott pénzét a haza oltárára teszi (Jókai: *Szegény asszony áldozatja*), két előkelő hölgy ezer veszéllyel küzdve fontos iratokat visz ki Párizsba gróf Telekinek (Szilágyi S.: *Két magyar hölgy*. Tollrajzok. 1850.), Teodórának senkije sincs, jegyese is elesett állítólag a kápolnai csatában, azért honvédek áll, hogy — úgymond — „szívérem, mint kedveseimé, a haza szabadságáért ömöl-

mesének, mint az eddigiekben s csak laza kapcsolatban van vele.

Néha csak kiindulópontja a mesének.¹ Máskor viszont a szabadságharc csak befejezése a különben más tárgyú novellának. Bérczy Károly egyik elbeszélésének végén pl. a csábítón, ki honvédtiszt, a fegyverletétel utáni menekülés közben áll bosszút a novella hőse (*Az őrrült nő sziklája*).²

Egyes novellák meséjében szerepel ugyan a szabadságharc, de csak mellékesen, a mese súlypontja nem azon van, vagy csak futólag, általánosságban, sokszor homályosan van érintve a cenzúra miatt.

Igy Kulthy *Alarica Newa* c. fantasztikus elbeszélésében az eseményeket egy béna volt honvéd barátja mondja el, ki „a világosi sötét nap” után Erdély felé menekül egy csodás jóstehetséggel megáldott leánnyal, ki azelőtt a bécsi légióban harcolt. Az oláh vérengzések színhelyein át vezető útjuknak leírása után a történet egészen más irányban halad tovább.³ Csátáry *Két halott* c. novellájában (H.

jék”. Meg is hal a hazáért, de előbb lelövi jegyesét, aki nem esett el, hanem osztrák tiszt lett (Madarassy Klotilda: *A két pisztoly*. M. E. 5.). Még néhány ebbe a csoportba tartozó novellánk: Kelemen Mór: *Az éjszaki fény*. H. 1851. 262—3., Emma: *Piroska*. H. 1849. 34., Ida: *A honvéd*. Pesti Képes Nagy Naptár. 1851., Vári Boldizsár: *A sors játéka*. Csok. Lapok 1850. 27.

¹ Lonkai: *Túlvilági levelek* c. fantazmagóriájának (H. 1850. I. 82—124.) az a kezdete, hogy a menekülő honvédsereg átkel egy megáradt folyón, az elbeszélő barátjának felesége s gyermeke befut a vízbe. A megdicsőült lélek azután üzeneteket küld neki a másvilágról. Bernát G. egy furcsa freskó-képét a szabadságharc csapásairól szóló komoly elmélkedéssel kezdi (*Frescováltozatok*).

² Vajda János *Severinája* azzal végződik, hogy a hős és szerelme a harctéren esnek el. Székely József humoros regényének hőst Szenttamásnál egy ágyúgolyó öli meg (*Liliputi Tóbiás*). Harctéri halállal végződnék: Sali Bánk: *Emlékezetek*. H. 1850. II. 47—8., Thalabér Lajos: *Harner-ház* (Pesti Képes Nagy Naptár. 1851.), Paulikovics Lajos: *A bérc liliuma*. Cs. L. 1852. II. 8., Tréfásan a „revolúcióval” fejeződik be Juraszek J.: *Kis papucs* c. víg szerelmi históriája. H. 1850. II. 55—7.

³ Munkáinak IX. kötetébe (1853) *Egy delejes nő végnapjai* címen vette fel s eltüntetett belőle minden negyvennyolcas vonatko

1850. I. 131—4.) csak a fegyverletétel részletes leírása érdekes, melyben Görgey alakját ellenszenvvel rajzolja, s mely egy „külföldi szemtanu“ elbeszélésén alapszik. Bokor Ferenc *Egy proletárius házassága* c. vig elbeszélésében (H. 1850. II. 114.) már csak érinti a negyvennyolcas eseményeket (pl. „bizonyos okok miatt“ Debrecenbe kell mennie).¹ Vadnai Károly *A szerelem halottai* c. elbeszélésében (H. 1852. 62—3.) ilyeneket olvasunk: „vészes idők“ jöttek, Kálmánt „a kötelesség“ elhívta neje mellől „a kor viharainak elzúgása után“. Vajda János novellájában (*Hábor*) Hábor „az utóbbi évek mozgalmaiban szerepelt... s különösen a vizenyős március s változékony szeles aprílben“, később „a harcokban“ is résztvett.²

Végül egyes novellákban már csak egy-egy célzás vagy vonatkozás utal a szabadságharcra, mellyel a szerző csak futólag érinti az akkori lelkeknek azt a bizonyos igen érzékeny húrját.

A sok hintó láttára azt kérdezik az emberek: „Talán újra kiütött a forradalom s az arisztokratia kiszökik az országból?“ (B... s P.: *Megyei élet farsangon*. H. 1851. 63.) Egyik novellista azzal kezdi, hogy milyen szépek voltak a pesti bálók a „boldogtalan boldog márcziusi napok előtt“. (Czanyuga József: *Kézszerítés*. H. 1851. 31—2.) „Én, kinek az ágyúk bömbölése legkedvesebb zeném volt“ — mondja a másik (Boross M.: *Zsiga bátyám kalandai*. H. 1851. 115—7.). A táblabíró úr ma már alispán volna, ha a „zűrzavarok“, mint mondani szokta, ki nem ütnek (Tassy Ede:

zást. „A vallásháborúk“ egyike után, melyet a keresztény Európa a pogány ellen viselt — olvassuk benne — „a niederlandi legio“, a „szent kereszt minden hősnői közt“, a „hitharc elesik“ stb.

¹ Manki (Tóth Kálmán) u. így csak „táborozásról“ beszél, amelynek idején az elbeszélés hőse megismerkedik későbbi feleségével (*Túrós csusza és házasság*. H. 1852. 100.).

² Ilyenféle vonatkozások vannak még a következőkben: Boross M.: *Két táblabíró*. H. 1851. 66—71., Gajzágó Salamon: *Leonine*. H. 1852. 186—92., Bérczy K.: *Egy fürdői évszak*, Lauka G.: *Muroki-család*. H. 1850. II. 34., Czanyuga J.: *Ádám és Éva*. H. 1850. I. 27. Boross M.: *Ne koppaszd, míg meg nem fogtad*. H. 1850. I. 57—60.

Falusí életkép. B. V. 1852. II. 15.). A falu házai össze-vissza állnak, „mint a nemzetőrök“ (Obernvik: *Az anticipált férj.* P. N. 1851. 300—13.).¹

★

Az eddig tárgyalt összes novellák a szabadságharc fényes mozzanatait, nemes alakjait rajzolják, s még ha tréfás epizódjait emelik is ki, szerzőik szíve a szabadság ügyéért dobog. Nagyon ritkán történik, hogy észreveszik árnyék-oldalait is. Ezeknek rajzolása akkor szinte hazafiatlanságszámba ment, azért az írók ritkán mertek ilyeneket tolluk hegyére venni. Első, aki megtette, a szabadságharc leglelkesebb dicsőítője, Jókai volt. *A gyémántos miniszter* c. hírhedt rajzában leírta Madarász László rendőrminiszternek dözsölő és kártyázó társaságát Debrecenben, leírta a lepecsételt Zichy-ékszerek ellopását, melyet Madarásznak és hű „pecsétőrének“, Mérei Mórnak tulajdonít, leírta Hetveni (Hatvani Imre) uramnak, Madarász belső emberének, a jeles guerilla vezérnek abrudbányai viselt dolgait, melyek seregének felkoncolását okozták s leírt még egyéb csunya és piszkos dolgokat is. Novella-paszkvillusát így fejezi be: „És ti, kik sohasem szerettétek, csak loplátok a hazát, kik játszottatok mindennel, ami szent, ti a szabadság hamis prófétái, hol vagytok, mint folynak napjaitok?“

A szabadságharc szennyesének ez a merész kitergetése a Bach-korszak elején erős visszatetszést keltett. A Magyar Hírlap (1850. 111.) a szerkesztőt tapintatlansággal vádolja, hogy éppen ezt az „árnyképet“ közölte a M. Emléklapok első füzetében. A Pesti Napló is elítéli Jókai novelláját, mely a forradalom „cloacáját“ tárja fel s „ezt is eltorzítva“ (1850. 9.).²

¹ Ilyen célzások még a következőkben: Kuthy: *Egy házi hivatalnok márczius előtt*, Boross M.: *Az én József öcsém.* II. 1850. II. 77., Lauka G.: *Én, te, ő.* II. 1850. II. 3., Csatáry Ottó: *Női ostromállapot.* II. 1851. 148—51.

² Részletesen tárgyalja Zsigmond Ferenc *Jókai és Debrecen* c. munkájában. Debrecen. 1925.

Ennek hatása alatt írta Szilágyi Sándor *Egy guerillavezér* c. „történeti képét“ (M. E. 2.), mely részletesen foglalkozik Hatvani jellemével és abrudbányai szerencsétlen vállalkozásával. Lauka egy gyáva és hitvány guerillavezérről rajzolt satírikus életképet (*Egy guerilla kalandjai*. H. 1850. II. 40.).¹

Pompás satírikus életkép Jókai *Egy pár derék embere*. Az egyik közülök zuhlott fráter, aki guerillavezér s élelmezési biztosként vitézkedett, t. i. kontóra rekvirálta a marhákat s az értük a kormánytól kapott pénzt zsebrevágta. A másik „pénzkupec“, aki úgy szedte meg magát, hogy, mikor a magyarok kivonultak a Dunántúlról, potom osztrák pénzen összevásárolta a magyar bankókat az ijedt emberektől, aztán az osztrákok kiverése után ugyanígy az osztrák bankókat, később megint a magyarokat. Milyen aktuálisnak látszik ez a rajz nekünk a világháború után, hiszen akkor is bőven tenyészték az efféle gazembereket!

Nem kimélik novellistáink a politikai köpönyegforgatókat sem (ma konjunktúra-lovagoknak nevezik őket). Boross Mihály Gémesj Hajmási Leopold urabácsija pl. nagy konzervatív, de március 15-e után liberális lesz, a horvátok beütésekor megint konzervatívvá alakul, sőt a házába török előtt még horvátnak is vallja magát. Megkergetésük után megint felébred benne a hazafi, de az osztrákok betörése után a királyi biztostól főszolgabírói hivatalt fogad el. A függetlenség kimondása után a megyegyűlésen a vörös zászló kitűzése s a republika mellett agitál (*Uram bátyám*. H. 1850. II. 9–14.).²

Egyetlen novellánk, mely a szabadságharcnak csak árnyoldalait látja s ezért az egészét elítéli, Ney Ferencnek *Egy őrangyal* c. hosszú, erkölcsnemesítő irányú elbeszélése

¹ Szilágyi S.: *Egy szélkakas szerelemből* c. életképének jellemtelen hőse szintén guerillavezér akar lenni. (Egy szemüveg naplója. 1851.)

² Ilyenféle politikusokról szólnak: Szilágyi S.: *Táblabíró leánya és Pléhgalléros szerelme*. Egy szemüveg naplója. 1851., névtelentől: *Középut a legjobb!* Népszerű Naptár. 1851.

(Órangyal. 1852.). Ilyeneket olvashatunk benne: „Belviszályok rémhada szágulda végig az ország szent földén“, mindenütt rettentő pusztulás (csak ezt rajzolja), minden indulat, nemes és nemtelen „föl lőn korbácsolva“. „És lőn polgárháború, ölés, gyilkolás, pusztítás, írtás, megsemmisítés. Végig nyargaltak a honon a forradalom minden iszonyai... Hősök haltak, sebesültek jajgattak, özvegyek sírtak, árvák zokogtak, lakatlanok bolyongtak.“ Rendényi, a novella hőse szónoklataival visszatartja a népet a harctól, a béke, a magántulajdon áldásait s a földosztás lehetetlenségét fejtegeti neki.

Ney sok konzervatív magyarnak nézetét fejezte ki ebben a novellában s azért merte véleményét ilyen nyíltan kimondani, mert bizonyára tudta, hogy sokan gondolkoznak hasonlóan.¹ Mindenesetre visszahatás volt ez a szabadságharc túlságos dicsőítésére és sok novellának romantikus görögtüzeire, mellyel elárasztották a közelmúlt eseményeit. Túlzás volt ez is, de túlzás volt a főntebbi ultrakonzervatív felfogás is.

Ez a körülbelül százhusz elbeszélés, mely a szabadságharccal igen különböző kapcsolatban van a legszorosabbtól a leglazábbig, feldolgoz történeti vagy legalább megtörtént eseményeket, szerepeltet történeti alakokat s ezeket képzelt eseményekkel és alakokkal vegyíti a legkülönbözőbb mérték-

¹ Berecz Imre: *Bogor és a bolgárok* c. elbeszélésében (Cs. L. 1852. I. 6—II. 1.) egy öreg magyarországi bolgár fájjalja, hogy mivé lett új hazája „az átkos pártviszály által“. A *Religio* 1849. 2. száma erősen kikel a forradalom ellen s többek közt ezt írja: „A könnyelmű és kiszámított hazugságok, lelkiismeretlen rágalmak, embertelen pizkolódások, szentségtelen sárba rántása minden tiszteletre méltónak a földön, még talán soha, mióta az emberi nem áll, sem üzentek oly nagyban és szentelenül, mint éppen az elhíresült martiusi napok óta.“ A *Polgár és Gazdabarátság* igen sötét színekkel festi a forradalom rombolásait a lelkekben (1852. 1.). A *bolygó honvédek* c. füzet (1851) azt kérdi, hogy a „szabadság, egyenlőség, testvériség kora nem a szabadság, egyenlőség és testvériség kora volt-e?“

ben. Meséik mindig romantikusak. Ugyanazokat a szerelmi viszontagságokat, kalandokat, meglepő fordulatokat, borzalmakat és túlzott jellemeket látjuk ezekben is, melyeket a szabadságharc előtti novelláinkban már megszoktunk. Csupán a víg elbeszélésekben van több realizmus. Csak a forradalmi környezet új bennük, de sokszor ez is általános, vázlagszerű, s új bennük a hazafias irányzat: az önvédelmi harc folyamán megnyilatkozó hősiességnek, hazaszeretetnek, nemes önfeláldozásnak dicsőítése s a szabadság ügyéért való lelkesedés. Ez az irányzatosság, a szabadságharcnak ez az erősen idealizáló megvilágítása természetes felelet volt az abszolutizmusnak nemzeti létünket minden oldalról fenyegető elnyomására. Láttuk azonban, hogy megszólaltak már olyan hangok is, melyek ennek a kétségkívül népszerűbb s a nemzet egy része előtt kedvesebb felfogásnak ellentmondottak. Szóval novellairodalmunkból is kitűnik, amit a történelmi források tanúsítanak, hogy a közvélemény a szabadságharc megítélésében nem volt egységes.

Azt is láttuk, hogy novelláink között sok a víg (több mint egyharmadrészük). Ez nemcsak a szabadságharci tárgyúaknál van így, hanem általában jellemző tünet akkoriban. Mintha a novellisták arra törekednének, hogy az abszolutizmus korának nyomasztó kódét egy kis napsugárral világítsák át, s a fáradt, kedvetlen lelkekbe derűt lopjanak.

Észrevehettük azt is, hogy novelláinkban nem mutatkozik sok invenció. Az írók nem egyszer ismétlik ugyanazt a témát, ugyanazokat a motívumokat, viszont sok kínálókozó témát nem dolgoznak fel.

Legértékesebbek köztük Jókai novellái s Gyulai *Három betege*, azután Kuthy és Bérczy egy-két elbeszélése. A legtöbb közepes irodalmi alkotás vagy egészen értéktelen műkedvelő-munka, melyek csak korrajzi vagy szellemtörténeti szempontból érdekesek.

Az az értéke is megvan ennek a novellatermésnek, hogy új, aktuális témakörével közelebb hozta elbeszélő irodalmunkat a közönség szívéhez és több olvasót toborzott, amire eleinte nagy szükség volt.

A szabadságharc még ezután is igen sokat szerepel elbeszélő irodalmunkban egészen napjainkig, s annak egyik jelentős témabányájává lesz,¹ azért talán nem végeztünk hiábavaló munkát, mikor az úttörők alkotásairól kissé tüzetesebb, még a csekélyebb jelentőségű mozzanatokra is kiterjedő s szám szerint is teljes áttekintést adtunk.

¹ B. Jósika M.: *Egy magyar család a forradalom alatt* c. nagy regényének csak első 4 kötete jelent meg 1852-ben Braunschweigban 5—10. kötete csak 1861—2-ben. Ismertetése így későbbre marad.

III.

Az abszolutizmus novella- és regény- irodalmunkban

Az előbbi fejezetben már utaltunk arra, hogy a rendőri cenzúra hol kisebb, hol nagyobb éberséggel figyelte szépíróink munkásságát és sok mindent nem engedett kiadni, de azért, a megismétlődő tilalmak ellenére is untig elég háborús elbeszélés látott napvilágot. Ha a cenzúra igazán szigorú és következetes lett volna, ezek közül alig jelenhetett volna meg valami, de, szerencsére, nem volt az s íróink bátran megkockáztathatták, hogy magának az abszolutizmus korának eseményeit és viszonyait is beleszójék elbeszéléseikbe.

Néha ez a bátorság elég nagy volt. Az 1851-re szóló *Népszerű Naptár*nak már a címe is provokáló volt, t. i. így folytatódott: „Mind azok használatára, akik az 1850. év után Magyarhonban még magyarokul megmaradtak“. Mottója ez volt: „Ne szomorkodj, légy víg! — Nem lesz ez mindig így.“ A naptár tele van az abszolutizmusra s a szabadságharcra vonatkozó komoly és gúnyos célzásokkal, még a rendes naptári rész is, pl. „Skorpio. Mióta szomszédjától elvették a fegyvert. bámulatos bátorságot fejt ki. Március 15. Emlékezzünk régiokról, Szittyiából kijöttekről.“ A november 20-án megjelent naptárt másnap már le is foglalta a rendőrség, mint a Hölgyfutárból tudjuk.

A cenzúra figyelmetlenségének klasszikus bizonyítéka Kaján Ábel (Pákh Albert) sokszor emlegetett humoreszkje, mely ilyen címen jelent meg a Pesti Röpívekben (3.): *Hunyadi János (Johannes Edler von Hunyad)*. „Historiai novella.“ Hét első sora valóban Hunyadiról szól, aztán követ-

kezett egy tréfás életkép a Bach-korszakról, melyet megint néhány Hunyadiról szóló komoly sor fejezett be. A közleményeknek csak elejét és végét átfutó rendőrségi alkalmazottnak ez a megtréfálása akkoriban bizonyára homéri kacajt kelthetett.

A cenzúráról különben sokat írtak később a kortársak, de visszaemlékezéseik nem mindig megbízhatók. Érdekes példa erre Jókainak *A varchoniták* c. novellájához később írt utóhangja (Összes Munkái. XXI. k.), melyben elmondja, hogy ez csak egy későbbi enyhébb politikai korszakban jelenhetett meg, mert akkor a regények szigorú cenzora nem engedte volna kiadni, a drámák enyhébb cenzora azonban ugyanezt a történetet mint drámát (Dalma) engedélyezte. A valóság az, hogy *A varchoniták* 1852 május 4-től június 7-ig megjelent a Pesti Naplóban s október elején a *Hangok a vihar után* c. kötetében, Dalma pedig csak november 27-én került színre a Nemzeti Színházban.

Az alábbiakból meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy mi mindent meg lehetett írniok novellistáinknak a Bach-korszakról magában a Bach-korszakban.

A régi írói gárdának érdemes tagja, Kovács Pál volt a legelső, aki *Untauglich* c. novellájában az abszolutizmust rajzolta (H. 1850. I. 1—10.). A kis történet tele van tréfás célzásokkal az akkori állapotokra. Rákos Andor táblabíró úr panaszkodik benne Zuhanyi Mátyás komájának családi bajairól. Fia elvégezte a jogot, azután honvéd lett, de végre „Világosnál felvilágosították őt is, mint más sok ezereket a dolgok valódi állásáról, s a szemkápráztató, de elérhetetlen szivárvány-ív feloszlott a sötét felhők homályos ködébe!” Még szerencse, hogy untauglich lett s nem sorozták be katonának. Most otthon lézeng, de nem tud mihez fogni. Hivatalt nem kaphat, mert a megyében nincs más, csak commissarius. Írni is próbált, de irkafirkáit el kellett égetni, nehogy még őt, az atyját is kompromittálja velük. Vadászni sem járhat, mert volt honvédnek nem dukál „Waffen-Schein“. Az untauglichságról szóló Certificattal

pedig véletlenül pipára gyújtott s most tart tőle, hogy besorozzák. A komának meg egy lánya van, aki a politizálásra kapott rá. Örökösen a Figyelmezőt olvassa, oktroyírozott alkotmányról, widdini levélről, Palmerstonról s más effélékről beszél, a háztartással nem törődik s olyan ebédeket oktroyíroz, hogy alig lehet megenni.

Íme Kovács Pál régi módszerét alkalmazza az új időkre. Apró reális részletekből állítja össze korrajzat.

Novellistáink a Bach-korszak rajzában, vagy legalább hangulatának éreztetésében három irányt követnek: először meséik lényeges vagy kevésbé lényeges részévé teszik a korrajzot, másodsor egyenesen aktuális apróságokat írnak róla, harmadszor csak célzásokat tesznek rá sokszor egészen más tárgyú elbeszéléseikben.

Az első csoportba tartozik Jókainak *Egy bujdosó naplója*. Novellák a forradalom utáni időkből c. kötete, mely Sajó álnéven 1850 októberének végén jelent meg 1851-es évszámmal s három kivételével, melyek már előbb megjelentek, csupa új novellát tartalmazott.

Jellemző Jókai aktualitás-érzékére s minden benyomást rögtön feldolgozó képzetére, hogy a szabadságharc képei után azonnal a kínálkozó új témakör felé fordul s megörökíti az abszolutizmus legelső hónapjait. Szép, hangulatos bevezetésében elmondja, hogy nem hagyta el az országot, mert a kísértő emlékek nem hagyták tovamenni, inkább bujdosik s most megörökíti bujdosása tapasztalatait. A huszonhárom novella közt csak hét van olyan, melyeket nem első személyben mond el, a többi a saját élményeként szerepel. Ezek közt vannak valóságos élmények: leégett falvakon, rengeteg mocsáron visz át az útja, egy felvidéki vadregényes, eldugott helyen lappang stb. Találkozik jeles közéleti emberekkel, kik mint konadások bujdosnak s arra érnek haza, hogy családi boldogságuknak vége, egy földbirtokossal, aki mint szabó-

legény menekül, aztán tanító lesz egy kis faluban, találkozik két ismerőseivel, akik örültekként bolyongnak. Híres tréfacsináló barátját haldokolva találja, megmérgezte magát (azt sejthetjük, hogy hazája sorsa miatt), a parasztasszony, kinek házában megpihen, elmondja, hogy körtefájára a multkor akasztotta fel magát egy olyanforma szomorú úr, mint ő. Elbeszéli a Törökországba menekült közkatonák nyomorúságát, egy magyar és osztrák rokkantnak megható barátságát a háború után, elbeszéli a híres Sárga Péter esetét, aki hosszas, keserves bujdosás után följelenti magát, hogy ő tette muzsikára az irmicei nemzetőrök csatadalát. Kiderül, hogy az illetők csatában sem voltak, mire a katonai parancsnok a magát mindenáron becsukatni akaró hazafit kidobatja (*A megvetett nagyság*). Ez és még egy-két ilyen humoros aprósága igen sikerült s nekünk kedvesebb, mint komoly elbeszélései, melyekben a hazafias mélabú és a sok megkapó hangulat mellett nem egy hamis hangot is észreveszünk.

A szabadságharcban kompromittáltak bujdosása (néha álruhában) s börtönbüntetése (Az Újépület ekkor szerepel először novellairodalmunkban) másoknak is kedvelt témája.¹

A besorozás az osztrák hadseregbe szintén mesebonyolító motívumként szerepel (L...i: *Mátyás vitéz*. H. 1850. I. 83—4.).²

Vannak olyan novelláink is, melyekben a Bach-korszak nem lényeges része a mesének, pl. az egyikben azért lesz öngyilkos a novellahős, mert a negyvennyolcas események anyagilag tönkretették, a másikkban a hősnő apja

¹ Bérczy K.: *A Varsányiak, Egy fürdői évszak*, Vallér Sándor: *A sors ujjai*. H. 1850. I. 136., Riza: *Hontalan*. M. I. 4.

² Boross M. novellájának (*Korsót kútra addig viszik, mígnem végtére eltörlik*. H. 1850. I. 41—3.) csak az át korrajzi színezetet, hogy a kikapós menyecske udvarlója Hajlongi kerületi biztos, vagyis „k. k. szolgabíró”.

mint krompromittált rejtőzködik, a harmadikban egy hontalanná lett család külföldi szomorú sorsa van elmondva.¹

Némelyeknek meséje szabadságharci háttérű, de befejezése a Bach-korszakra esik. Ilyen Vahot említett regénye, *A honvéd őrangyala* (I. VI. fejl.).

Egyik novella befejezése valósággal halmozza az abszolutizmus kegyetlenségeit: Ilonka egyik bátyja a fegyverletételkor agyonlőtte magát, amiért anyjuk szíve megrepedt, másik főhadnagy-bátyját besorozták közszekerésznek, jegyesét, ki azelőtt a császári seregben szolgált, főbelőtték, birtokukat lefoglalták, végül atyját látja felakasztani, s erre megőrül. Az író nő itt kegyetlenebb magánál Haynaunál (Madarassy Klotilda: *A völgy ibolyája*. H. 1850. I. 92.). Egy másik novella honvéd-hőst besorozzák közkatonának s Olaszországba viszik, honnan ideálja szabadját ki, lefizetve érte ötszáz pengőforintot. Egy fiatal özvegy viszont, akivel a háború alatt kellemes napokat töltött, elfordul tőle azzal a furcsa indokolással, hogy akkori nagy engedékenységet a „korszellem“ okozta, mert a háborúban az „efféle barna attilás (sic!) urak iránt“ a nők kénytelenek voltak figyelmesek lenni (Czanyuga József: *Boszú*. H. 1851. 71—4.). Ugyanennek a novellistának másik elbeszélése azzal végződik, hogy Ádám egybekel régen szeretett ideáljával s dohánykereskedést vesz. Húsz forintot összekuporgat, hogy ezen majd ünnepi lakomát rendez, de a sors megtagadja tőle ennek a rég óhajtott tervnek kivitelét, u. i. boltcímerén elfelejtett német fölírást is alkalmazni s ezért éppen húsz forintra büntették (*Ádám és Éva*. H. 1850. I. 27.). Lévy Józsefnek, a jeles lírikusnak, egyik szabadságharci háttérű novellája azzal végződik, hogy Hízik István debreceni civis, aki annak idején igen nagy patrónusa volt a nála lakó minisztériumi írnoknak, a Bach-korszakban kikergeti házából, nehogy őt is

¹ Obernyik: *A táncosnő*. P. N. 1850. 93—9. Czanyuga J.: *Szerbutca*. H. 1850. II. 73—4. Szilágyi Virgil: *Találkozás külföldön*. B. V. 1852. II. 6—7.

kompromittálja, az immár leborotvált bajuszú és szakállú gutgesinnt polgárt.

A szabadságharci tárgyú novellák közül még néhány végződik a Bach-korszakban. Az elbeszélések befejező motívumai: özvegyé-válás, besorozás (ez különösen kedvelt), rejtőzködés, külföldre menekülés, bebörtönzés, kivégzés.¹

Érdekesen rajzolja Bernát Gáspár egy freskóképének elején Pestet 1849 szeptemberében. A főváros néptelen. „Mindenki fél a másiktól. Lesütött arcokkal találkozol... Üres utcák, néptelen vendégházak, látogatatlan színtermek, szótlán családi körök, kedélytelen társalgási élet.” A kávéházak eddigi zajos élete elnémult, a jurátusok, ifjú ügyvédek eltűntek (*Magyar proletárok*).²

Frankenburg Adolf az akkori bécsi életről rajzol érdekes képet. A Sperlben együtt ül két barát, a félfizetésre devalvált magyar tisztviselő (ez maga az író) s a honvédkapitányból degradált császári közkatona glacé kesztyűben és lakírozott topánkában. A zenekar magyar számát kétszer ismételteti a közönség, de aztán bizonyos komolyképű alakok tünedeznek fel s ezek lehűtik a bécsiek lelkesedését. A bécsi is megtanult az utóbbi időben suttozni. A Bécsből elutazó magyar csapatokat rengeteg nép búcsúztatja a vasútnál. „Isten elválasztott hazátoktól, szereteteitektől, de majd egyesíteni fog ismét, ki egyenlően uralkodik urak és szolgák fölött” (*Bécsi életképek fa- és aranyrámákban*. III. H. 1850. I. 125—6.).

★

¹ Jókai: *Két menyasszony*, Beöthy László: *Bukott genie*, Boross M.: *Uram bátyám*. H. 1850. II. 9—14. Atelközy: *Szerelem és hála*. H. 1850. I. 128—30., Vahot I.: *Huszár mint dragonyos*. M. E. 2., L...: *A szegény asszony*. H. 1850. I. 127., Szilágyi S.: *Minden-napi történet*, M. nők forrad. életéből. 1850., Boross M.: *Két táblabíró*. H. 1851. 66—71., Császár F.: *A kőfejtő*. B. V. 1852. II. 14—9., Madarassy K.: *Két huszár jegyese*. H. 1850. I. 5.

² U. így rajzolja Pestet Pompéry János *Yole* c. novellája. M. H. 1852. 791—99.

A második csoportba tartoznak azok a rajzok, melyekben nem a mese fontos, mint a fentebbiekben, hanem maga a korrajz telve minél előbb aktualitással.

Ezek közül legsikerültebb Pákh Albertnek már említett humoreszkje (*Hunyadi János*), melyben a „historiai novella“ cégére alatt csupa aktualitást ír. Legyen szabad ennek a kitűnő s ma már kevésbé ismert apróságnak tartalmát lehetőleg Pákh humoros stílusát utánózva elmondanom.

Midőn 1847-ben gőzhajóra ültem, milyen szomorúak voltak az idők: pecsovicsook dühöngtek, administratorok lábatlankodtak, táblabírák hortyogtak, a nemzetiség még mindig ingre vetkőzve birkózott. Most hogy 1850-ben egy nyári kies estve kiszálltam a hajóról s egy comissár megnézte az útleveletem, milyen vígak valának az idők! A pecsovicsook elhaltak, az administratorok elhaltak, a táblabírák is elhaltak, a journalisták is elhaltak, a statusférfiak is, a honvédek is. A magyar szolgabíró most így írja alá magát: Bihary von Johann Oberstúlríkter. Mindenütt idegen arcokat látok, néma ajkak, szólan csirkecomb-ropogtatások. Úgy van. Más faj állott a kihunytt helyére. Vissza Ausztriába! Hiszen most mindenütt birodalom van. Találkozom egy ismerős alakkal, aki valaha kézirat-csomagokkal szokott a szerkesztőségek körül járni... „igen, ön az, persze, hogy ön — ezer esztendeje — hozta isten — hát nem halt meg?“ — „Sokáig harcoltam vele, — mondom — de interventiót kértem s Csontosy lerakta kaszáját.“ Kiderül, hogy a firkász most vezércikkíró egy német lapnál. Hol lakik Petőfi? Erre megjed, hogy halkabban beszéljek. Hát Petrichevich Horváth Lázár hol lakik? — suttogom. — Azt már kiálthatja bátran. Erre már vérszemet kapok: Hát Petőfi, Jókai, Pálffy? — Ugyan ne kiabáljon, az ördögbe... nem volt nekem azokkal az emberekkel semmi dolgom. — Hát mondjon egy embert, akit kikérdezhessek. A városháza mellett megyünk el s annak rácsos ablakán egy ismerősöm néz ki. — Ez olyan ember, akit ön keres s a faképnél hagyott. — Ki vagy te bánat embere, mi sorsnak üldöz fegyvere. Hogy ülsz a rács mögött? Kofabiztos lett belőled, vagy hajdú, vagy drabant, vagy mi a patvar, hogy ott lakol? Bemegyek hozzá s az elmeséli börtönbeli viszontagságait. Egy alak kémlelődvé többször benyit s eltűnik. Én is sietek ki a szabadba s kérdéseimre még mindig várom a feleletet.

Lévay József (Bátor Miklós álnéven) elbeszélte háromnapos fogsága történetét (*Kénytelen mulatság*. P. N. 1850.

176—8.), persze humorosan. Az ilyen jelentéktelen balesetről könnyű volt humorizálni. Kufstein szomorú lakói bezeg nem írtak ilyeneket!

Boross Mihály elmondja, hogy a törvényszékre instanciát vivő parasztembert, kinek instanciája „statusos“, „koronás“, „stemplis“ papirosra van írva, hogyan zsarol meg három gazember, egy megyei hajdúból lett frakkos, borotváltképű törvényszolga, egy megyei írnok, kit a parasztnak mint „alminister kancelliszt“-ot mutatnak be, meg egy zugprókátor (*Az álminister.* H. 1851. 60—2.). Egy névtelen kis rajz (alighanem Jókaié) a szerkesztő keserveit rajzolja, akinek akár igazat szól, akár nem, betörik a fejét, aki hiába várja az előfizetőket, s kinek végül „felsőbb parancsra“ mennie kell. Hogy hová, nem mondja meg az író, de akkor mindenki tudta (*Excollegiai utasítás.* P. R. 7.).¹

★

A harmadik csoportba soroztuk azokat a novellákat, melyekben csak egy-egy a Bach-korszakra utaló célzást vagy korrajzi vonást találunk.

Gyakoriak a patetikusan hazafias sóhajok, melyek hol mélabúsan resignáltak, hol buzdítók. Jókai volt ezeknek is mestere. „Hová lett az oltár, melyre utolsó fillérét letevé? — kérdi egyik novellája végén. — Le van tapodva, el van feledve, benőtte a vad fű, mint egyetlen, boldogtalan fiának elhagyatott sírját“ (*Szegény asszony áldozatja*). Másiknak végén a magyarok Istenéről beszél. Vajjon él-e még? „Vajh! fog-e utánunk még valaki következni, kinek egykor ismét megmutatod fönséges arcod dicső ragyogását?“ (*A tarcali kápolna*). *Másik haza* c. elbeszélését így kezdi: „Ki minden jót elveszíte, amit a föld adhatott, szabad legyen annak ábrándozni új életről, új világról, új hazáról“. A Julián által feltalált boldog őshaza délibábos

¹ Ebbe a csoportba sorozhatók: Kis Ignác: *Levélkobzás*, H. 1850. I. 44—6., Roboz István: *Zene alatt*, H. 1852. 251. Az első a leveleket felbontó hivatalt, a második Sárközy Ferkó muzsikáját írja le.

képeivel vigasztalni akarta kortársait. Ilyen tendenciákat rejt *Tsong-Nu*, *Egy bukott angyal*, *Kelet királynéja*, *A varchoniták* és *Mahizeth* c. elbeszéléseibe. Ezeket a fantasztikus magyar mondai és keleti tárgyú novellákból akkor mindenki könnyen kiérezte.

A *Vándoroljatok ki!* komoly és humoros levélsorozata bizonyára nem egy kivándorolni készülő magyarnak lelkét meghatotta. Mottói: A nagy világon e kívül nincsen számodra hely és Szívet cseréljen az, aki hazát cserél — világosan elárulják célját, valamint szép bevezetése a hazáról s a hazaszeretetről. Ki minden köteléket el tud szakítani, mely a hazához fűzi „okosan cselekszik, ha itt hágy bennünket, kik el vagyunk szánva túrni mindent, fáradni mindig és megtartani a régi szívet mindhalálig.“

Példájára mások is írtak ilyeneket. „Ő a honra tért. De ki tudna a nyújtóztató pad körül önhalottjáról beszélni, midőn az meg sem hült egészen?“ — mondja Kuthy egyik novellájában (*Alarica Nawa*). „Oh, milyen világ volt ez, még a világtalan is látott... — sóhajt fel Székely József humoros regénye vége felé a negyvennyolcas eseményekre emlékezve (*Liliputi Tóbiás*) — Mért esteledett be oly korán. mikor oly jókor virradt?“

Kelmenfy László római tárgyú novelláját így fejezi be: „Mondjátok meg a rómaiaknak, hogy egy hazát sohasem lehet elpusztítani boszulatlanul“ (*Carthago gratiái, Róma furiái*. H. 1850. I. 29—37.).¹

Több novellát nem ilyen hazafias szólamok, hanem egyes célzások vagy vonatkozások kapcsolnak a Bach-korszakhoz.

Jókai fűzfapoétájának regénnyé átalakított hőskölményét az egyik kiadó azért utasítja vissza, mert nincs benne politika, holott ma csak az érdekli az olvasókat, a másik meg azért, mert politika van benne s az veszedelmes dolog (*Egy poetaviselt ember levele*). Kuthy egy humo-

¹ Ilyen hazafias szólamok a következőkben: Obernyik: *A hét alvó*. R. 1851. 1., Frankenburg: *Mulatságos esték*. H. 1850. II. 115.

reszkjének elején párbeszédet folytat Nagy Ignáccal. „Hogy van a Hölgyfutár, Náci? ... Beteges, az előfizetés részéről szokatlan hideg van ... Mi az anyabaj? Az, hogy orvosi fegyelem alatt sínlik szegény feje, s minden velő- és színadó ízesebb táp eltiltatik tőle.“ (*Nur fidel!*) Nyuli uram nagy hasával „mindig kiesett a glédából, mint a Vojvodina Magyarországból“ (Vas Gereben: *Falusi képek ráma nélkül*).

A novellahős egy gazdag kereskedő házibálján „a csak jelen napjainkban feltalált Gleichberechtigungot“ tisztelve minden ételből eszik (Czanyuga J.: *Kézsorítás*. H. 1851. 31—2.). Beöthy László szerint a londoni világkiállításra küldjük el az utolsó táblabírót, az utolsó jurátust, az utolsó nemzetört, honvédet s az utolsó bombát, mely a levegőben pattant szét s leeső darabjai a magunk fejét verték be (*Egy lángésszel kevesebb*).

Egy kastélyleírásban ezt olvassuk: „itt vadászeszközöket, pipákat és — még akkor fegyvereket lehetett látni“ (Csiszár Amália, gr. Nemesné: *Czeleszta*. Órangyal. 1852.).¹

Az abszolutizmus korával, mint látjuk, jóval kevesebb novella (kb. nyolcvan) foglalkozik. Számuk 1850-ben a legnagyobb, azután rohamosan fogy. Köztük több olyan van, mely szabadságharc tárgyú s csak a vége nyúlik át

¹ „Jelenleg a haza- és jellemcserek divatba jövéen, magam is beláttam, hogy gyakran nem oda megy az ember, amerre akar... hanem a hova vitetik“ (Bernát G.: *Falusi tréfák*). „Sőt, ami több, az hallatszik, hogy a vármegyékben ezután minden embert őfelsége pénztárából fognak fizetni, aki egy kis írást és számvetést tud“ (Édes M.: *Két levél*. H. 1850. I. 107.) Boldizsár bátyjának szerzett Waffen-Scheint, ezért az meghívta vadászni (Abonyi: *Az utolsó pohár bor*. H. 1851. 166—76.). Smízli Szilveszter egy civilizált, „szép érzelmű“ háziúr (Tóth Kálmán: *A ki másnak vermet ás...* H. 1852. 186—7.). 1849 őszén szomorúan ballagtam Bánát egyik faluja felé. „A mult és jelen gyötré keblemet“ (Berecz Imre: *Bogor és a bolgárok*. Cs. L. 1852. I. 6.— II. 1.) stb.

a Bach-korszakba, nem egyben pedig csak egypár sor utal erre a korra.

Ennek okát nemcsak a cenzúrában kell keresnünk, hanem abban is, hogy míg a szabadságharc rendkívüli eseményei és zűrzavarai sok érdekes témát vetettek fölszínre s kínáltak az íróknak, addig a rideg, szürke, bürokratikus Bach-korszak kevés ilyennel szolgált nekik. Amaz csupa romantika, emez merő próza, de azért mégis nyújtott egy kisebb, új témakört, amely újdonságával, aktuális voltával csak javára vált elbeszélő irodalmunknak.

A Bach-korszak szereplése ezzel a három esztendővel természetesen szintén nem záródik le novelláinkban és regényeinkben, de ez az úttörők kora, melyet ezért érdemes volt kissé részletesebben vázolnunk.

Ez és előbbi fejezetünk bizonyára nem ment a mozaik-szerűségtől, amit magunk legjobban érzünk, de azt hisszük, hogy csupán a végeredmények leszűrésével és általános megállapításokkal nem értünk volna célra. Itt maguk a részletek, a jellemző apróságok érdekesek s csak ezek adnak helyes képet ennek a két korszaknak feldolgozásáról az abszolutizmus első idejében.

IV.

A lélekrajzi regény és novella

A magyar lélekrajzi regénynek és novellának igen rövid multja van.

A *Fanni hagyományai* után, melyet még nem számíthatunk az egészen eredeti alkotások közé, körülbelül csak négy évtized múlva jelenik meg *A Bélteky-ház* (1832), melyben vannak ugyan figyelemreméltó lélekrajzi részletek de az egész egyáltalában nem tekinthető lélekrajzi regénynek. A nagytehetségű Csató Pál novellái között (1834—40) már akad egy-kettő, mely megérdemli a lélekrajzi novella nevet, s melyekben Balzac s más francia realista lélekelemzők tanítványának mutatkozik.

Jósika *Abafija* (1836) romantikus regény, gondosabb lélektani aláfestéssel. Néhány későbbi társadalmi regénye: *Az élet útjai* (1841), *Adolfine* (1841) s az *Akarat és hajlam* (1845), melyet maga „psychologiai regény“-nek nevez, szintén nem igazi lélekrajzi regények. Jósikának a hosszabb, bonyolultabb és következetesen végigvitt lélekrajzhoz még nincs elég ereje.

Kölcsey két novellája, *A vadászlak* (1837) s *A karpáti kincstár* (1838), továbbá Bérczy Károly egy-két elbeszélése (1838-tól kezdve), Gyulai Pál *Férj és nője* (1846) s *Az aranycsindlója* (1848) csak érdekes kísérletek ezen a téren. Kuthy novelláiban (1839-től kezdve) s *Hazai Rejtelmek* c. regényében (1846—7), szintén vannak érdekes, sőt finom lélekrajzi részletek, de úgy mint Jósika, ő sem tud igazán elmélyedni egy emberi lélek fejlődésébe.

Első nagyszabású lélekrajzi regényünk *A karthausi*

(1839 és 1841, önállóan 1842), b. Eötvös nagy műve, mely a francia szubjektív regények kiváló magyar rokona.

Végre b. Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*-jában (1847) emeli a lélekrajzot mélység és árnyaló finomság dolgában addig nem sejtett magaslatra. Itt azonban a bonyolult korrajz s a mesének romantikus elemei még ránehezednek a lélekrajzra s nem engedik szabadon kibontakozni, hogy egészen önálló életet élhessen.

A szabadságharc után Kemény egyelőre elfordul a történeti témáktól, hogy a társadalmi elbeszélést és regényt művelje, s megteremtője lesz irodalmunkban a modern lélekrajzi novellának és regénynek

Irodalmi elődei közül csak Csató Pállal van némi szellemi rokonságban, ki szintén Balzac s a francia realisták tanítványa volt s először vitte bele elbeszélő irodalmunkba az előadás franciásan könnyed, közvetlen előkelőségét, a gondosabb környezetrajzot és lélekrajzot. Kemény körülbelül másfél évtized múlva, az ő kezdeményezését folytatja, mikor megírja *A szív örvényeit* (Nagyenyedí Album. 1851. okt. végén). Ez a legelső nagyszabású, szinte kis regénnyé kerekedő lélekrajzi novellánk, melyben a főt említett három tulajdonság hasonlíthatatlanul fokozottabb mértékben van meg, mint Csató elbeszéléseiben.

Keménynek eddigi előadásbeli nehézkességét könnyedség, finom tónus, dialogusbeli elmésség s helyenkint némi humor váltja föl. Alakjai s maga is bizonyos arisztokratikus nonchalance-szal beszélnek. Ezt a „gyöngéd, finom, saloni“ stílust kortársai is észrevették (M. H. 1851. 602.). Ehhez az előadásmódhoz símul a műnek szinte keresetten keresetlen szerkezete is, mely ellen a bírálók eddig kifogásokat tettek. Ezek azonban csak részben jogosak. Nem szabad elfelednünk, hogy Agathának, a hősnőnek érdekes alakját és életét gr. Szeredy Anselm szemével látjuk, ahogy a gróf velük lassankint megismerkedik különféle forrásokból, véletlenek és a maga tapasztalatai útján. Agatha iránt fokozódó érdeklődésével együtt a mienk is fokozatosan növekszik s így az első pillanatra szeszélyesnek, töredékes-

nek tetsző szerkezet tulajdonképpen céltudatosan művészi. Azt sem kifogásolhatjuk, hogy Agatha élettörténetét később szövi bele az író elbeszélésébe, mikor érdeklődésünket már erősen felkeltette iránta. Rendes regényírói eljárás, miért ne volna szabad éppen Keménynek követnie? Ez a visszapillantás különben nem is hosszú, hiszen csak egy ötödrésze az egésznek, inkább rapszódikussága, sietős vázlatossága ellen lehetne kifogásunk, hogy Kemény itt szinte egy kis regényre való anyagot szorít bele egy rövid elbeszélés keretébe.

Kiváló szépsége a novellának a pompás velencei háttér, mellyel az író meséjének rendkívüli realitást tud adni.¹ Nemcsak a szép leírásokra gondolok itt, melyeknek koronája egy csodásan hangulatos kis éji kép (IV. 40),² hanem a sok apró, az akkori velencei életet jellemző megjegyzésre, utalásra, leíró vonásra: Lagrange énekel a Féniceben, fagyaltózás a Florian előtt, boltok, a művásárló angol lord, a Malibran-színházba készülnek s előbb egy trattoriába vacsorálni, a Márkus-tér éjjeli élete, gondolázás, Byron emléke stb.

Mindez közvetlenül, könnyedén, szinte pongyolán odavetve s az elbeszélésbe szöve teremti meg a novella igazi velencei levegőjét.

A *Gyulai Pál* szerzőjének ebben az új művében a lélekrajz mélysége és sokoldalúsága nem lephet meg bennünket. Már ott olyan nagy mesternek mutatkozott ezen a téren, hogy lélekrajzoló tehetségének fejlődéséről alig lehet szó. Csak technikája lett fejlettebb. A túlságos bonyolultságot és aprólékosságot világosság, egyszerűség, biztosabb vonalvezetés, a sokszor nehézkessé vált súlyosságot nagyobb könnyedség és formai finomság váltotta föl.

Agathának, e rejtelmes, érdekes és sokárnyalatú jel-

¹ L. Papp Ferenc *Báró Kemény Zsigmond* c. munkájában (II. 1923. 68—87.) a novella részletes elemzését mindenféle szempontból.

² *Báró Kemény Zs. Összes Művei*. Mindig ennek a kiadásnak kötet- és lapszámait idézzük.

lemnek; e szomorú multjának tapasztalatai következtében szétzilált, de alapjában véve nem romlott léleknek rajza igen művészi és a többi szereplők megfigyelései, történetkéi s az író elbeszélése által sokoldalúan megvilágított.

Kemény lélekrajzoló technikája igen változatos. Anselm lelki tulajdonságait szinte tudományosan elemzi (36): főtulajdonságaiból logice vezeti le a többit, pl. hiúságából szerelmének egyéni jellegét, hiúságából és analízáló készségéből pesszimizmusát. Mikor rendkívüli tömörséggel néhány sorban írja le Anselm gyors hangulatváltozásait (43.), majd finom leírásban olvasztja (43.). Majd levelekben mondatja el vele Agathára vonatkozó megfigyeléseit, melyek nemcsak arra jellemzők, hanem feltárják a levélíró hangulatait is, melyek a hiúságnak, szerelemnek és kétségnek sajátzerű vegyületéből támadnak (69—76.). Wranich Izidor féltékenységet és nemtelen gondolatait monológban mondja el, Agathának szerencsétlen házassága által okozott lelki küzdelmeit pedig életének külső körülményeivel, külsejének s egészségének változásaival rajzolja. (98—9.)

A lélekrajzban a kritikusok rámutattak egy-két valószínűtlenségre, a jellemekben egy-két ellenmondásra, s meséiben itt-ott a romantika hamisabb világítására, de milyen keveset von le mindez a novella értékéből!

Mennyire eredeti, érdekesítő és zseniális munka mégis, mennyivel több benne egyéni élményeinek s az élet élesen megfigyelt mozzanatainak művészi alakítása, mint eddigi munkáiban s mint bármelyik kortársának elbeszéléseiben!

Tíz hónap múlva (1852 augusztus végén) kétkötetes társadalmi regénnyel lepte meg az olvasóközönséget, a *Férj és nő*-vel.¹ Papp Ferenc² és mások kutatásaiból tud-

¹ *Kemény Zsigmond Regényei.* I. II. Kiadja Szilágyi Sándor. *Férj és nő.* I. (244 l., az Első rész 12 fejezete), II. (248 l., a Második rész 6 fejezete). Az aláírók névsorában sok mágnás, különben majdnem csupa ismeretlen név. Emich könyvkereskedése 150 példányt foglalt le. Megjelenése után néhány nappal azt jelenti a H. (1852. 201.), hogy

juk, hogy meséjének megalkotásakor felhasználta egyéni élményein kívül saját elvesztett regényét (*A hirlapszerkesztő naplója*); egy bűnüggyé vált francia családi dráma (1847) eseményeit, b. Jósika válópörének egyes mozzanatait, s Balzac egyik gyengébb regényének néhány motívumát. Mindez nem érinti Kemény regényének eredetiségét, hiszen a Balzac-hatás nem jelentős, a többi pedig nem irodalmi forrás.

Kemény, a szegény erdélyi mágnás, erős kritikával nézi a magyarországi arisztokratákat s irónikusan, sokszor keserű gúnnyal bírálja tékozlásukat, léhaságukat, göggyüket s fennhéjázó előítéleteiket (ezért regénye elején a volterriánus és forradalmár Norbert pártjára áll). IIősenek, b. Kolostory Albertnek arisztokrata érzelmeit s ezek ellenére a szabadelvűséggel és demokráciával való kacérkodását, hiúságát, érzékiségét, könnyelmű tékozlását s ábrándos föllengését szintén fölényesen s irónikusan rajzolja (pl. III. 35—6.), csak buzgó katolikus voltát, a vallás misztériumai iránti rajongását nem, ami a protestáns írónak finom ízlésére vall s fényes bizonyysága annak, hogy más, neki idegen lelkiségbe is mennyire bele tudja élni magát. Pompásan írt római leveleiben nagy lélekelemző művészettel és szellemesen mutatja be jellemének legkülönbélebb árnyalatait. Humoros ellentétei ezeknek a finom leveleknek a Tamáséi, melyek leleplezik előttünk a műveletlen, durva, alacsonylelkű, fukar bátyát, ki inkább beillennek parasztnak, vagy zsidó bérlőnek. Ezek a levelek jól előkészítik „nagy jelenetét“, mikor csúf botrányt csap ki-kosarazásakor s otthon dühöng a kárbavesztett sok költség miatt (I. rész. 11. fej.). Az éles satírával rajzolt alakok közé tartozik a cinikus, kajánlelkű és rossznyelvű gr. Szendery, aki akkor a legboldogabb, ha másnak kellemetlenségén, vagy baján örülhet, a hidegen számító, szívósan ki-már fogytán is van. Ennek ellenére csak 1878-ban ér második kiadást!

² Papp F. id. munkájában a regény részletes tárgyalása II. 122—145.

tartó, jellemtelen törtető Terényi tanácsos s gr. Onofredi, a léha, üres katonatiszt. Jól mondja Papp Ferenc, hogy ezeknek jellemzése Thackeray keserűen gúnyos és peszsimista modorára emlékeztet. Talán azt az észrevételt is megkockáztathatjuk, hogy Norbert bankár dickensi alak. Ilyen talpig becsületes, jellemes, joviális, józan, kissé bogaras, de egyszersmind nagyon jószívű és gyöngéd polgáremberekkel gyakran találkozunk Dickens regényeiben.

A derék apának méltó leánya a bájos Eliza, a szinte túlságig szerény, hófehér-lelkű, szerető, hű feleség, aki lelki szenvedéseit nemesen tűri, s annál jobban felmagasodik, minél jobban elveszti férje az erkölcs szilárd talaját a lába alól. Mennyire eltörpül mellette a hódító külsejű és szellemű, de kevély, kacér, férfibolondító, sivár lelkű Iduna grófnő!

Az frő ezekből a mesterien megrajzolt jellemekből fejlesztí szigorúan logikus következetességgel regényének érdekes cselekvényét a tragikus befejezésig, mely egyszersmind a legteljesebb költői igazságszolgáltatás is a sablónos moralizálás minden művészetlensége nélkül.

Gyulai Pál, Kemény leglelkesebb csodálója, azt mondja jellemeiről: „jellemrajzainak körvonalai biztosak, de árnyalatai nem mindig élénkek“. Mint legtöbb ítélete, ez is helyes. Keménynek valóban kevés alakja van, amely igazán plasztikus és emlékezetünkbe vésődő volna. Hiányzik belőlük a nagy regényíróknak az a csodálatos megelevenítő művészete, mely egyes alakjaikat szinte élőkké teszi, úgy-hogy sohasem feledjük el őket.

A jellemek s a cselekvény reális környezetrajzba foglalása és lélekrajzi aláfestése Kemény művészi alkotóerejének teljességét mutatja.

A keselykői fantasztikus lovagvárat s a benne folyó prózai életet, a reformkor politikai viszonyait, Kolostory külföldi útjának apró reális részleteit (a tengeri út!) Rómának és környékének csodásan hangulatos képeit, melyek az akkori romantikus festészet olasz tájképeit juttat-

ják eszünkbe, éppen olyan fölényes művészettel rajzolja, mint a szerelmi dráma háterét, a virányosi ízléses és bájos kis családi fészket s ennek ellentétét, a büszke, pompázó, de hideg szentágostai kastélyt.

Lélekrajzai közül igazán nehezen tudunk néhányat kiemelni, hiszen annyifélék s mindenik tökéletes a maga nemében. Kolostory római levelei éppen olyan művésziek, mint Elizáéi, melyek Virányosra érkezésükről s boldog napjairól szólnak. Eliza szerelmi ábránjainak rajza a holdvilágos albanoi kertben éppen olyan hangulatos (III. 81—2.), mint amilyen mélyreható Iduna tettei lelki indítékainak kutatása (III. 215—21.), vagy amilyen érdekes Terényi elbeszélése Iduna szerelmi kalandjairól telve éles és magát az elbeszélőt is jellemző megfigyelésekkel.

Minél jobban közeledik a tragédia vége, annál jobban belemerül az író a lelkek elemzésébe. Különösen szegény Eliz lelkének csendes vívódásait látjuk a legkülönbözőbb módon megvilágítva: majd leveleivel, melyekben elmondja barátjának boldogtalanságát s férjét illető megfigyeléseit, majd külsejének egy finom leírásával sejtetve (251.), majd apjával, később férjével folytatott párbeszédével s egy szinte szónokiasan ékesszóló kitörésével (276.). Ez a sokárnyalatú lélekrajz talán az egész regény leggyönyörűbb része. Ezzel párhuzamosan s vele össze-összefonódva halad Kolostoryé, mely nyomról-nyomra kíséri a jó és rossz indulatok közt hanyódó, mind jobban elsötétülő, kétségbeesetten vergődő lelket egészen tragikus összeomlásáig. Kétségtelen azonban, hogy lélekrajzilag teljesen indokolt öngyilkossága nem teszi rokonszenvesebbé különben sem nagyon szimpatikus alakját. Miután feleségét tönkretette, szeretőjét pedig szegyenbe hozta, ez a romantikus gondolkozású „lovag“ bizony gyáván viselkedik, amikor a halálba menekül.

Ezzel a rövid fejtegetéssel csak sejtetni akartuk első, igazán modern lélekrajzi regényünk nagy értékét s azt a rendkívüli nyereséget, mely vele irodalmunkat érte. Ké-

sőbbi társadalmi novelláiban ennél több újat már nem adhatott s magasabbra nem emelkedhetett.¹

★

A lélekrajzi elbeszélés terén Keménnyel csak a fiatal Gyulai Pál versenyez ebben a korban. A szabadságharc előtt már kísérletezett ilyen irányban s kísérletei jóval érettebb és sikerültebb folytatásának tekinthető *Három betege* (1850) is, melyről már más kapcsolatban megemlékeztünk. Ez még nem igazi lélekrajzi novella, bár az író iparkodik alakjainak rajzát lelkileg elmélyíteni, különösen a titkon epedő Gáborét. Fő szépsége a rendkívül élénk és sok reális vonásból álló környezetrajz, mely a negyvennyolcas események zűrzavarának kellő közepébe ragad bennünket. Szeptember 10-én Pesten vagyunk, midőn a Bécsből eredménytelenül hazatérő küldöttség s a horvát bán beütésének híre nagy izgalomba hozza a fővárost. „Tudja az Isten, mióta kijött a szabadság, az egész világ megbolondult” — mondja Bárkai Béla (később Ócsaynak nevezte az író) öreg inasa, János. Az utcákon nemzetőrök hemzsegnak, a kocsmák szabadságdaloktól hangosak, Béla is felcsap közhuszárnak s Jánosnak megmagyarázza, hogy mi lesz a republika: dupla lénung s nincs király. A szomszédos falvakban is nagy az izgalom, vonuló ujonccsapatokkal találkoznak hazafelé menet. Otthon konzervatív apja nem nagy örömmel hallja fia elhatározását. Leginkább az bosszantja, hogy egyik politikai párthoz sem csatlakozhatik, mert egyik a királyt, másik a hazát támadja. Abonyi szomszédal nagyokat politizálnak. Béla a harctérre megy, menyasszonya várja és vigasztalja az öreg parasztasszonyt, ki nek fia elesett a rációk elleni harcban. A bíró nem köszön a földesúrnak, mert most már ő is polgártárs... Ez a reá-

¹ *Visszaemlékezések*. Novella-cyclus címen a B. V. 1852. évfolyamában (II. 8—25. aug. 22—dec. 19., de nem minden számban, közben nagy szünetekkel) megkezdte a később *Ködképek a kedély láthatárán* címet kapott nagy elbeszélésének közlését, de itt befejezetlen maradt.

lis háttér, mely jórészt a párbeszédekből bontakozik ki, át életet és levegőt a különben sablonos, sovány s kissé érzélgős történetnek, ez teszi művészivé és modernné. A kis elbeszélés Gyulainak később még jobban kifejlődött numerózus, ellentéteket kedvelő, tömör és világos stílusában van írva.

Az 1851-i Losonczi Phönixben (II. köt.) augusztus elején megjelent *Vén színésze* (később *A vén színész* lett a címe) már valóságos irodalmi meglepetés volt. A Pesti Napló (1851. 459.) igen dicsérte, a Remény (II. 3.) is kiemelte a benne feltűnő „nemesebb költői irány“-t s a novella „összhangzó egész“ voltát, csak azt kifogásolta, hogy csupán a színészetet sötét oldalait rajzolja, „így csak egy éjszakai kép az, hold és csillag-sugár nélkül, az ember dicséri a művészt a lefestett tájban, de nem szeretne benne lakni“.

A bemutatott kép valóban sötét, hiszen egy elzüllött vén színész tárja elénk, kit szerelmi csalódása gyilkossá, örvültté és földönfutóvá tett. A vén Dávid maga mondja el élettörténetét.¹ Az író ezzel a monológ-formával nehéz feladatot rótt magára s ennek a nehézségnek művészi megoldása már maga egyik nagy szépsége a novellának.

Az elején a monológ-formában is hangulatos környezetrajzot tud adni s néhány vonással elénk állítja a rongyos csárdát s az imbolygó gyertya fényétől megvilágított csaplározt, a kifestett csaplárleányt, a kicsapott diákot, az asztalost és a sírásót, akik hallgatják (rembrandti kép!). Jellemző színészi dicsekvéssel emlegeti sikereit, átkozza a közönséget, magasztalja a színpad tündérvilágát és bölcsekedik. A romantikus pátosz egészen stílszerű itt s később is, hiszen színész beszél. Szavai rapszódikusak, egyik tárgyról a másikra szökellők. Ez nem az a bizonyos mesterkelt, összefüggéstelenségében is összefüggő örvült-stílus,

¹ Legyen szabad itt ezt a kis remekművet végigelemezni s megjegyzésekkel kísérem. Galamb Sándor *Gyulai Pál novellái c. kitűnő tanulmányában* (Irodalomt. Közl. 1821.), mely legkimerítőbb méltatása a novellista Gyulainak, csak röviden szól róla.

melyet régebbi novelláinkban megszoktunk. Keserű, mélabús, bölcselkedő, még mindig lelkes és patetikus beszéd ez, egy lezüllött, megzavarodott öreg színészé, kinek lelke utolsókat lobban.

Ezután kezdődik az elbeszélés, amely tulajdonképpen Dávidnak itt a kocsmában megírt életrajza. Ebből olvas fel hallgatóságának. Ezáltal előbbi izgatott, rapszódikus beszéde megcsillapszik, hiszen nehéz is volna ezt egy hosszú elbeszélésen keresztül következetesen végigvinnie az írónak s kibírnia az olvasónak. Azért az elbeszélés gyors, lázas ütemű, az események filmszerű sietséggel peregnek le előttünk: szegény özvegy anyja, gyermekkor, iskola, nyomorúság, de jókedv, egészség. Anyjának legszebb álma, hogy fia kálvinista pap legyen. Egy vén muzsikus egyszer elviszi a színházba, azóta nem tud másra gondolni... nagy diák, legnagyobb boldogsága, ha a szabadban bolyonghat és Shakespeare-szerepeket szavalhat. Ez a hangulatos leírással összeolvadó lélekrajz meglassítja a képek rohanását, meg az, mikor anyja átkától kísérve elhagyja a várost s régi emlékei visszavonják. Anyját sírba viszi a bánat. „Mi az ördög! Hát a sírásó elaludt? Hejh, kelj föl, áss sírt! Anyámat temetem“. Ezzel s az ehhez hasonló közbeszólásaival a maga elbeszélésébe, vagy egy-egy szenvedélyes kitörésével mindig vissza-visszaeszmél a sívár jelenre s bennünket is visszaragad a csárda milieujébe. Elbeszélése különben nem tisztán felolvasás. Úgy kell képzelnünk a dolgot, hogy olvasását meg-megszakítja s szabadon is beszél, emlékei kitörésekre ragadják. Ezek lélekrajzi szempontból mesteriek s mint a novella két főmotívumának, a színészetenek s a szerelemnek zenei vezérmotívumokként való viszatéréseiként hatnak.

Most derültebb képek következnek. Anyja halálát lassan elfeledi, hiszen fiatal és szabad. Felcsap színésznek. Egyszerre előttünk áll a nagy direktor, Vámospiresi Bodáki Pál hencegve, dicsekedve, magát magasztalva, fölényesen pózolván és dagályosan szónokolva (remekbe készült kis humoros genre), látjuk a veszekedő, korhely,

színészeket, a kacér direktornét, a rettenthetetlen sűgót, ki nem sűg, míg hátralékos huszasát meg nem kapja. Végignézzük a próbát, halljuk a színészek tanácsait. Milyen pompás rajza a régi ripacséletnek!

Először a Haramják Moor Károlyát játssza művésztelenül, de táp éppen azért nagy sikerrel. Az első föllépés izgalmát újra átéli s megkapóan rajzolja. — Híres színész lesz, persze csak a városban és a megyében, de kezd magába szállni s látja, hogy amit művel, az nem igazi művészet, újra a természetben és Shakespeareben keres felfrissülést s elmélkedik az igazi színművészet titkairól. Ez a kis rész elűt az elbeszélés izgatott hangjától. Itt Gyulai, a későbbi nagy kritikus és essayista mondja el erre vonatkozó rendkívül finom megfigyeléseit.

Egy év telik el, a direktor és felesége ellenségeivé válnak, de eladósodik s nem mehet más társasághoz. Legjobb barátja a sűgó, kinek tanácsára nélkülöz, hogy adóságát hamar letörlesztve, otthagyhassa a ripacs-társulatot. Egy özvegyasszonyhoz költözik. Bizonytalan, sejtelmes vágy kezd gyötörni a szerelem után (lehelletszerűen finom lélekrajz), melynek tárgyát csakhamar megtalálja háziasszonya leányában, a bájos, ártatlan Kornéliában. Szerelmének rajza megint finom, csak néha érzünk benne mesterkéeltséget s stílusán némi avultságot (L. Gyulai: *Vázlatok és képek*. 3. kiad. 114.). Megszökteti a leányt s Kassára megy vele a sűgóval együtt. Le akarja beszélni a színészkedésről s eléje tárja a színésznő szomorú sorsát kissé szárazan s Gyulait jellemző józansággal, 117—9.), de Kornélia nem tágít. A kassai direktor szerződteti őket, a leány gyorsan tanul s hamarosan kedvelt színésznő lesz. Boldogok s együtt nevetnek a sok szerelmes levélen, melyet mind a ketten kapnak, de Kornélia unatkozni kezd, ruhákra, társaságra vágyik, benne pedig a gyanakvás, a féltékenység kezd gyökeret verni. Innentől kezdve az elbeszélés hangja mind izgatottabb lesz s mindinkább szaporodnak benne a francia romantikus modorra emlékeztető kérdések és felkiáltások.

Kornélia rossz színésznő s a közönség még jobban elrontja. Dávid látja kacérkodását s féltékenysége nőttön-nő, de tiszta, ártatlanságot lehellő leányszobájában megnyugszik (ez is gyönyörű lélekrajz, 126—7.). Mégis itt történik első nagy összecsapásuk. A sok keserűség kitör a szívékből s szinte gyűlölettel válnak el egymástól, hogy hamarosan kibéküljenek a színpadon. Kassát s a leánynak titokban udvarló direktort otthagyják s egy erdélyi gróf meghívására Kolozsvárra szerződnek. A gróf, a nagy Maecenás udvarol Kornéliának s őt el akarja távolítani. Kisebb szerepekre szorítják, a közönség is elhidegül iránta. Sűgő barátja éleszti féltékenységét, de ő kétségtelen bizonytságot akar. A grófot is felelősségre vonja, de az fölényes göggel, bár látszólag udvariasan, elutasítja. Párbeszédükben Galamb Sándor bizonyos „dumasi erőszakos kihegyezettséget“ érez s ebben igaza is van. Példálódzva, leplezett szavakkal beszélnek egymással, ami különösen a fölindult, szenvedélyes színész részéről valószínűtlen.

Othellót játsszák este. Dávid még mindig reménykedik Kornélia ártatlanságában. Hátha minden jóra fordul? Nagyszerűen játszik, Kornélia rosszul, de azért őt tapsolják. Nem baj, majd az ötödik felvonásban megmutatja nekik, hogy mi a művészet hatalma. Sírní fognak! Ekkor adja át neki a sűgő Kornéliának a grófhöz írt levelét, mely kétségtelen bizonyítéka bűnösségének. Végigjátssza a nagy jelenetet Desdemonával. Szerepét pontosan mondja, csak a kendő helyett beszél levélről s a végén igazán megfojtja Kornéliát. Lehetséges-e, kérdezzük, hogy Kornélia nem veszi észre Dávid nagy felindulását s ha észreveszi, nem menekül az őrjöngő elől, nem kiált segítségért? Valószínű, hogy arra mégsem gondol, hogy Dávid rögtön, ott a színpadon áll bosszút, s így a jelenet elfogadható.

Börtönbe vetik, majd szabadon bocsátják mint örültet. Még a grófon szeretne bosszút állani (csodáljuk, hogy eddig nem tette). Beszéde mind zavarosabbá válik s

shakespearei mondatokkal vegyül. „Csöngessetek! Vége a tragédiának!“ Az eszelős vén színész ezzel végzi elbeszélését s ezzel véget ér a novella, mely valóban tragédia is lehetne.

A huszonötéves Gyulai ezzel az elbeszélésével egyszerre legnagyobb novellistáink sorába emelkedett. Munkáján még érzik a francia romantika hatása, de már a francia és angol realisták környezet- és lélekrajzoló művészetével párosulva. Az igazi művészetért rajongó idealista és boldogtalan szerelmes színész nagyszerű alak. Hosszú, gyermekkorával kezdődő élettörténete egy novella szűk keretébe szorítva rendkívül tömörre válik. Nem lesz vázlatossá, mert a történet egyetlen fontos mozzanata sem hiányzik belőle. A lélekrajz vonalvezetése mindvégig biztos és határozott, pedig nehéz művészi feladat volt a fiatal Dávidnak, mint a történet hőséne s az öreg tébolyodott Dávidnak, az elbeszélőnek kettős lélekrajzát egységes egészzé olvasztani.

Valóban pótolhatatlan vesztesége remekművekben nem nagyon bővelkedő novellairodalmunknak, hogy Keményt a nagy történeti regények írása, Gyulait pedig kritikai és essayista működése annyira elvonta a novellaírástól. Mindig szomorúan nézzük néhány kis novelláskötetüket s szeretnénk helyettük egy hatalmas kötetssorozatot látni.

Bérczy Károlyt is a lélekrajzi novella művelői közé szokták sorozni, mi is ide sorozzuk, de azzal a megjegyzéssel, hogy nem hasonlítható Keményhez és Gyulaihoz. Novellái nem lélekrajzi novellák a szó szoros értelmében, csak gondosabb lélekrajzi aláfestésűek.

Bérczy már a szabadságharc előtt is a jobb elbeszélők közé tartozott s 1838—1848-ig tizennyolc elbeszélést írt. Ezekben különféle hatások mutatkoztak, így a Jósikáé, a régimódi regéké, Kuthyé, a francia romantikusoké, Washington Irvingé és Bulweré (az utóbbi hatások olyan

feltűnőek voltak, hogy miattuk Bérczyt plágiummal vádolták). Fordulatos dialógusra, elegáns előadásra és lélekrajzra törekedett, úgyhogy az Athenaeum már 1843-ban azt írhatta róla, hogy „belőle jeles beszélyíró válhatik.” Ez be is következett, de csak a szabadságharc után. Hogy addigi működését maga is inkább kísérletezésnek tekintette, abból látjuk, hogy 1852-ben megjelent novellagyűjteményébe (*Élet és ábránd*) csak öt régi elbeszélését vette fel.

Néhány év alatt sokat fejlődött s a Bach-korszak elején írt novellái hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon állanak, mint a régebbiek. 1850—52-ig tíz új elbeszélése jelent meg.¹ Mi újat adott bennük s miben fejlődött?

A jellem- és lélekrajz nem a legerősebb oldala, de érdeme, hogy törekszik ilyent adni s e tekintetben fölül-emelkedik az átlagon. A *Varsányiak* két testvér szerelmének története egy leány iránt. Az *őrült nő sziklájában* egy önfeláldozó, nemeslelkű s végül a csábítón bosszút álló szerelmest és egy pénzre éhes vén embert rajzol. A *holló királyban* a bosszúálló, megcsalt és tönkretett, embergyűlölő férj s a lelkifurdalástól gyötört csábító alakja érdekes. Kettős napló-formája alkalmat ad az írónak a lélekrajz elmélyítésére. A *Beszély a vasúton* tárgya egy gróf-fiú s egy szegény leány boldogtalan szerelme, amely halálukat okozza. A *Hindu románc* egy angol tiszt s egy hindu leány szerelmi története. *Egy fürdői évszak* című novellájában kómikus fürdői figurákat rajzol, melyek közt legsikerültebb egy pesti dandy alakja. Az *álggyöngyök* igazi hőse a neje multját nagylelkűen megbocsátó, gavallér

¹ Időrendben: A *Varsányiak*. M. I. 2., Az *őrült nő sziklája*. M. H. 1850. 261—73., A *holló-király*. M. H. 1851. 373—80., *Beszély a vasúton*. M. H. 1851. 450—2., *Egy fürdői évszak*. M. H. 1851. 594—600., *Hindu románc*. Élet és ábránd. 1852. I., *Világ folyása*. U. o. II., Az *álggyöngyök*. U. o. II., *Nógrádvár végnapjai*. M. H. 1852. 753—66., *Találkozás a Vezuvon*. B. V. 1852. II. 1—2. *Élet és ábránd* c. kétkötetes novellagyűjteménye 1852 áprilisában jelent meg. A fentebbiek az első és két utolsó kivételével megjelentek benne.

férj. Sikerült benne a titkának felfedezésétől rettegő s elveszett gyermekét megtaláló nagyvilági nő lélekrajza. Alakjainak külsejét gonddal írja le, finom pl. az utóbbiban a nő arcképének s eredetijének összehasonlító leírása.

A lélekrajzot szolgálja még alább jellemzendő keretes elbeszélő technikája is, mellyel szubjektív színezetet tud adni történeteinek.

Kiemelendő milieu-rajzoló ügyessége, mellyel élénk, helyenként színes háttérrel ad elbeszéléseinek. Ilyen, leg-többnyire új környezetrajzai: felsővidéki képek, az oroszok betörése (*A holló-király*); oláh csempészek élete a Mehádia s Orsova közötti hegyvidéken (nagy szabású leírás), végén a magyar sereg menekülése a délvidéken Világos után (*Az őrült nő sz.*); Bach-korszakbeli pesti élet, kilátás a Svábhegyről (*A Varsányiak*), felsővidéki fürdői élet a Bach-korszakban (*Egy fürdői é.*); angol tisztok élete Indiában, még pedig nem a Vajda Péter-féle papiros-Indiában, a rajz realitását az angol és hindu szavak is fokozzák (*Hindu románc*); a Rácváros és lebújai, egy akkori női szalón érdekes leírása (*Az álgyöngyök*); nemzetközi társaság Nápolyban 1804-ben. Chateaubriand is velük (*Találkozás a V.*).

Novelláiban most is láthatunk idegen hatásokat. *Egy fürdői évszakának* könnyed csevegő hangja s felsővidéki fürdői milieuje Csató Pál *Egy nap Szliácson* (1834) c. novellájára emlékeztet, *Nógrádvár végnapjai* pedig, melyben a vár 1685-ben történt felrobbantását mondja el, Jósika modorára. Történeti adatok felhasználásával régi-módi romantikus mesét sző, melyből a csapóajtó, a föld-alatti út s a viharleírás sem hiányzik. A *Világ folyása* a Karthausit, Abafit, Vörösmarty és Garay verseit olvasó s titkolt szerelmében elhervadó leány-hőisével németes szentimentalizmustól ködös. Meséiben ugyancsak él a francia romantika hatásvadászó eszközeivel (pl. *A holló-királyban* s *Az őrült nő sziklájában*), de már a *Hindu románc* romantikája angolos-ízű s inkább Bulwerre emlékeztet, míg *Az álgyöngyök* kis szenvedő koldusleánya, ki züllött nép közt

tengődik, mintha Dickens *Twist* Olivérjának volna édes testvére.

Látjuk tehát, hogy Bérczy szívesen tanul másoktól s novellaíró egyénisége korántsem olyan kiforrott és élesen jellegzett, mint Keményé vagy Gyulaié. Szerintem legerősebb oldala, amiért jobb novellistáink közé kell soroznunk, nem mindennapi elbeszélő tehetsége és technikája.

Meséit rendesen valami keretbe komponálja s így teszi frissekké, érdekesekké őket. A *Varsányiak* sovány, szabadságharci háttérű szerelmi történetét pl. Bach-korszakbeli aktuális keretbe foglalja. A Magyar Írók Füzetének szerkesztője ront be hozzá az ígért novelláért. Újra megígéri, pedig még se témája, se címe. Levelet kap Varsányi Sándor barátjától Hamburgból, melyben kéri, hogy mellékelt levelét adja át öccsének, Lajosnak, ki az Újépületben van fogva. Odasiet s megtudja, hogy Sándor elindult Amerikába s most Lajos elbeszéli történetüket (ez a tulajdonképpeni novella), ugyanekkor kibocsátják börtönéből, s boldogan siet fiatal nejehez. — Jön a szerkesztő a novelláért s ő átadja neki. Hiszen ennek se vége, se címe! Adj neki — mondja az író — olyan címet, amilyent akarsz, a vége pedig meg van írva az első cikkben. Ezzel az ügyes technikával, hogy a maga szubjektivitásával, élményeivel szövi át a magában sovány történetet, érdekessé is tudja tenni.

A *holló-királyt* szintén a maga élményeként mondja el. A Kárpátok közt egy különös külsejű vadással találkozik, ki egy kastély romjai közt lakik. Éjjel rettentő vihar támad, s a villám agyonsujtja a vadászt. A falu papja megtalálja naplóját, sőt az elpusztult kastély egykori uráét is, ebből a két naplóból ismeri meg regényes történetüket, mely szinte már rémhistóriaszámba megy. Érdekesen aktuális keretet ad egy különben érzелgős történetének (*Beszély a vasuton*). Néhány nappal a pest—bécsi vasútvonal megnyitása után Bécsből Pestre utazik s találkozik orvosbarátjával, ki súlyos beteg paciensét hozza Olaszországból. Útközben elmondja a fiatal gróf szerencsétlen

szerelmének történetét. Végének, a beteg halálának, tanúja is lesz. A további fejleményeket utóbb tudja meg barátjától.

Bérczy ilyen technikai fogásokkal, melyeket azonban diszkréten alkalmaz, de más eszközökkel is: elmés és jellemző dialógusaival, finom realizmusával, folyamatos, elegáns elbeszélő modorával, mese-bonyolító ügyességével mindig érdekessé, mulattatóvá, szóval kellemes olvasmánnyá tudja tenni minden egyes novelláját. S mint a fentebb mondottakból láttuk, valami tartalmi érték mind-egyikben van. Egészen értéktelen és üres novellát Bérczy sohasem írt s ez nem kis érdeme ebben a korban.

Dobsa Lajosnak, aki a szabadságharc előtt *Sátán* c. regényéből közölt mutatványában (1848) Sue és Jókai tanítványaként mutatkozott be, 1852-ben megjelent *A betyár* c. novellája (H. 251—4.) nagy haladást mutat. Igaz, hogy Gaal József betyártörténeteinek folytatása, de reálisabb, újszerűbb. Egy vidéki földesúrral beszélgeti el Nyalka Bandi történetét s így annak hangulataival, megfigyeléseivel, a betyár iránti rokonszenvével, szóval lélekrajzi momentumokkal szövi át s teszi érdekessé. Van benne jóízű és jellemző népiesség is. Előadása élénk, stílusa lapidáris, tömör. Gyorsan, szinte balladás rapszodikussággal folyik a történet, a mondatok csattogva, kalapácsütéseként követik egymást. Érzelgés nincs benne, de annál több realizmus és magyaros zamat. A jótollú drámaíróra vall.

Egy grisette c. hosszú elbeszélése (M. H. 1852. 880—97.) igazi párizsi milieuben játszik. Az igazit hangsúlyoznom kell, hiszen eddigi novellistáink csak hírből, hallomásból s francia regényekből ismerték a francia fővárost s így is rajzolták. Dobsa egy évet töltött ott (a februári forradalomban is résztvevett), s jól ismerte Párizst. Novellájának meseje egyszerű s elég érzelgős. Pusztai Ákos megismerkedik Madeleine-nel, a főköltő kis fehérnemű-varróleánnyal, beleszeret, anyagi zavarából kimenti, sőt együtt is lakik

vele, de viszony nincs köztük, mert a leány még mindig a hűtlennek hitt Izidort szereti. Az író Ákos gondolatait, reménykedését, hogy talán mégis övé lesz a leány, megfigyeléseit, el-elcsüggedését, érzéki föllobbanásait, melyeket le kell küzdenie, finoman rajzolja. Ez a legsikerültebb része elbeszélésének, valamint a naiv, kedves, jószívű, há-lás leány alakja s a történet párizsi háttere, mely hangulatos s az író személyes élményeiből, tapasztalataiból bontakozik ki. A történet érzelgős befejezése (Pusztai önfel-áldozóan összehozza a leányt Izidorral, ki aztán elveszi) már nem érdekelt bennünket. A grisetek életének rajzára talán kissé Paul de Kock is hatott, de ez alig von le valamit az elbeszélés újszerűségéből és értékéből.¹

Vajda János, későbbi kiváló lírikusunk, ki már 1848-ban feltűnt a vándorszínész-életből vett s személyes élményein alapuló kitűnő, helyenként sötét humorú életkép-sorozatával, szintén folytatta novellaíró működését. Az *el-ítéltek éjjele* (H. 1850. II. 122—4.) rettentő rémhistória a legtúlzóbb francia romantikus modorban (hat ember ha-lála egy rövid történetben). Egy öreg halálraítélt mondja el fiatal társának a siralomházban. Hugo Viktor *Le dernier jour d'un condamné*jára emlékeztet, de míg ez realisabb s lélekrajzilag értékes, Vajda novellája csupa patetikus elmélkedés és ömlengés, telve sötét pesszimizmussal. Ilyen a *Hábor* is (H. 1851. 64—5.), mely három a szabadság-harc után külföldre menekültnek története. Főalakja az embergyűlölő, a gaz sorsot s végzetet átkozó, rajongó pesszimista Hábor, aki az óceán egy pusztaszigetén ret-tentő tirádákat mond s utópisztikus ábrándokat sző az

¹ Császár Ferencnek, ki 1848 előtt a legfeltűnőbb Karthausi-utánzatot írta, 1852-ben is jelent meg hasonló novellája: *Gizela* (Cs. F. Beszéleyei. IV. 1852.). Naplóformában van írva s a grófi nevelő s. a grófkisasszony szerencsétlen szerelméről szól. Elég szépen írt el-beszélés, de a lélekrajzot inkább a sok reflexió és érzelgés helyette-síti benne. Kései Karthausi-utánzat.

emberiség jövőjéről. A légüres térben mozgó történet csak az író különös egyéniségére s már akkor végletek közt hányódó lelkére jellemző. Van azonban egy igen értékes novellája is ebből a korból, *Severina* (II. 1851. 33—5.), melyet úgy látszik — maga is jónak tartott, felvette u. i. 1881-ben Homonnai Béla álnéven megjelent novelláskötetébe, de erőseft megrövidítve. Mivel éppen a legérdekesebb, önmagát jellemző részleteket hagyta ki, kénytelen vagyok ezeket néhány idézettel pótolni. Vihari Márk egy sebesült főhadnagy és költő 1849 nyarán a Károly-laktanyába száll felüdüléséig s itt ismerkedik meg a könnyelmű életet folytató lengyel grófnővel, Severinával, egy ezredes válófélben lévő feleségével. Szerelmesek lesznek egymásba, de Viharit örökös kétség és féltékenység gyötri, az asszony pedig szándékosan kacérkodik mással, hogy őt kiábrándítsa magából. Végre mindketten Perczel tábornok seregében küzdve esnek el. A novellát értékessé teszi ennek a szerelemnek helyenként mélyreható rajza, de főként a különös szerelmesnek pompás jellemzése, amely egyszerűsmind Vajda Jánosnak szinte megdöbbenően találó önelemzése.

Vihar Márk nemes idealizmusból ment a harctérre s egy erős téli táborozást állott ki, de „a föltolakodó rangvágys társak magaviseletétől... megundorodva“ a hadseregből való kilépésről gondolkodik. „Ábrándos, túlságos szerény, becsület imádó“, de az eszményi becsületé, melyet a világ túlságosnak tart, ... „azon emberek közé tartozott, kik örökké elégtellenek, kiknek, hogy boldogok legyenek, nem kívántatik kevesebb, mint egy új kor támadása, éppen olyan, minőt képzeletük terem s tiszta szíveik óhajlanak... Ők azok egyedül, kik nem tettnek semmit. E tulajdonságokkal megátkozott ember örökké... küzd egyedül a vele szemközt álló világgal; társat, barátot, keres szüntelen“, de nem talál magához hasonlót, ... „szerencse soha nem éri, ha éri pedig, másnak adja át, ki örökké másnak ohajt használni, s magának árt s másnak sem használ, ki azért gyűlöli az embereket, mert nem szeretnek úgy,

mint ő, — az ilyen ember a legszerencsétlenebb ember!“ Különben „indulatos, szilaj, nyugtalan s elégtelen kedéllyel, mint a sebzetten üldözött vad, nem csoda, ha olyan lázas kifakadásokban tört ki“, melyek másnak nevetségeseknek tetszhettek. Külsőleg „szép, athletai termetű, erős ifjú volt, s külsőleg éppen ellenkezőt mutatott, mi bensője volt. Éppen így volt ez tetteivel. A leganyagibb, legdurvább, a legnagyobb kéjenc volt ő . . . Holott ő a vad, szilaj anyagiságot — szórakozásul használta, hogy gyöngéd érzelmiségétől szabaduljon, melyet ő maga is túlságosnak hitt“. „Egy indulat élt lelkében, mely ott szörnyetegi nagyságra növekedett, a dicsvágy“, de ezt titkolta mások előtt. „Az uralkodó társasélet minden fölösleg szokásait, kinövéseit utálván, azoktól mindig távol tartá magát“, így maga zárta el önmaga előtt „az ohajtott dicsőség és boldogság útjait“. „Végül, mi őt leginkább megrontá, egy szertelen buja képzelet annyira elfoglalta s árnyékként kísérté őt, hogy bárhova futott, e képzeletből bontakozni nem tudott“.

Ennek a jellemzésnek egészen megfelelnek tettei, vad cáromkodásai, dührohamai, érzékiségéből származó gyöt-rődései, szégyenlőssége, zavara, esetlensége, pesszimiz-musa. Ez a meglepően éles lelki analízis túlzásai ellenére művészi szempontból is igen figyelemreméltó s mélyen belevilágít magának a költőnek zordon, sötét, tépett lelkébe, mely — úgy látszik — már fiatal korában is ilyen volt. Ezt a novelláját huszonegy éves korában írta!

V.

A romantikusok

A romantikus iránynak két főképviselője a szabadságharc előtt b. Jósika és Kuthy Lajos volt.

Jósika megteremtette regényirodalmunkat s mint novellaíró is a legelsők közé tartozott. Ő volt a mester s tekintélye még akkor alig ingadozott.

Külföldre való kénytelen menekülése után anyagi okokból eleinte német regényeket és novellákat kellett írnia, amit itthon zokon vettek tőle s jó magyar szokás szerint mindjárt hazafiatalansággal vádolták. A Hölgyfutár pl. megemlítvén, hogy legújabb regényét (*Die Familie Mailly*) németül írta, igazságtalanul és gorombán hozzászól: „Hiszen míg köztük volt is, csak akkor érzé magát boldognak, ha németül beszélhetett, tehát kudi nacht, herr Fischer! Egyéb semmi!“ (1850. II. 71.)

Ez alatt a három év alatt alig jelent meg tőle valami. Legelőször a Reguly-Album (1850. febr. végén) közölte *A különcz* c. víg beszélyét, melyet még 1845-ben írt.¹ Erősen kigondolt történet, mely erőltettségénél fogva nem kelt hatást. A külön gróf alakja, noha élő minta után rajzolta, valószínűtlen. Legjobb benne a csárdai zsvány-jelenet, mely a betyárokat a Gaal-féle idealizálással ellentétben közönséges, durva fickóknak rajzolja, kikkel egy elszánt úriember könnyen elbánik. Ez a novellája is csak azt bizonyítja, amit negyvennyolc előtti munkásságának részletes tárgyalásakor kiemeltünk, hogy Jósikának ritkán sikerülnek humoros elbeszélései tartalom és stílus dolgában.

A Pesti Röpívek (1850. 1.) a Mailly családból közölt egy

¹ Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós. Budapest. 1916. 261.

kis mutatványt magyar fordításban (*A Mailly család*. Jósika Miklós legújabb német eredeti regényéből mutatvány). A Remény első füzetében (1851. febr.) szintén egy mutatványa jelent meg *Az apácz-kolostor* címen, a Losonci Phönix III. kötetében (1852. márc.) szintén egy *A tábor* címen. Mind a kettő a *II. Rákóczi Ferenc* c. nagy történeti regényéből való, melyet még 1847-ben elkezdett, de csak 1861-ben adhatott ki. Ezt a mutatványát megelőzte *A XVIII. század új öntetben* c. novellája (M. H. 1851. 540—48.). Ebben megint egy külön grófot rajzol, aki kastélyában egészen a tizennyolcadik századbeli francia divat és szokások szerint él. Ennek a furcsa életnek leírása s a gögös arisztokratának demokratikus megtréfálása és kijátszása a novella tárgya.¹

Ezek az apróságok Jósika rég ismert modorában írva s a külföldön megjelent *Egy magyar család a forradalom alatt* c. már említett regénye, mely tárgyánál fogva új ugyan, de a regénynek, történelemnek és politikának nem sikerült keveréke, nem voltak olyan jelentősek, hogy velük egykori lelkes olvasóközönségét újra meghódíthatta volna. Ez csak 1853-ban sikerült neki, mikor *Esztherével* megindította regényeinek új sorozatát.

A közönségnek a negyvenes években dédelgetett kedvence, Kuthy Lajos csak 1850 nyarán folytatta működését.² Munkaereje még ekkor nem csökkent, három év alatt

¹ *Ara a halottas ágyánál* c. forradalmi tárgyú novellája, melyet a Nagyenyed Album II. kötete számára küldött, nem jelenhetett meg. (Dézsi id. munkája 291. 294.)

² Novellái időrendben: 1. *A temerini hősnő*. H. 1850. II. 1—4., 2. *Egy éj az altáborban*. P. N. 1850. 107—12., 3. *A guerilla*. M. H. 1850. 206—15., 4. *Egy házi hivatalnok március előtt*. Genre-kép. H. 1850. II. 17., 5. *Nur fidel!* Genre-kép. H. 1850. II. 84—6., 6. *Szokott családások*. H. 1850. II. 105—6., 7. *Alarica Newa*. H. 1851. 1—3., 8. *A sír vadrózsája*. R. 1851. 1., 9. *Az ifjú császár*. L. Ph. I. 1851., 10. *Márczius előtti képek*. I. R. 1851. 5., 11. *Zarskoje Selo*. L. Ph. II. 1851., 12. *A kételkedő*. Müller Gyula Nagy Naptára. 1852. megj. 1851.

15 novellát írt, ami elég nagy termékenység, ha meggondoljuk, hogy a szabadságharc előtt tizenöt év leforgása alatt csak 40-et közölt nagy regényén kívül. Tehetsége sem csökkent. Új elbeszélései között találunk gyengébbeket, de sikerültebbeket is éppen úgy, mint a régiek között. Népszerűsége sem lett kisebb, novelláit szívesen közzölték és olvasták, aminek fő bizonyítéka, hogy négy kötet novellát tud kiadni s ezek nagy kelendőségnek örvendenek. (H. 1852. 44.) Szerencsétlen kormányhivatal-vállalása, mely népszerűségét tönkretette s írói pályájának jóformán végét vetett, csak 1853 végén történt.

A negyven felé közeledő író természetesen nem tudta megváltoztatni addigi modorát és a megkezdett irányban, régi nyomokon haladt tovább.

Öt novellájának háttérül, mint láttuk, a szabadságharcot választja. A *temerini hősnő* erőltetett, hamis romantikájú s merev stílusban írt dolog, de az *Egy éj az altáborban* már érdekes és színesen megírt történet éppen úgy, mint *A guerilla* s az *Alarica Nawa*, melynek magja egy olasz szerelmi történet. A *kétkedő* hőse egy külön, embergyűlölő és mindenkiben betegesen kétkedő lengyel gróf, ki ezzel tönkreteszi az őt szerető leány s a maga boldogságát. Lélekrajza helyenkint érdekes, de túlzott s így nem valószínű.

A *sír vadrózsája* érzелgős, régimódi történet, egy arisztokrata szerelmes pár tragédiája, melyet egy kis félreértés okoz. Az ilyent az életben öt perc alatt eloszlatják a sze-

aug., 13. *Székely Katalin*. Történeti novella. Nagyenyedi Album. 1851., 14. *Kuthi Munkái*. VI. kötet. 1851 (a 2. számú novella miatt a rendőrség lefoglalta, úgyhogy helyette a 11. számút tette; mindkét kiadáshól maradt ránk példány, a többi 4 novella régi), 15. *Kuthi Munkái*. VII. kötet. 1852. (tartalma: a 3., *Lyon lovag* — ez csak itt jelent meg —, 5. 1. 6. és 2 régi), 16. *Kuthi Munkái*. VIII. kötet. 1852. (tartalma: a 12., e helyett a főntebbi okból a második kiadásba a 7.-et tette, a 10. ilyen címen: *Egy jobbágyper márczius előtt*, a 9. 4. és 2. régi), 17. *Az ecsedi lidérc*. Történeti novella. H. 1852. 77—9., 18. *Kuthi Munkái*. IX. kötet. 1853. (tartalma: 13. 7. kissé átdolgozva *Egy delejes nő végnapjai* címen s a 17.).

relmesek, de a romantikus novellákban belepusztul legalább is egyikük.

Víg elbeszélései és életképei sem különböznek a régiektől. *Egy házi hivatalnok március előtt* hőse Pocki, egy tót mindenese, aki kulcsár, kertész, szakács, inas, kocsis, hetes, instruktor egy személyben s aki tót házigazdájának lányát elszeretvén, a ház ura lesz. Rikító karikatúra Bernát Gazsi modorában és körmönfont stílusában írva. A *Nur fidel!* egy öregedő ballerina, Cici, nem éppen épületes viselt dolgairól szól. Kifoszt egy ostoba és igen gazdag nyárspolgárt s szabólegény szeretőjével megugrik. A novella végén a tönkrement Frici, mint virslis, Cici pedig, mint mosóné találkoznak egymással. A *Szokott csalódások* két felsővidéki bányahivatalnok, Grubicsek és Krizics szerelmének humoros históriája. Bányász-milieuje új és érdekes. A *Márczius előtti képek* egy végrehajtás leírása, melyet Lucskos Boldizsár főbíró foganatosít nemes Pupákné ellen, de végül a felperes paraszt tináját adatja el, hogy a diurnumot megkaphassa. Túlzott torzkép ez is, de az író jóízűen meséli el. Az ítélet régi jogászi remekmű, körmönfont hivatalos stílusban írva. *Lyon lovag* egy hencegő, gyáva „arszlán” keserves kalandjairól szól, melyeket maga beszél el az írónak. Ez a negyvenes évekbeli gavallér ekkor már valóságos anachronizmus. Inkább bevezetése érdekes, melyben Kuthy szubjektív húrokat penget s a maga életéből sejtet valamit. A redoutból jön haza, otthagynva a nagyon vegyes közönségű jelmezbált. Nincs befűtve, mert inasa az ő legjobb frakkjában s egyéb ruhadarabjaiban valahol az Aranykézben táncol. „Mákonyos dohány! erős pecco rummal! s szenvedélyes szerelem!!! E három rovat rendes cikke napi hasábornak. Az utósóból néhány nap előtt adék exament, következőleg vacatióm van. A thea pedig és a persa dohány hadd álljon ki“.

A szabadságharc előtt történeti novellákat is írt, ezt a működését szintén folytatja. *Az ifju császár* címűben II. Mohamed és Irene hercegnő általánosan ismert történetét dolgozza fel. Új benne egy ifjú cserkesz alakja, aki Irené-

nek hős védője. Sok benne a török szó, hadi műkifejezés, patetikus beszéd és történelmi részlet. Az egész szöveg szárazság, bágyadtság és mesterkélttség jellemzi. A róla szóló kritika azt szeretné, ha Kuthy inkább a magyar népeletet rajzolná, mint egykor regényében tette s nem „azon magas, de beteges“ életet, melyet annyira szeret (R. 1851. 3.). A *Zarskoje Selo* sokkal sikerültebb. Egy fiatal cserkesz herceg szerelmi története II. Katalin korában. A szentpétervári s a czarszkojeszelo-i udvari környezet színes rajza, Potemkin élesen jellemzett alakja s a helyenkint finom, szellemes dialogus jó benne. Az akkori kritika is elismeréssel fogadta (P. N. 1851. 459.). *Székelty Katalin*-ján erős Jósika-hatást látunk. Bevezetését mintha a magyar regény atyamestere írta volna: 1595 július 8-ának alkonyán egy óriási s pompás kocsí úszott Szatmár homokjában az ecsedi tó mellett. „A hold telőben volt s e vándor éjlámpa hűtlen világát violaszínűvé szűrte az ilványos gőzkör. Az ecsedi tó felfogá a bágyadt estfényt s visszaveté azt, mint egy ropant ólomtűkör, melyen foltokul tüntek fel az éretlen lápok“. Hőse egy „meglepő nőjellem“, ki titkon kíséri Bátor Zsigmond lépteit s valóságos élő lelkiismerete a gyenge jellemű fejedelemnek. A hosszú politikai fejtegetések emlékeztetnek a *Jósika István*-beliekre. Egyetlen kompozíció: regénybe illő, igen apróra kidolgozott részek váltakoznak benne elnagyoltakkal. Az *ecsed-i lidérc* is ilyenforma Jósika-modorú hosszas leírásaival. A Ferdinand-párti ecsedi várnak János Zsigmond török serege által megkísérlett ostroma van benne összeszöve Fodor Mór és Mikes Margit szerelmi történetével. Mintha ezzel a két elbeszéléssel Jósika akkor megszakadt működését akarta volna folytatni, mint Jókai tette. Még történelmi regény tervével is foglalkozott, a lapok címét (*Korvin*) is említik (P. N. 1851. 461. M. H. 1851. 567.), de többet nem tudunk róla. Későbbi befejezetlen regénye (1860) más tárgyú.

Kuthy akár történelmi, akár komoly vagy víg társadalmi elbeszélést ír, a francia romantika tanítványa most is. Csapongó képzeletét szabadjára ereszti, hadd járja be a

rendkívülinek, a fantasztikusnak, a borzalmasnak világát. Túloz, bölcsekedik és prédikál, akár csak a *Hazai Rejtelmekben*, egyenellenül, idegesen komponál. Stílusában sok a dagály, szenvelgés, mesterkélttség (ablakürely, zúr-özön, nyuglankodék, árnyéklan, emlékei fulákosan sziszegték őt körül sly.), de tud természetesen is írni. Talán ez már Jókai hatása. Humoros stílusa rikító, de sokszor magyaros és ötletes. A romantikus leírásnak mestere maradt: a pontosan megfigyelt realiztikus részleteket képzeletbeliekkel úgy vegyíti, hogy leírásába mindig lelket, vagyis hangulatot tud lehelni. Akár a forradalomdúlta magyar vidékeket, a tábort, a felvidéki vadregényes téli tájon át való tutajozást, akár a balettáncosnők orgiáját, a vaskohókat, akár a cári palota télikertjét írja le, mindig meg tudja fogni képzeletünket. Elbeszélő tehetsége is a régi még. Érdekes, sőt érdekesítő tud lenni, sok az ötlete, bonyolító és hangulat-keltő ügyessége.

Még ebben az időben is a legtehetségesebb elbeszélőink közé tartozott.

★

A romantika két matadorja mellett 1845-ben egy húszéves ifjú tűnt fel, Jókai Mór, aki három év alatt 19 novellát és egy terjedelmes regényt írt, kiadott egy novella-gyűjteményt s egy új regénybe is belekezdett. Munkái fel-tűnést keltettek újszerűségükkel s csakhamar néhány utánzóra is találtak. Ki sejtette volna már akkor, hogy ez a gyerekenber egy-két év múlva legnépszerűbb elbeszélőnk lesz s homályba fogja borítani két kiváló elődjét?

A szabadságharc után első novellája a *Reguly-Album*-ban jelent meg 1850 február végén (*A munkácsi rab*)¹ s

¹ Elbeszélései időrendben: 1850-ben: 1. *A munkácsi rab*. Novella. *Reguly-Album*, azután H. I. 50—5., 2. *A gyémántos minister*. Egy skizze a forradalomból. M. E. I., 3. *Az ércz leány*. M. E. 2., 4. *A tarzali kápolna*. M. E. 3., 5. *A fránya hadnagy*. Egy furírsicz naplójából. M. E. 4. 6. *F*ty Gyula*. M. 5., 7. *Székely asszony*. M. E. 6., 8. *Szenttamási György*. M. E. Uj f. 1., 9. *Forradalmi és csataképek*. 1848 és 1849-ből.

ettől kezdve a huszonötéves ifjú bámulatos energiával és csüggedetlen kitartással dolgozik s még a Jósikáét is fölülmúló termékenységgel ontja elbeszéléseit szakadatlan egymásutánban. Három év alatt 81 elbeszélést (köztük 4 igen terjedelmeset) s két nagy regényt ír. Már ez a példátlan termékenység erősen ráterelte a kritika és a közönség figyelmét, kiváló tulajdonságai pedig rohamosan meghódították. A kritika, noha hibáit is mindig szóvát teszi, általában nagy dicséretekkel halmozza el. Fantáziáját „nagyszerűnek” találja (M. H. 1851. 386—8.), dícséri „villogó ecsettel rajzolt” képeit s „ragyogványaiban is egyszerű” nyelvét (R. 1851. I. 3.). „Még legpongyolábban írt műveiből is kisugárzik a teremő geniusz, a kifogyhatatlan leleményesség”

Sajótól (az előbbieket az 1. kivételével, mely Jókai Mór név alatt jelent meg, mind Sajó álnéven közölt). Pest. 1850. I. kötet (tartalma: *A Bárdy család. Komárom. Nomen et omen* — sajtóhiba est h. — *A vörös sipkás. A fehér angyal. A kis szürke ember.* Egy invalidus irkafirkáiból. *A szerencsétlen szélkakas.* Fresko. *Szegény asszony áldozatja.*) II. kötet (tartalma: *A két menyasszony. Egy bál. Egy kis-asszony leveléből. A 3. és 7. s Az elesett neje.*) 10. *Egy hóhér.* M. I. 2., (Sajó álnéven, a következők is.) 11. *Egy bujdosó tanyája.* Naplómnak néhány kiszakasztott leveléből. M. I. 3., 12. *A vérontás angyala.* (Szenttamási Gy. átdolgozása.) M. I. 1., 13. *Az erdők leánya.* P. R. 1—3., 14. *Egy poetaviselt ember levele* (Kis Endymion álnéven). P. R. 2., 15. *A haragvó Isten.* Mutatványul Sajónak Egy elálkózott család c. regényéből. H. II. 87., 16. *Egy bujdosó naplója.* Novellák a forradalom utáni időkből. Írta Sajó. Pest. 1851. (megj. 1850. okt. végén.) Tartalma: *Pusztai falvak. A karperecz. A három hajtsár. Az ezermester és a kozák. A mocsárok rejtekhelye. A halottaiból feltámadó! A csárdai csaplár. Nő és szerető. A vig ember. Egy emigráns levele. A gyilkos. A körtefa. A megvetett nagyság. A két csonka vitéz* (el. itt, aztán M. I. 4.). *Egy pár derék ember. Az eltűnt leányok* (el. itt, aztán M. I. 4.). *A bujdosó tanyája* (a 11.). *Ütitársam. Találkozás ismerősökkel. A nikodémiai kövek. Az előőr.* A rimaszombati vásár. *A két menekült.* 17. *Sic vos, non vobis* ... P. R. 5—6., 18. *Excollegai utasítás, (névtelenül).* P. R. 7., 19. *Egy halál ítélet.* Eredeti novella. P. R. 9—10., Befejezetlenül maradt a folyóirat megszűnése következtében, teljesen megjelent: M. H. 1851. 509—14. Ezt a novelláját már Jókai Mór néven adta ki s ettől kezdve a többieket is.

1851-ben: 20. *Sajó.* Regényes korrajz. R. I., 21. *A láthatatlan csillag.* L. Ph. I., 22. *A népdalok hőse.* R. 3., 23. *Másik haza.* Rom-

(P. N. 1852. 804.). „Legtermékenyebb és egyik legkedveltebb írónk“-nak nevezi (B. V. 1852. II. 15.) s termékenységet Dumaséhoz hasonlítja. „Eddigi elbeszélőinket, Jósikát is felülmulja“ (U. o. 18.). Ime a kritika már ekkor kimondja róla azt az ítéletet, melyet későbbi munkássága mind jobban megerősített.

Mielőtt a szabadságharcot s a közvetlen utána következő kort rajzoló elbeszéléseire rátérnénk, lássuk azokat, melyek még a régi Jókaira vallanak.¹ Ilyen *A munkácsirab*, melyet bizonyára még 1848 előtt adott át a Reguly-Album számára, mint Jósika a maga novelláját, tehát ez még akkori vad-romantikus történetei közé tartozik. Valóban telve van rémséggel, mesterséges, ijesztő félhomállyal,

emlékek., 24. *Solimán álma*. R. 6., 25. *Béldi Pál*. Történeti beszély. R. II. 1., 26. *Rozgonyi Cecília*. L. Ph. II., 27. *Mahizeth*. Lappón ősmonda. Müller Gyula Nagy Naptára. 1852., 28. *A két száz*. Történeti humor. R. II. 2., 29. *Budapesti élet. I. Egy ünnepnap Pesten*. R. II. 2. (Másvilági János álnéven), 30. *Tsong-Nu*. Historiai novella. R. II. 3., 31. *Erdély aranykora*. P. N. 456—516. szept. 16 — nov. 26., másodszor önállóan dec. közepén két kötetben 1852-es évszámmal. 32. *Mesék a kandalló mellett*. I. R. II. 4. 33. *Koronát szerelemért*. Nagyenyedi Album., 34. *Regék a kandalló mellett*. II. III. R. II. 5., 35. *Budapesti élet. III. Divina comoedia*. U. o. Másvilági János álnéven.

1852-ben: 36. *Az örmény és családja*. H. 1—7., 37. *Az utolsó tengeristen*. P. N. 545—6. jan. 2—3., 38. *Kelet királynéja*. Historiai novella. P. N. 551—66. jan. 10—28., 39. *Vándoroljatok ki!* M. H. 697—709. febr. 22 — márc. 7., 40. *A kalóz-király*. Történeti novella. P. N. 595—618. márc. 3—31., 41. *Shirin*. Értesítő. 28—32. ápr. 6—17., 42. *A varchoniták*. P. N. 646—73. máj. 4 — jun. 7., 43. *Fortunatus Imre*. Regényes krónika. Egy öreg ember naplójából. P. N. 680—99. jun. 16 — jul. 9., 44. *Egy bukott angyal*. Történeti novella. H. 142—8. jun. 24 — jul. 2., 45. *Egy komondor naplója*. Müller Gyula Nagy Naptára. 1853., 46. *A kétszarvú ember*. Történeti beszély. P. N. 770—800. okt. 2 — nov. 7., 47. *Jókai Mór újabb novellái*. *Hangok a vihar után*. Pest. 1852. I. köt. (tartalma: 42. 41.), II. köt. (43. 40), III. köt. (46.), 48. *Perózes*. Országos Nagy Naptár. 1853., 49. *Bacsó Tamás*. U. o., 50. *A játékos*. U. o., 51. *A szökevény*. U. o.

¹ Jókai munkásságával foglalkoznak Zsigmond Ferencnek következő nagyértékű tanulmányai: *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére*. Irodalomt. 1918., *Jókai uralomra jutása regényirodal-munkban*. Irodalomt. Közl. 1921., *Jókai*. Bpest, 1924

tomboló szenvedéllyel, kegyetlen és kérlelhetetlen bosszúállással. Ilyen *Az erdők leánya*, mely egy vad leány története, kit egy medve nevelt fel s így beszélni sem tud. Egy fiatal földesúr fogadásból „megszelidíti“, de mikor a leány titokban megtanul beszélni s megérti szerelmese aljasságát, medvéjével széttépeti s visszamenekül az erdőbe az emberi gonoszság elől. Csupa túlzott fantasztikum s telve van a francia romantika civilizáció-megvetésével és természetdicsőítésével. Helyenkint megragadóan hangulatos (pl. a hajnali fényben előtűnk kibontakozó vadregényes tátrai vidék). — *Egy hóhérja* is ezek közé sorozható.

Szabadságharc előtti, rikítóan humoros elbeszéléseire emlékeztet *Sic vos, non vobis*... c. elég frivol humoreszkje a nem magának, hanem másnak házasodó agglegényről, anekdotája az ügyefogyott férjről, kit felesége minden nap elpáhol (*Mesék a kandalló mellett I.*) s pompás elbeszélése, *Az örmény és családja*. Humorának fő forrása az öreg Girguc örményes beszéde, telve az írónak tömérdek stílusötletével. Kitűnő a párbeszéddek gyorsan gördülő menete, a komikus jelenetek sodra s a vén, fukar, házsártos, ravasz örmény alakja, amint ezekből a párbeszéddekből és jelenetekből kibontakozik. Rikító és groteszken bohózatos modora következetes és egyöntetű az örmény temetéséig, azontúl már bágyadt, komoly befejezése pedig stílustalan. Ezek közé tartozik *Egy komondor naplója* c. kis elbeszélése is. Sok a jó ötlet a kutyaszemmel nézett események leírásában, de maguk a kalandok Spanyolországban, Szibériában, az emberevők közt és Tibetben annyira túlzottak, hogy elrontják a humoros hatást.

Jókai elbeszélő modora még érett korában sem tudott egészen megszabadulni komoly elbeszéléseiben beteges túlfeszítettségétől, a vígakban pedig rikító torzításaitól. Ezt a két rossz tulajdonságot később kiváló erények ellensúlyozták, teljesen ellüntetni azonban sohasem tudták.

★

Zsigmond Ferenc fejtette ki igen szellemesen, hogy Jókai képzeletére, mely addig a francia romantika regényalkotásaiból táplálkozott, milyen nagy hatással voltak a szabadságharc rendkívüli eseményei s a maga szokatlan s a mindennapiaktól eltérő élményei. Addig csak túlzó és szinte a betegség határát érintő képzeletének világában élt, a szabadságharc szolgáltatót aztán neki reális anyagot.

Természetes, hogy ezt az anyagot az ő kivételes képzelete a maga sajátos módján alakította. Mindent megváltoztatott, többnyire tulságosan megnagyított s különös, romantikus fénybe vont, mely a színeknek hol mágikus ragyogást adott, hol misztikus árnyékba, ködbe borította őket.

Szabadságharci tárgyú elbeszéléseit röviden áttekintetük már a II. fejezetben témáik szerint. A *Forradalmi és csataképekben*¹ új témakört választ s az eddigieknél reálisabb milieube vezeti olvasóit. Kissé hirtelennek látszik ez az átmenet a romantika távoli, fantasztikus birodalmából Magyarország ismert vidékeire, a néhány hónappal azelőtt lezajlott események kellős közepébe, de Jókai képzelete áthidalja ezt a nagy távolságot, amint az imént mondtuk.

Novelláiban, rajzaiban és életképeiben, mint láttuk, megörökíti a szerb és oláh lázadás borzalmait, a magyar és székely hősiesség példáit (még az asszonyok és nyomorékok is hőökké válnak hazafias lelkesedésükben). A honvédek csodákat művelnek, de úgy, mintha minden hőstetűt a legtermészetesebb volna. A férj nászéjszakája után a harctérre siet meghalni, a honvédtisztek emberfölkötti faramak után gavalléros könnyedséggel udvarolnak és táncolnak, közben egy kis csatát is vívnak, azután visszatér-

¹ *Schlachtfelderblüthen* címen ugyanabban az évben jelent meg (1850) Lipésében (P. R. nov. 10.). Szilágyi S. két novellája is le van benne fordítva. Ezzel kezdődik Jókai külföldi fordításainak végtelen sorozata, mely teljesen alig lesz valaha összeállítható. A *Csataképeknek* ugyanebben az időben Pesten is két német fordítása jelent meg.

nek a bálba, mintha semmi sem történt volna. Komoly és víg anekdotákat hallunk a forradalom vezetőiről. Legjobb elbeszélése *A két menyasszony*, melynek elején nagy szabású és realisztikus rajzát adja az osztrákok elől való menekülésnek. December utolsó napján a csikorgó hidegben egymás után futnak be a vonatok a szolnoki pálya udvarra, óriási zürzavar, rengeteg poggyász, szekereken és gyalog tovább menekülő emberek. Ez napokig tart, majd a levert, kedvetlen magyar sereg vonul át a városon, végre megérkezik a rendezett, diadalmas osztrák sereg. Két leánytestvér szerelmi története fonódik a háborús események közé (az egyik vőlegénye honvéd, a másiké osztrák tiszt). Ennek a négy embernek sorsa hozza közelebb szívünkhöz a március eleji nagy szolnoki csatát, melynek leírásában igazán remekel a romantika nagymestere. Éreztetni a csata hevét, mozgalmasságát, az események új meg új fordulataival folytonosan izgatja érdeklődésünket, a vén huszár és regruta alakjával humort, a stratégiai adatokkal realitást vegyít az eposzba. A leírást a győztes honvédek dárídójával s az elhagyott csatatér hangulatával fejezi be. A pompásan elbeszélt történetben aránylag kevés a túlzás és a romantikus görögtűz.

Történeteiben általában több a való részlet, jó megfigyelés, mint régi dolgaiban, de még mindig elég a fantasztikum. Az eseményeket és alakokat hol megkapó realizmussal, hol a nehéz, nyomasztó álmokképek ködszerűségével rajzolja. Az utóbbi hangulatot fokozza a sokszor eposzias előadás, az osszianias borongás, mely Zsigmond Ferenc szerint helyenként Vörösmarty halása is lehet, s a patetikus hang. Erről alább lesz szó.

Külön kell kiemelnünk a II. fejezetben már ismertetett víg elbeszéléseit és életképeit, melyekben nagy haladás mutatkozik régi rikítóan humoros történeteikhez képest. Ezekben az anekdotát emeli művészi színvonalra. Előadása itt fordulatos, elmés, élénk és természetes.

A szabadságharcnak illetően bemutatása, a magyar hősiességnek, önfeláldozásnak magasztalása az elnyomatás

korában kétségkívül hazafias lett volt, mert fokozta a nemzet önérzetét, de egy kissé ártalmas is, mert tulságos illúziókba ringatta az erre ügyis nagyon hajlandó magyar lelkeket, mikor a történeti valóságot egyoldalúan idealizálva világította meg.

Egy bujdosó naplója c. kötetében ismét új témakörrel lepi meg az olvasókat. A maga bujdosásának tapasztalatait s az abszolutizmus kezdő korának hangulatait örökíti meg benne a maga szokott módján. Tárgyait röviden ismertetjük a III. fejezetben, s főttebbi jellemzésünk erre a kötetére is ráillik, kevés tehát róla a mondanivalónk. A Magyar Hirlap szerint (1850. 306.) „népéletünk eredeti költőisége, a korhangulatnak hűn ecsetelt jellemvonásai egyszerű, de megragadó családi képekben merülnek itt föl — hogy kacagjunk és sírjunk velük“. Valóban vannak benne megragadó képek, pl. a délibábos pusztáé s a beláthatatlan mocsaré, melyen a vén csikós vezeti át őket, vagy a rejtőzködő író megkapóan mélabús hangulataival átszótt gyönyörű felvidéki képek. Pompásak humoros apróságai, pl. *A körtefa*, mely kitűnő példa arra, hogy hogyan lehet egy szomorú tárgyat tréfásan elmondani, vagy *A csárdai csaplár*, melyben Sallai uram egyszerű cselfogása megszábadítja a bujdosókat a perzekutor pandúrjaitól. A csel nagyon kezdetleges és sikere valószínűtlen. Ez már a mesének naív optimizmusa. A hős ott is ilyen eszközökkel győzedelmeskedik. Jókai a magyar népmese motívumait és modorát később is gyakran alkalmazza elbeszéléseiben. Az anekdotázásnak mind nagyobb mestere lesz. *Egy emigráns levele*, *Útitársam*, *A rimaszombati vásár*, *Egypár derék ember* a maguk nemében tökéletesek. Jókai itt elemében van. A legtermészetesebb közvelenséggel, tréfás, sokszor furfangos ötletet szórva, talpraesett, csattanósan fordultatos párbeszédeket szöve, sokszor kacagtató humorral és szatirizáló kedvvel meséli el történetkéit. Sohasem hosszadalmas, sohasem unalmas, tömör s az anekdotai point felé siető. Ezeknek ő az első mestere irodalmunkban. Mikszáth csak tanítványa. Szintén anekdoták, de nem a

jelenkor aktualitásaiból merítve a *Regék a kandalló mellett III.* (Bokor Bandi híres zsvány akasztásáról) s *A játékos* spanyol adoma.

Egyik elbeszélésében. *A nikomédiai kövek*ben már keletre is elkalandozik. Ebben is feltűnő a meseszerűség (a csodás mágusok, a hősnek egymás után három emberhez fordulása, kik célhoz juttatják). A fantasztikus keleti milieu az Ezeregyéjszaka meséire emlékeztet, melyeknek hatásától Jókai később sem tudott szabadulni.

Külön és később megjelent elbeszélése, a *Vándoroljatok ki!* (I. a. III. fejezetben) kétségkívül erősen irányzatos és ennek következtében tulságosan torzító, de milyen kifogyhatatlan ötletesség s kacagtató komikum a kivándorlók viszontagságainak rajzában s mennyi csöndes, flegmatikus, magyar humor elbeszélésükben (Hurday levelei), s a komoly részekben az érzelgősség mellett mennyi magyar szívekhez szóló hang és hangulat!

Hogy teljessé tegyük humoros rajzairól adott ismertetésünket, megemlítjük, hogy ezek közül némelyek folytatásai a negyvenes évek életképeinek. *A rimaszombati vásár* pl. mintha csak Gaal József egyik paraszt életképének (*Az úri tehén*) másolata volna. Mind a kettő egy parasztasszonynak s vásárról hazatérő urának mulatságos párbeszéde, hangulat, beállítás ugyanaz. A negyvenes évek kiterjedt életképirodalmában igen sok az aktuális apróságokból összeállított, szinte riportszerű életkép. Ilyeneket is írt Jókai, természetesen sokkal szellemesebbeket és mulatságosabbakat, mint régi kollégái. Amazok szárazabbak, nehézkesebbek voltak még stiláris tekintetben is, az övéi közvetlenebbek, elevenebbek. Ilyen *Egy ünnepnap Pesten* c. életképe a lerázhatatlan Kulláncs úrról, kitől az író semmiképpen sem tud szabadulni. A kitűnően jellemzett genrealak s az író folytonos menekülési kísérletei ellenállhatatlanul komikusak. Ilyen a *Divina comoedia* (Kulláncs úrral végignézik a Nemzetiben Rachel francia társulának előadását) s *Egy poetaviselt ember levele*, melyben a szerencsétlen poéta elpanaszolja, hogy négykötetes

eposzából hogyan írt regényt, majd drámát s végre novellát.¹

Mielőtt történeti novelláira térnénk át, egy-két más, nem a szabadságharc és abszolútizmus témaköréből vett tárgyú elbeszélését említjük meg annak bizonyságául, hogy Jókai képzelete mennyi irányban csapongott s milyen különféle genreokban próbálkozott.

A *népdalok hőséiben*, melyről Zsigmond találóan mondja, hogy valóságos Szigligeti-népszínmű, azt akarja mintegy szemlélető példán bemutatni, hogy a népdalok hogyan keletkeznek. Az úri családból származó betyárnak, Angyal Bandinak s a színyvupartí molnárléánynak szerelmét meséli el s népdalokat szó közébe, melyeket a történet egyes mozzanataival kapcsol össze s azokból származtat. Ez új benne, különben a Gaal-féle betyár-romantikának folytatása, csak hogy több költőiséggel, igaz, hogy több romantikus betyár-idealizálással és több érzelgessel is. Ez az érzelgés tudvalevőleg vele jár a romantikával, de Jókai ábrándos, érzékeny, szinte gyermekesen naív lelke kezdetől fogva hajlamos volt az érzelgősségre. *Egy halálítélet* c. novellája párizsi tárgyú törvényszéki eset. Az angyali tisztaságú Angelicát férjgyilkossággal vádolja a feketelelkű Taillard, de végül diadalmaskodik az igazság. A bonyodalmas és érzelgős história a francia tárca-romantika meglehetősen alacsony színvonalú tucattermékeinek utánzata. A tárca-regény megindulása óta a francia lapok százszámra közöltek efféléket a francia romantika epigonjaitól.

A *kalóz-király* hosszú történet Rooberts Barthelemy-ről, a mesésen vakmerő, néha lovagias, máskor hidegvérűen kegyetlen tengeri rablóról, aki egyszersmind a legérzelgősebb szerelmes is. A főalak valószínűtlen, tehát nem érde-

¹ Még egy hosszabb befejező résszel megtoldva *Tarka élet* c. gyűjteményében jelent meg (1855—6): *Egy titkos drámairó kinszenvedései* címen. A névtelenül megjelent *Excollegai utasítás* is alighanem tőle való (egy divatlapszerkesztő viszontagságai).

kes, kalóztársainak alakjai pedig elmosódottak, inkább csak nevek. Az elbeszélt kalandok sokszor érdekesítőek, de az egész csak papíros-történet igazi realizmus és levegő nélkül. Sue-utánpótlás, sablonos tengeri regény, de igen jól van elbeszélve. Ilyent Jókain kívül azért más nem tudott volna írni akkoriban.

A *láthatatlan csillag* értékesebb. Egy angol kereskedő elbeszélése, ki fiatal korában résztvevett az angoloknak a hindostani fejedelem ellenségeivel, a vad afgánokkal folytatott háborújában. A láthatatlan csillag az Andromeda ködfoltjában van s aki nem látja, hamarosan meg fog halni. Ő és három társa látja, a többi nem. Csodálatos kalandok után valóban megmenekülnek a biztosnak látszó haláltól, a többi pedig odavész. Érdekes, színes elbeszélés, melyben a fantasztikus részek realiztikusakkal vegyülnek. Az ilyen mese-novellának Jókai éppen ezáltal tud különös varázst adni. Így lesz félig hihetetlen, félig hihető s felemás volta következtében misztikus és képzelet-izgató. Ha összehasonlítjuk Bérczy Károlynak körülbelül azonos milieuban játszó s azonos szerkezetű *Hindu románcával*, akkor látjuk, mennyire felülmulta kortársait Jókai képzelet és elbeszélő-erő dolgában.¹

Jókai 1851-ben ismét új irányban kezd haladni: magyar és keleti tárgyú történeti elbeszéléseket ír. A magyar tárgyúak közül első a *Sajó*, mely február elején, a keletiek közül pedig a *Solimán álma*, mely június közepén jelent meg.

A szabadságharci és abszolutizmus-korabeli aktuális témáit egyelőre eléggé kimerítette, a közönség is megelégtette őket, s a szigorúbbá lett cenzúra is figyelmessé lett az új rendszert „veszélyeztető” illetően munkásságára (talán hivatalosan meg is intették), úgyhogy ezekből az okokból, meg

¹ J. már 1850-ben elkezdte írni *Az elátkozott család* c. csak 1858-ban megjelent regényét. A *haragvó Isten* címen mutatványt is közölt belőle.

talán, hogy a Jósika elhallgatása következtében hiányzó történeti regényt és novellát is pótolja¹, mint Kuthy Lajos is, megkezdte a történeti elbeszélések írását.

A szabadságharc előtt csak jelentéktelen kísérleteket tett a történeti novella terén, úgyhogy tulajdonképpen csak most lép föl, mint történeti elbeszélő.

Lássuk először a keleti tárgyúakat! Ezeknek témáit külföldi történeti munkákból, anekdotagyűjteményekből, lexikonfélékből merítette. Néha maga is megemlíti forrásait.² Ha összehasonlíttanók elbeszéléseit ezekkel, csak azt látnók, hogy adatokat, esetleg mesevázlatokat kapott, melyeket merész és találékony képzelettel formált mesékké. A mese szót szándékosan használtam, mert ezek a „történeti“ elbeszélések tulajdonképpen mesék s nem novellák. Talán még a *Kelet királynéja*, mely Zenobia, Palmyra királynője harcait beszéli el a perzsákkal és a rómaiakkal, annak volna nevezhető, de a néhány történeti adatot ebben is annyi fantasztikus részlettel virágozza föl, hogy legtöbbször nem az ókorban, hanem a mesék országában érezzük magunkat. A többi már valóságos mese. Uralkodókról szólnak ezek is: Szolimanról, IV. Jakab skót királyról (*Regék a kandalló mellett II.*), a kínai császárról, a perzsa királynéről és királyfiról.

„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy király“ — így is kezdhethé őket, mert ezekben a „históriai“ novellákban bizony mesekirályok szerepelnek mesés időkben.

Soliman álmában hiába emlegetik Grittit, azért a szultán nem a tizenhatodik század nagy hódítója, hanem az Ezeregyéjszaka mesekalifája, akit kápráztató pompa vesz körül, s aki megöleti vejét, noha megesküdött, hogy nem teszi. A népmesei hármasszám (könyörgő leányát háromszor utasítják el az örök) itt is szerepel.

¹ A H. jelenti, hogy J. történeti regényén (Az elátkozott család) dolgozik s hozzáteszi: „Igen helyes, ki kell pótolni az elpártolt Jósika helyét“ (1850. II. 84.).

² Újabban Hankiss János ismertette egyik gyakran használt forrását (Irodalomt. 1928.).

A skót történet mondaszerűen misztikus. *Tsong-Nu* kínai történet, tehát itt egészen szabadjára eresztheti képzeletét a borzasztó zsarnok kegyetlenségeinek rajzában. A legvadabb francia romantika tombol itt kínai jelmezben. A húnok győzelme a magyar önérzet fokozására volt való, hiszen ők a magyarok ősei! Az *utolsó tengeristen* nem keleti, hanem szicíliai tárgyú, de ez igazán nem fontos. Jókai úgysem a hetedik századbéli Sziciliát rajzolja a szaracén támadás idejében, hanem a mesés vízcisodát, ki hol a földön él mint ember, hol a tengerben mint a görög mitológia víziistenei s bosszút áll anyja megégetéséért.

Shirin, a szépséges perzsa királynő története is mese, noha az író iparkodik valamelyes történeti színezetet adni neki. Amiért megírta, az Ferhád óriási szerelme, mely hét csodás alkotásra lelkesíti a nagy művészt (a mese hetes száma). Éppen ilyen mese *Perózes*, melyben a tehetetlen és gyermekesen eszelős perzsa királyfit egy pillanat alatt férfivá, sőt hőssé teszi a szerelem csodatévő mesehatalma.

Jókainak ezekben a meséiben nem szabad korrajzot, lélekrajzot és jellemzést keresnünk, hanem úgy kell tekintenünk és méltatnunk őket, mint a költői képzelet ragyogó játékait, s akkor gyönyörködni fogunk bennük. Jókai képzeletének sokszor óriási túlzásain sem fogunk így megütközni, hiszen a mesében minden lehetséges, legfőképpen a lehetetlen. Valószínűtlenül nagyméretű és sokszínű leírásai itt vannak igazán a maguk helyén, hiszen a mese griffmadarán lebegünk fönn a csodás fantazmagóriák felhői között s már nem látjuk a földet a maga szürke és józan valóságában. Ilyen szempontból nézve Jókainak ezeket az elbeszéléseit, nem fogunk rajtuk pedáns kritikusként bosszankodni, hanem észre fogjuk venni, hogy pl. a *Shirin* milyen hangulatos, bájos és költőien szép.¹

Magyar tárgyú vagy vonatkozású elbeszélései közül nagyon közel állanak ezekhez a mese-novellákhoz a *Másik*

¹ A B. V.-ban (1852. I. 8.) megjelent *Shirin és Ferhád*, melyet Repiczky János fordított arab nyelvből, másképp mondja el a történetet.

haza (Julián útja a magyarok őshazájába), *Mahizeth* (hogyan lettek a honfoglaló magyaroktól elszakadt gyávák a lappok ősei) s *A varchoniták* (az avarok nőfejedelmének regényes története). Az elsőben Julián csodás kalandok után találkozik Delinkével, ki kalauza lesz. A leányka légies, bájos alakja igen emlékeztet a Vörösmarty-eposzok nőalakjaira,¹ az együttvándorlás története természeti képeivel, a leányka gyermekiesen szűzies viselkedésével, kedveskedésével, ha romantikusan érzélgős is, de igen szép és költői. Ilyen sikerült részletei mellett sok benne a csináltság és zavarosság (eretnekek, ősmagyar vallás, szokások stb.). A novellát különben sohasem fejezte be.

Mahizeth már egészen mese, de nem a keleti mesék derült színösszege jellemzi, hanem valami nyomasztó, kellemetlen hatású álomszerűség. Ebben is van hazafias irányzat: legyünk bátrak, mint honszerző őseink s ne gyávák, mint az északi jégvilág nyomorult „lappanoi!“ *A varchoniták* egész kis regény, de költői részletei ellenére sem sikerült. A leány-chagán igen erős valószínűtlenség s erre van építve az egész mese, mely így visszás hatású (Elemér furesa, öntudatlan szerelmi vonzódása!). A varchonita-ogur-avar mondai milieu csinált és zavaros. Minden hamis pátoszba és szónokiasságba fullad. Nem csoda, hogy mint dráma (*Dalma*) sem hatott.

A mese naiv és bájos elbeszélő modorát ezekben már erősen megzavarja az irányzatosság és a novellaszerűsége való törekvés.

Már inkább történeti novelláknak nevezhetők, de csak igen tág értelemben a következők. *Egy bukott angyal* Salamon király nyugtalan életét meséli el, melyben nagy szerepe van Charitasnak s Hadilánnak, egy kun amazonnak, s mely remeteséggel végződik. Kevés történeti valóság, sok képzelt esemény, eposzias harcleírás, mindenféle romantikus epizód keveredik benne össze. Hazafias buzdítás ebben

¹ J.-nak őskorba való merengő visszavágyakozása Zsigmond szerint Vörösmarty-hatás.

is van. A *Sajóban* (a tatárjárásról) a magyar nemesség ön-zését, egyenlenségét és könnyelműségét rikító és hamis irányzatossággal rajzolja, mely egészen elrontja a különben is gyenge novellát. *Bacsó Tamás* francia romantikus rémtörténet Zápolyai János korába helyezve. Csupa kegyetlen gonoszság és hátborzongató rémség hatásvadászó célzattal *Rozgonyi Cecília* sokkal sikerültebb, mert van mégis némi történelmi háttére, de kelleténél nagyobb helyet foglal el benne a lengyel Cserni Száva rajongó szerelme Rozgonyiné iránt, amely érzelgésre csábítja az író. Találón jegyzi meg róla a Remény bírálója (1851. II. 3.), hogy „az ily magyar históriai művek épp úgy lehetnének spanyol vagy francia históriai elbeszélések“. Ezt a többiekről is elmondhatnók.

Jókai Jósika regényeinek hatása alatt érdeklődni kezdett Erdély története iránt s Cserei Mihály akkor még csak kéziratban lévő (1852-ben jelent meg nyomtatásban) históriájának buzgó olvasása végtelenül érzékeny és mozgékony képzeletét hamarosan benépesítette Erdély multjának érdekes alakjaival és eseményeivel. Első erdélyi tárgyú novellája, *Béldi Pál* 1851 közepén jelent meg. A rendületlen erdélyi főúr inkább török fogságban hal meg, semhogy feje delem legyen. Szomorú történetét az előbbiekhöz képest egyszerűen, egészséges romantikával, érdekesen bonyolítva, helyenkint mérsékelt humorral mondja el, meglehetősen pontossággal követve Cserei előadását, melyet kiváló művészetel alakít regényes történetté. Novellája annyira sikerült, hogy egy év múlva majdnem változatlanul beillesztette *Törökvilág Magyarországon* c. regényébe.¹ Ezután jelent meg *A két szász* c. „történelmi humoresk“-je. Olyan, mint jelenkori tárgyú anekdotái, csak hogy Apafi korában történik. Megvan benne azoknak minden kitünő tulajdonsága

¹ A diván, A török halál. A kezes, A férfi c. fejezetek. Ezek a fejezetcímek is megvannak a novellában.

s ezekhez járul, mint hatásfokozó többlet zamatos magyar nyelvének kissé archaizáló patinája. Sok ilyent írt később is s történeti regényeibe is szívesen szőtt bele efféléket humoros epizódokként. Igen sikerült víg novellája a *Koronát szerelemért* II. Apafi Mihályról, ki inkább lemond a fejedelemségről, mint Bethlen Gergely leányáról. Egymást érik benne az érdekes és humoros jelenetek, az utóbbiak közül igen jó Gernyeszegi tiszteletes úr dörgedelmesen feddő prédikációja, mely nagy feszengést okoz a kipredikáltak között. Egykorú kritikus, Kövály László (M. H. 1851. 602.) több apró hibát talál korrajzában, melyek nem fontosak s azt mondja, hogy Jókai „nagyszerű tárgyat kapott“ s „kisszerű humoresket alakított belőle“. Nem érthetünk egyet derék történetírónkkal. Jókai igen jól tette, hogy ebből a humoros feldolgozásra alkalmas tárgyból nem alakított „nagyszerű“, patetikusan romantikus novellát.

1851 utolsó hónapjaiban jelent meg *Erdély aranykora* c. regénye a Pesti Naplóban, majd csakhamar önállóan is. Jókai a regény terén is helyettesíteni akarta Jósikát s ez a törekvése fényesen sikerült. Egy bécsi német bírálója (H. 1851. II. 285.) azt írja róla, hogy „Jósika bármely munkája mellett méltó helyet foglalhat el“, s magyar kritikusainak is úgy tűnik fel a regénye, „mintha csak folytatása volna Jósika legszebb regényeinek“ (M. H. 1852. 653—5. Kövály). Feltűnővé tette ezt a hasonlóságot az erdélyi történeti milieu s Jósika modorának utánzása.

A regény címének magyarázatát a XII. fejezetben találjuk, midőn Bánfi Dénes beszédében kifejti, hogy a szentgotthardi csata után a császár és a szultán békekötése Erdélynek is meghozta a békét és nyugalmat. „*Arany idők* következnek reánk, . . . egyedül a mi országunkon belül úr és önálló a magyar.“

A regény szerkezet dolgában nem a legsikerültebb, laza kötésű és epizodikus. A bevezető fejezet (Zrinyi Miklós halála a vadászaton) alig van kapcsolatban a következőkkel, a mese csak a második fejezetben kezdődik Apafinak tatár fogságból való visszatéréssel s folytatódik fejedelem-

mé választásával, Kemény János elestével, Apafi uralmának megszilárdulásával. A néhány évvel később történő IX. fejezettel a mese más irányba tér s a fejedelem helyett Bánfi Dénes lesz a középpontja. Az ő életének története haláláig tölti ki a regény hátralevő tizenegy fejezetét. Meséjének anyagát szinte készen kapta Cserei Mihály sok érdekes részletben gazdag, ügyesen, helyenként szinte regényszerűen írt históriájában. Szűk terünk nem engedi, hogy Jókai regényét összehasonlítsuk forrásával, csak futólag említjük, hogy minden részletet felhasznál Bánfi Dénes könnyelmű csókjától kezdve a mézben, puskaporban és tollban meghentergő részeg székeleynek komikus esetéig. Szereplőivel többször Cserei szavait mondatja el szósz szerint. Alakjait Cserei jellemzései szerint rajzolja meg, Azraëlet s néhány jelentéktlenebb mellékalakot kivéve mind szerepelnek a históriában. még Kuesuk basa „igen dali ifjúlegény fia“, kiből Feriz bég lett s Corsar bég („rabló bék“) is.

Szóval Jókai lépésről-lépésre követi történeti forrását. ezért lesz regényének szerkezete laza és krónikaszerű, de viszont korrajza is hű. Kőváry László, Erdély történetének és régiségeinek alapos ismerője, főntebb idézett bírálatában dicséri a történelemhez hű jellemrajzait, aztán sok apró tévedését rója meg, pl. hogy a szászok nem szász, hanem magyar díszruhában jelentek meg az országgyűlésen, hogy a hírnök „átúsztat“ a Körösön, pedig az ott pataknak is kicsiny, meg hogy Apafi Ebesfalván keveset lakott. A többi is ilyenféle, lényeges kifogása alig akad. Jókai korrajza tehát ebben a regényében mindenesetre van olyan mint a Jósikáé. Ezt nem árt kiemelni, mert Jókai korrajzairól a kritika meglehetősen kicsinylőleg szokott beszélni.

Kissé archaizáló magyaros vagy jellemzően törökös stílusa (török alakjainak beszédében) szintén fokozza a korrajzi színezetet.¹

¹ A törökös beszéd előtte is gyakran előfordul elbeszélő irodalmunkban, pl. Jósika *Zrinyi a költőjében*, *Váradi diákjában* stb.. Kemény *Gyulai Páljában* s másutt is, úgyhogy Jókai ezt a virágos törö-

A regényben sok a leírás, ami Jósika hatása. Különösen feltűnő ez a sok arc-, alak-, és ruhaleírásban, de a szobákéban s vadregényes vidékekében is. A kritika nagy elismeréssel szól róluk és méltán. „Képei a legélénkebb színekkel föstvék. Melegség és fény ömlik el azokon s ha nem mindig természethívek is, de mindenkor erőteljes vonásúak és megragadók. Érdeköket emeli főképp azon átlátszó tisztaság és könnyűség, mellyel azok mintegy odalehellvék.” (P. N. 1852. 598.). Jókai valóban nagy mestere a leírásnak. Mindent színesen, megkapóan tud leírni a legfantasztikusabb vidékektől kezdve (pl. XI. fej.) a legmindennapibb apróságokig (pl. ahogy Kelemen diák fölhúzza a szűk díszeszízmát, X. fej.)

Leírásaiban kétségkívül legerősebb támasza rendkívüli képzelete, mely soha nem látott dolgokat szinte a hallucináció élességével varázsol lelki szeme elé, azért bármennyi túlzás van is képeiben, azok mégis szinte lenyűgöző erővel ragadják meg képzeletünket, mert az író valóban „látta” őket, ezért hatnak valóságként. Emellett Jókai kitűnő megfigyelő is, aki hihetetlenül sok apró reális részletet észrevesz a külső világban, ezeket mintegy elraktározza s szükség esetén azonnal fel tudja használni őket. Ezek vegyülnek fantasztikus leírásaiba is lépten-nyomon. Így múlja fölül ezen a téren is Jósikát, ki nálunk a leírások első mestere volt.

Jellemrajzaiban alig van túlzás és valószínűtlenség, itt Cserei vezette és korlátozta képzeletét. Apafit ő utána rajzolja gyengének, részegesnek, felesége s mások hatása alatt állónak. Így lesz belőle humoros alak, ki hibái ellenére is rokonszenves. Bánfi Dénes, a gögös, erőszakos, szenvedélyes, könnyelmű, de nem rosszlelkű oligarcha, a nagveszű, de ravasz, cselszövő Teleki Mihály, az erélyes és okos fejedelemnő, a szilárd jellemű Beldi Pál alakjainak rajzához is Cserei szolgáltatta neki a főbb vonásokat. Azraële romantikus démon. A jellemek lélekrajzi elmélyítését, amelynek

kös stílust már készen kapta elődeitől, ő csak kissé fordulatossabbá, színesebbé vagy humorosabb hatásúvá tette.

Kemény olyan nagy mestere, hiába keressük Jókainál. Ez gyenge oldala maradt később is, őt az események, a tettek maguk érdekelték, lelki forrásaik, titkos, indító okaik alig.

A gyenge kompozíció csak a regényen, mint egészen lát-szik meg, egyes fejezetei pompás kis kompozícióbeli egységek. Érdekesen indulnak, érdekesen fejlődnek, hatásosan végződnek. Jellemrajz, környezetrajz, dialógus Jókai könnyed, élénk, fordulatos előadásában kellemes harmóniába olvadnak. Milyen idillikus kis műremek Apafi házatájának rajza középpontban a férjéért aggódó, erélyes, önfeláldozó feleséggel, vagy milyen pazarul ragyogó Corsar bég vára keleti pompájának rajza, melynek viszont a démoni és bűbajos odalisk a középpontja! Milyen érdekesítő a bég elfogásának története! Befejezett egész, méltó párja keleti mesének. Ezért nem is vetjük latra a vad rablóbég gyáva babonásságát, mint lélekrajzi valószínűtlenséget. Milyen varázslatosan megragadó mesehangulat uralkodik a másik két fejezetben is, melyekben Azraële szerepel (XI., XVIII.)!

Hosszú volna felsorolni az egyes fejezetek részleteinek szépségét, megkapóan hatásos fordulatait, csak azt emelem még ki, hogy a humoros részletek különösen sikerültek. A kiváló humorista itt is egypár olyan mulatságos epizóddal kedveskedik az olvasónak, melyek a világirodalom bármelyik humoristájának becsületére válnának. A VII. fejezetben pl. elmondja, hogy az új fejedelemhez hogyan tódulnak a hódolók és a kérelmezők. Apafi örömeiben mindenkit kegyesen fogad s mindenkinek megígér mindent. Közben okos feleségét fogadja, aki minden kérelmezőnek leírja jellemét s kéréseiknek feltárja titkos indító okait. Apafinak főhívilik a szeme, egyszerre igen bölcs fejedelemmé válik és mindenki azt kapja, amit megérdemel. Kétségkívül anekdotaszerű, sőt helyenkint népmesészerű, de felejthetetlen vígjátéki jelenet.

Az *Erdély aranykora* Jókainak első nagyobbszabású regénye (a *Hétköznapiok* csak kísérlet volt), mellyel fölül-múlta mesterét, Jósikát s osztatlan népszerűséget szerzett

magának. Negyvennyolcas s egyéb tárgyú novelláinak is nagy volt a hatásuk, de a kritika még vegyes érzelmekkel fogadta őket. Ez a regénye azokhoz képest monumentális alkotás volt s mindenkit meglepett és elragadott.¹

Következő kis regényéről, *A kétszarvú emberről* (terjedelme majdnem akkora, mint az előbbinek fele) kevés a mondanivalónk. Ez is erdélyi tárgyú s ugyanabban a korban játszik (Apafi, Teleki, Kucsuk basa, neje és fia ebben is szerepelnek), de jóval kisebb értékű nagy regényénél. Szerkezete még lazább amazénál. A szerencsétlen Boór Ádám, kinek a címből következtetve a regény hőséne kel-lene lennie, alig szerepel s nem igazi központja a cselekvény-nek. Kiszabadításának s birtoka visszanyerésének történetét háttérbe szorítja a Paskó Kristóf családi tragédiája, mely alig van vele kapcsolatban. Boór Ádám szánalomraméltó, Paskó pedig hihetetlenül érzelgős és lágy ember, egyik sem érdekes regényalak. Kevés korrajz és sok romantika jellemzi. Van ebben is több szép epizód, jó epizódalak, sok humor és fantázia, de egészben véve nem sikerült. Még kevésbé az másik hosszú történeti elbeszélése, a *Fortunatus Imre*, amely II. Ulászló és II. Lajos korát rajzolja sok kor-festő vonással, de még több romantikus túlzással a mesében s az alakok jellemében. Sötét, nyomasztó hatású történet érdekes részletekkel, de sablónos romantikával (a zsidó Fortunatusról kiderül, hogy Fugger elrabolt fia). Első személyben van elmondva („Egy öreg ember naplójából”), mintha egy kortárs beszélné el, de nem igazán archaizáló stílusban, úgyhogy ennek a fikciónak sincsen igazi művészi hatása.

★

Ez a három esztendő érdekes és termékeny periódusa Jókai működésének. Ezért ismertettük ilyen részletesen.

¹ A kritikusok, különösen kik Csereit ismerték, a regényt be-fejezetlennek találták s várták a folytatását. Ezt J. hamarosan meg is írta (*Törökvilág Magyarországon*). A következő év végén már ké-szen volt.

Mint láttuk, különböző irányú kísérletezése közben erősen fejlődött, sok újat adott és sok értékeset is.

Humora, stílusa, elbeszélő és jellemző módja ez alatt az idő alatt majdnem egészen kifejlődött és megállapodott. Képzete később sem vált ragyogóbbá. Ezt csodálják kortársai is leginkább s kritikusai váltig magasztalják.

Kemény képzete hatalmas erejű és feszültségű s mint a villámlobbanás nagy kiterjedésű vidékeket világít be sokszor megdöbbenő élességgel, Jókai képzete inkább a folyton változó délibáb csodás és valószínűtlen képeit és a tűzijáték szín- és fénypompáját juttatja eszünkbe. Amaz Rembrandtnak komor, sötét, sejtelmes és mégis gazdag színezésére, emez Rubensnak pazar színekben és hatalmas, fantasztikus kompozíciókban való tobzódására emlékeztet.

Jókai ekkor nőtt nagygyá s emelkedett Kemény mellé. Egészen különböző két tehetség, de kétségtelenül az abszolutizmus korának legeredetibb, legegényibb és legérdekesebb két elbeszélője.

Jókai 1845-ben kezdte meg novellaírói működését s két évvel utóbb már meglátszik a hatása elbeszélőink munkáin. Ez a hatás folytatódik a szabadságharc után. Az első novella, mely az ő modorában van írva Szilágyi Sándoré (*Kogeon hölgye*. H. 1849 18—9.).

Ettől kezdve népszerűségének fokozódásával párhuzamosan hatása is fokozódik,¹ úgyhogy 1852-ben már „Jókai-iskolá”-ról beszélnek.²

Az előbbi fejezetekben már láttuk, hogy a szabadságharc korának s a Bach-korszaknak novellisztikus feldolgozása terén milyen jelentős és vezető szerepe volt, de hatása nemcsak ebben feltűnő, hanem sokkal általánosabb és több irányú.

¹ 1850-ben 21 novellát találtam, melyben hatása kimutatható, 1853-ban már 32-t.

² „Ő iskolát alapított” (B. V. 1852. II. 18.) és H. 1852. 214.

Legelőször elbeszélő modora, fellengős, patetikus stílusa hatott úgy, mint már a szabadságharc előtt is.

Ezt a modort tudvalevőleg a francia romantikusoktól tanulta s többi írónk tőle sajátította el. Néha lehet ez a francia romantikusoknak (főként Hugonak és Suenek) egyenes hatása is, de legtöbbször mégis Jókaitól közvetített.

Legfelölőbb ez a modor novelláinak bevezetéseiben és nem egyszer befejezéseiben is s jellemző vonásai: a patetikus felkiáltások, aposztrofálások, kérdések, az eposzias ismétlések, fellengős reflexiók és ellentétek.¹

Lássunk mindegyikre néhány példát Jókainak s azután utánpótlóinak elbeszéléseiből.

Patetikus felkiáltások és aposztrofálások:

„Kelj te éjféli szellő, szedd fel a lombokat, mik le vannak lépve a zivatar kezétől, hintsd be vele a halottakat. Hintsen be a szellő hervadt levelekkel titeket, kik meghalva feküsztek, barna székely fiak, ifjú hadvezér, ősz ágyús, éremenyasszony és elmúlt dicsőség“ (*Az ércz leány*). „Igyál! Lakjál jól! Részegülj meg! S menj vissza sírodba ismét, légy átkozott és aludjál. Készítsétek a késeket, a rossz szellem szomjazik!“ (*Szenttamási György*)

„Szegény ifjú leány! Mennyit kelle szenvedned . . . Elborzad, ki szörnyű átkaidat hallja . . .“ (Madarassy Klotilda: *A völgy ibolyája*. H. 1850. I. 92.). „Most más virágot terem a mező, mert a virág töve vérből fakad . . . Mennyi sír, mennyi rom!“ (Pompéry János: *Yole*. M. H. 1852. 791—99.).

„Jöjj hajnalsugár, jöjj! . . . Jöjj kedves, édes multam!“ (Roboz István: *Fekete könyvemből*. III. H. 1851. 249.).

Kérdések:

„Ki hitt téged elő gonosz szellem? . . . Ki ébreszt föl újra? Mely idéző hang költe föl régi álmodból?“ (*Szenttamási Gy.*). „Melyiket szerette? Melyiket gyűlölte? Talán

¹ Ezt a modort a kortársak kritikája is észreveszi s helyenként meg is rója, így a P. N. (1850. 78.) „dagályát“, ismétlődő sorait, ritmusos prózáját nem szereti, a M. H. pedig említi (1851. 386—8.) „bibliai mondatos hang“-ját.

egyiket sem, talán mind a kettőt?” (*Az elesett neje*). „Hol vagy? Hová lettél (t. i. magyarok Istene)? Dorgálsz-e népeidet még ki nem szenvedett bűneiért? . . . Azért sujtod-e, hogy egykor újra fölemeld, vagy az apák és nagyapák vétkei rovod le most rajta?” (*A tarczali kápolna*).

„Kérd a virágtól, ha eljött az alkonyat, miért ültet könnyet levelire? Kérd a naptól, ha tengersírháza száll, mért hinti szét az alkonyat véré? . . . Láttál-e hölgyet? s gyulladt-é láttán kebled véghetetlen szerelemre?” (*Szilágyi S.: Kogeon hölgye*). „Ki írja meg, hol van a világot ölelő isteni hatalom határa? Ki mondja meg? . . .” stb. (Ney Ferenc: *Egy őrangyal*. Órangyal. 1852.) „Kit okoznak? kit átkoznak?” (Roboz I.: *Vannak még Romeok és Juliák*. II. 1851. 283.).

Eposzias ismételések:

„A halál órája kong” -- ez folytonosan ismétlődik a novella folyamán (*Az ércz leány*). Ugyanígy periódikusan visszatérő sorok: „Verik az indulót, harsog a trombita, fegyverre, csatára . . .” „Űl a fiatal nő a sárga hárs alatt . . . A szív alakú hervadt levelek ölébe hullanak” (*Fáy Gyula*).

Ugyanígy visszatérő mondatok: „Halálán van a természet” (Helffi: *A puszták gyermekei*. II. 1851. 27--30.). „Ki intézi sorsát ennek a világnak?” (Pompéry János: *A virágos sír*. P. N. 1852. 703--14.).

Reflexiók:

„Az Isten lát, az ember sejt, Isten olvas a szívből, ember a szóból” (*Egy halál ítélet*). „Az emberiség öröme s átká: a szerelem” (Thalabér Lajos: *Harner ház*. Pesti Nagy Képes Naptár. 1851.). „Nem ismerem nagyobb óceánt a szívénél . . . Mélyebb örvényt a szerelemnél” (Roboz I.: *Örvények*. II. 1852. 192--8.). „Fájdalom az életnek ostora” (Roboz I.: *Fekete könyvpemből*. V. II. 185. 218--9.). *Fekete könyvpemből*. V. H. 185. 218--9.).

Ellentétek:

„Ki annyinak adott halált, életet adok neki . . . Jobb kezében az istennőnek a mérleg, balkezében a pallos. Amaz a bíró, ez a hóhér” (*Egy hóhér*).

„Bejárhatja széles e világot, mindenütt egyedül marad!“ (L. . . .: *A szegény asszony*. H. 1850. I. 127.). A hazaszeretet, a lelkesedés mindenütt feltaláltatott „a nőknél, kiknek a sors mindent adott, csak az élet inségét, bánatát, nyomorát nem, a nőknél, kiktől a sors mindent megtagadott, csak az élet inségét, nyomorát nem“. (Szilágyi S.: *Két magyar hölgy*. Tollrajzok. 1850.).

A példákat szaporíthatnók Jókainak és utánzóinak novelláiból, de a hatás kimutatására ennyi is elég.

Természetes, hogy ezek a külön feltüntetett jellemző vonások igen gyakran együtt fordulnak elő a legkülönbözőbb kombinációkban és ismétlésekkel vannak még nyomatékosabbakká, hatásosabbakká téve. Különösen a felkiáltásokkal és kérdésekkel nem tudnak novellistáink betelni. Ritkán elégszenek meg eggyel, legalább kettőt-hármat vetnek egymás után, de néha egész sorozatokká fejlesztik őket.

Ez a néha a biblia kenetességére, néha Ossian borongására, néha az eposzok ünnepélyességére emlékeztető modor, föllengős pátozával és szenvedő mélabújával¹ ma már meglehetősen kellemetlenül hat ránk, de akkor az írók nem tudtak szabadulni tőle és igen gyönyörködtek benne.

Azért megesett, hogy ezt a lassanként sablonossá és modorossá vált stílust ki is figurázták víg elbeszéléseikben.² Tóth Kálmán pl. így kezdi egyik humoreszkjét: „Ki nem szereti a csalogánydalt, ki szenvedheti a verébsiripelést? Ki nem gyönyörködik egy szép dalban, ki nem esik vízbetegségbe egy rossz verstől? Ezen Sue-szerű kérdezősködés után térjünk a dologra.“ (*Egy keserves délutánom Pesten*. H. 1852. 157—8.).³

¹ Néha ritmusos próza pl. „Fehér 'angyal, fehér angyal!... Csilagos éj álomképe... Halvány, rezgő ködtünemény holdsütötte távol halmon“ (*A fehér angyal*).

² Ezt már negyvennyolc előtt is megtették. L. idézett munkámat és Zsigmond F. értekezését.

³ Ilyen stílusparódiákat találunk a következő novellákban: Sz. Hosszufalusi Kálmán *Egy zsidóhölgy boszuja* c. „tréfás-komoly divatheszély“-e (H. 1851. 196—8.) tele van felkiáltásokkal, kérdésekkel, világrengető reflexiókkal, rengeteg pontozással és felkiáltójellel.

Jókai túlzásokban tobzódó s romantikus szertelenségektől hemzsegető szabadságharc előtti novelláinak s a Bach-korszak elején írt hasonlóaknak hatása alatt nem egy novella készült.

Kétségtelenül *Egy hóhérja* inspirálta Roboz István *A hóhérnak is van könye* c. rémhistóriáját. (II. 1851. 167.). Általában Roboz István e korbéli elbeszélései (főntebb többet idéztünk közülük) a vadromantikának és a dagályos modernak legszélső elfajulásai.

Kuthy Lajos, kitől a fiatal Jókai, mint mestertől még tanult pályája kezdetén, *Alarica Newájában* mintha szintén hatása alá kerülne. A delejes jós-leány légies alakjának s az őt környező sok fantasztikumnak megfestésében nem egy helyt az egykori tanítvány ecsetvonásaira ismerünk.

A sívár jelenből elmenekülni a távoli „regényes“ vidékekre, vagy a messzi „regényes“ multba, a romantikának réges-régi elve. Jókai is kezdettől fogva vallotta és alkalmazta. Az abszolutizmus kora pedig még a régi jelennél is szürkébbnek, sívárabbnak és nyomasztóbbnak tetszett, tehát az előle való menekülés még sokkalta vigasztalóbbnak és üdítőbbnek. Jókai példája itt is követőkre talált.

Keleti tárgyú novelláinak hatása alatt készültek Obernyiknak *A hét alvó* (1851. I. 2.) és *Dorothea* (Órangyal. 1852.) c. legendás elbeszélései, melyek szintén keleten játszanak. A modor egészen a Jókaié. *A gyötrelmek szigetei* pedig (M. E. 3.) horzalmaival és távoli exotikus milieu-jével valóságos *Nepean-sziget*-kópia. Obernyik, mint tudjuk, már a szabadságharc előtt kezdte Jókait utánozni.

Ezen a nyomon indult a fiatal Vadnai Károly is, akinek Sugár Kálmán álnéven 1852-ben jelent meg az első novellája (*Ceylon gyöngyei*. II. 8—17.) s a Hölgyfutár már szeptemberben azt írta róla (214.), hogy „a Jókai iskolának oly szerencsés tanítványa a legszebb reményekre jogosító Vadnai Károly.“ A húszéves író egészen mesterének varázshatása alá kerül. Tömérdék exotikumot szed össze és zsúfol bele novellájába, halmozza a színeket az exotikus természetnek és tárgyaknak leírásaiban, iparkodik minél meg-

lepőbb bonyodalmat kiszelni s a borzalmas részletekkel sem fukarkodik. *A szerelem halottai* (H. 1852. 62—8.) magyar tárgyú történet és vad képzelgés dolgában az előbbit is fölülmúlja. A szenvedély bősziúltén tombol benne s dühöngő örületehen végződik, vetekszik vele a bosszúállás vadsága. *A hóhér leányában* (H. 1852. 115—9.) van penészes börtön, kivégzés (a hóhért magát fejezik le!), van exotikus keleti paradicsombeli szerelmi idill, melyet a hóhér szeretőjének rettentő bosszúja dül szét. Vége az, hogy a hóhér leánya hazatérve az asztalon találja apjának és kedvesének fejét a pallossal együtt s erre megőrül.¹

Vadnai mesterének szentimentalizmusát az érnelygőségig fokozza. A mese elnyujtása s bizonyos bágyadt, erőtlén édeskészség, amitől Vadnai későbbi, egyénibb munkái sem mentek, már nem Jóкаи-hatások.²

A multba Jóкаи hatása alatt szintén többen menekülnek az ismert romantikus pózzal.

A másik haza s *A varchoniták* erősen inspirálták P. Szathmáry Károlyt *A cserkeszek* megírására. Bevezetése: mi magyarok otthagytuk Kaukázus-vidéki őshazánkat, testvéreink ott maradtak, ősi vallásukat, ruhájukat megtartva, de ma már nem értjük egymás nyelvét — ez egészen a Jóкаи-féle ábrándozás, bizonytalanul ködös merengés az őshazáról. A keleti környezet színes képei, az erősen fantasztikus részletek (a chán s a cserkesz-leány túlzott álomképei, melyek végül valósággá lesznek) Jóкаи hatására vallanak. A befejező mondatot is mintha ő írta volna: „Nem tudom, ha mi bántuk-e meg, hogy kijöttünk, vagy ők, hogy ott maradtak.“ *Az öntudat kígyói* (H. 1851. 223—5.), melyet mutatványul közölt Báthory Erzsébetről tervezett regényéből, a

¹ *Üdv és kárhozat* (H. 1852. 50—3.) s *Egy költő életéből* (U. o. 246—7.) c. novelláin kevésbbé érzik J. hatása. *Adél* (U. o. 211—2.) és *Marlaine*. 1809-iki vándorkönyvből (U. o. 258.) c. elbeszélései édeskészen érzeltgösek.

² J. szabadságharc előtti vadromantikus elbeszélései inspirálták Széllösy Benő *A kibujdosott naplója* c. novelláját. (B. V. 1852. II. 6—7.).

börtönbe zárt, félőrült szörnyetegnek rettentő lelki szenvedéseit festi és a legnagyobb tartalmi és stílusbeli tulzásokkal akar hatást kelteni.

A többi novellista szintén Jókait követve mind erősen hangsúlyozza már a patetikus bevezetésben a jelenből a múltba menekülést: „Lelkem mereng a multnak képein. Látom az őskor daliáinak szellemét“... „Hétszázados sírok lakóit költöm fel...“ „Forgassátok a történet lapjait...“ „Forduljunk el a jelentől... Ó a mult oly szép, oly dicső!“ „Hová csapongsz féktelen képzelet?... Hozd! ó hozd nekem e képeket mindenható képzelet!...“¹

A *népdalok hőse* c. népdalokkal tarkított betyár-története is tetszett írótársainak. Néhányan megpróbálták utánozni. Ilyen utánzatok Bocskay Lajos *Szerelem áldozatai* (H. 1852. 102—4.) és Szöllősy Benő *A sivatag hőse* (H. 1852. 166.) c. elbeszélései. Mindkettő népies zsvány-história, ugyanúgy népdalokkal megtűzdelve. Természetesen nyomába sem léphetnek mintájuknak. Abonyi Lajos novellája (*Az utolsó pohár bor.* H. 1851. 166—76.) népies alakjaival, érzelmességével, a benne szereplő s akasztófára kerülő Kósza Bandi csinált, rossz népdalaival szintén ebbe a kis csoportba tartozik.

Jókainak víg elbeszélései jóízű anekdotázó hangjukkal, torzító kedvükkel, közvetlen kedvességükkel s eredeti, magyarosan humoros stílusukkal szintén hatottak, bár kisebb mértékben, mint komoly novellái.

Ez a hatás leginkább a stíluson mutatkozik. Jókai földije, Beöthy László *Egy telivér angol* c. novellájának stílusa határozottan a *Sonkoltyi Gergelyére* (1846) emlékeztet. Ilyeneket olvasunk benne: „Ha úgy kopog is a szemed, mint a kétgarasos, még akkor sem kapod meg... A keserű halálát a naplopójának... Isten könnyítse meg az ágya-szalmá-

¹ Az idézetek a következő novellákból valók: Györfi Pető: *Mon-selice.* H. 1851. 252—3. és *Magyarok Nápolyban* U. o. 259—65. Köv-váry László: *Opour.* P. N. 1852. 723—29. Dózsa Dániel: *Isten igazsága.* P. N. 1852. 631—41. Tóth Ferenc: *Losonczy testvérek és Bátori Klára.* L. Ph. III. 1852.

ját... a sehonnából szakadt csillagát, mit peckélődik tehát itt az ember orra előtt... hogy az Isten tekerje ki nyakát annak a te guszthusodnak... Eredj öcsém, vágd agyon azt az anglust, hogy veszett volna országában. De bizony csak vágja agyon urambátyám...“ Csak mellesleg említtem, hogy ebben is egy Sonkolyi Gergelyre emlékeztető urabácsi szerepel. *Bukott genie* c. elbeszélésében szintén van valami Jókai-zamat. Barátját, kiről a történet szól, Mikének hívták, „áldja meg őt az isten, tán sohasem láthatom többé!“ — ez tréfásan, refrainszerűen ismétlődik. Hasonlít a „Sonkolyi Gergely, Isten nyugosztalja meg szegényt!“ címhez. Ebben is Jókai-féle tréfás mondások: „Nem volt az a csillag a kerek égen, melyet oda nem ígért neki... Csak úgy szédült bele Julia, olyanokat hazudott neki Mike... Nem tudna maga gazdálkodni... Dehogy nem, az apám jószágát is én gazdálkodtam el. Szegény Mike! tán apja sem volt neki, nem-hogy jószága lett volna“.

Tóth Kálmán víg novelláiban is meg-megcsillan egy-egy ilyen Jókaiáda: „Olyan verseket tud könyvekből, hogy csak maga érti. — Én pedig magam csinálók olyanokat, hogy magam sem értem“ (*Keserű Péter és Szomorú Katarina*. H. 1852. 112—3.).

Valószínűleg *Az örmény és családja* nagyszerű örményes beszédmódjának hatása Lévy *A csodaférfit* c. humorreszkiének örmény gavallérja s annak örményes ékesszólása (B. V. 1852. II. 16.): „Uda van a ruha, uda van a tyűrű, uda van a píz a sok ajándékokával...“

P. Szathmáry Károly *Két fejedelem a népből* c. víg történeti novellájából is mintha *A két szász s Erdély aranykora* tréfás fejezetei írójának anekdotázó hangját éreznők ki.

★

Mint a főntebb elmondottakból látjuk, Jókai példáját követték a szabadságharc s az abszolutizmus korának novellisztikus feldolgozásában, utánozták fellengős, patetikus modorát, vadregényes exotikus s mondaszerű elbeszéléseit s némelyek humorát is.

A „Jókai iskolának“ nevezett írók tulajdonképpen utánzók, kik a mestert inkább csak eltanulható külsőségekben követik, ami a legkönnyebb. Genialitását, rendkívüli képzeletét, páratlan elbeszélő művészetét, egyéni humorát természetesen nem utánozhatták.

Van-e tehát valami jelentősége működésüknek elbeszélő irodalmunk fejlődésében?

Az kétségtelen, hogy semmi újat nem adtak. Ami új volt, azt Jókai vitte bele novella- és regényirodalmunkba, ők csak másolók voltak, de működésük érdekes egyrészt azért, mert Jókai hirtelenül fokozódó népszerűségét és ellenállhatatlan vonzóerejét bizonyítja, másrészt azért, mert annak is bizonyítéka, hogy kisebb, de tehetségesebb elbeszélőink mégis tanultak tőle a romantikus külsőségeken kívül jót is, főként elbeszélésbeli közvelenséget. Ellesték egyes stílusfordulatait, magyarosságát, könnyedségét, s így jórészt az ő hatása alatt kezdett javulni prózai elbeszéléseink technikája.

A régebbi elbeszélők Jósikától tanultak, az újabbaknak már Jókai lesz a mestere.

★

Obernytk Károly, ki 1848 előtt, s mint fentebb láttuk, ebben a korban is Jókai utánpótlói közé tartozott s szabadságharc tárgyú novellákat is írt, nem igen fejlődött. Ezek és többi elbeszélései, pl. *A táncosnő* (P. N. 1850. 93—9.) és *Jusztinka* (M. II. 1851. 457—83.), melyek közül az első egy színésznő, a második pedig egy artistanő szerelméről szól, noha elég ügyesen vannak elmondva, nem állanak a tucatromantika színvonalánál magasabban. „A valódi életmeleg“ — mint az egykorú kritika megállapítja (M. II. 1851. 433.) — valóban hiányzik munkáiból. 1852-ben ki akarta adni őket két kötetben (P. N. 1852. 547.), de nem sikerült tervét megvalósítania. Korai halála (1855) hamar véget vetett dráma- és novellaírói működésének.

A fiatal *Vadnai Károly*, a később kedvelt novellista és regényíró, mint láttuk, szintén Jókai utánpótlásával kezdte.

Pályája elején (1852) még jóformán semmi egyéni vonást sem födözhetünk fel elbeszéléseiben.

A Vadnainál egy évvel fiatalabb, tizenkilenc éves *Abonyi Lajos* (családi nevén Márton Ferenc) is 1852-ben kezdte meg novellaíró működését s ugyancsak Jókai utánzásával (I. fönt.). Szabadságharci tárgyú említett novelláját s *A fölkelő nap* címűt (H. 1852. 52—62.), mely egy bonyodalmas és furcsa szerelmi történet az 1832-i algiri francia hadjárat idejéből, talán szintén Jókai inspirálta. Humoros novellákkal is kísérletezett (*Még egy ezres bankjegy.*) H. 1852. 97—9. *Zrinyi kirohanása.* U. o. 275.), de ezekben sincs még semmi új és egyéni.

A *történeti elbeszélés* terén Jókai munkásságán kívül alig történik valami említésre méltó.

Jósika hallgat, Eötvös is, noha az ujságok váltig emlegetik készülő történeti regényét (P. N. 1851. 495. H. 1851. 251. 1852. 11.), melynek címe a *Mohácsi veszedelem* lesz (R. 1851. I. 1.), *Kemény* pedig a társadalmi regény és novella terére csap át.

Csak egy igen értékes történeti novella írására indítja Szalárdi krónikájának tanulmányozása ebben a korban. *A két boldog*¹ (B. V. 1852. I. 4—7.) a XVII. századbéli török világ két érdekes alakját állítja egymással szembe, az Allah akaratába föltétlenül beleenyugvó s rendületlen fatalizmusából ki nem mozdítható bölcse Csiaffer budai basát és a legkisebb sértésért rögtön fejedelme ellen lázadó, szenvedélyes és nyakas kálvinista főurat, Kún Kocsárdot. Finoman föl-vázolt erdélyi korrajzi háttérből emelkedik ki ez a két pompásan megrajzolt jellem, melyek ellentétességüknél fogva lélekrajzilag élesen megvilágítják egymást. Kissé egyenetlen szerkezete alig árt valamit a kis novellának, melynek kitűnő oldala még a jellemzően törökös beszéd és gondolkodásmód (a török mennyország leírása, a közbeszótt keleti mese). Romantikájában Papp Ferenc még Jósika hatását látja, amiben igaza van, de lehet, hogy Jókai keleti tárgyú

¹ Papp F.: Báró Kemény Zsigmond. 1923. II. 169—71.

elbeszélései és regény-részletei is hatottak képzeletére. A portyázó-vezérnek ingovány közepén álló pazar tanyája pedig alighanem Jókai *Hétköznapiokjából* került ide.

Többi történeti elbeszélőnk jelentéktelen és régi nyomokon halad tovább. *Dózsa Dániel* és *Köváry László*, mint már a szabadságharc előtt is, Jósika utánzóí. Egyik sem igazi elbeszélő-művész, úgyhogy novelláik a történeti adatoknak és a romantikus fikcióknak nem szerencsés keverékei. Köváry munkái, melyekben Jósika példájára erdélyi tárgyakat dolgoz fel, aránylag sikerültebbek, pl. *Bethlen Miklós első szerelme* (M. I. 1.), *Brandenburgi Katalin* (L. Ph. III. 1852., melyből már 1848-ban közölt mutatványt) és *Opour* (P. N. 1852. 723—9.).

Jósika hatása különben nemcsak az ő novelláikon érezhető. Szilágyi Sándort pl. *Kogeon hölgye* c. s a géták erdélyi uralmát rajzoló zavaros novellájának megírására valószínűleg Jósika *Decebalja* indította, bár modorán Jókai hatása is észrevehető.

Hosszú, Jósika-féle leírásokat találunk több ekkori történeti elbeszélésben (pl. Sepsy Károly: *Két hölgy*. H. 1850. II. 51—4. Szöllősi Benő: *Az utolsó Zsitvay*. H. 1851. 178—83.). *Győrfi Pető Szentgyörgyi Cecilia* c. novellájában (H. 1851. 294—7.) az álarcos „Fecske“ nevű vitéz (Rozgonyiné) Elemér „a sas“-ra emlékeztet.

A novellairodalmunk bölcseőkorában divatos, de hamarosan elavult „rege“ műfajnak még ebben a korban is vannak kései képviselői (Havassy Miklós: *Fátahegy*. Oláh néprege. H. 1851. 285—6. és *Gyerőfy szöktető*. Néprege. H. 1851. 293—4. Paulikovics Lajos: *Suliguli csillaga*. Népmonda. H. 1852. 234—6.).

Írnak legendákat is, de novellisztikus formában (Szilágyi S.: *Legenda Szent László királyról*. Cs. L. 1852. II. 7., Szilágyi Virgil: *Az első remete*. B. V. 1852. 9—11. remete Szent Pálról) és bibliai tárgyú novellát is (Kelemen Mór: *Jósua*. Cs. L. 1852. II. 1.).

Ókori tárgyú novella Beöthy László *Eudoxiája* (P. N. 1852. 620—6.), mely Athénben játszik, de élénkebben elbe-

szélt részletei ellenére is gyenge munka, mert korrajza igen fogyatékos és anachronizmusoktól sem ment.

Kelmenfy László *Carthago gratiái, Róma furiái* c. novellája (H. 1850. I. 29—37.) római tárgyú a polgárháborúk korából. Romantikus világítású szép jelenetei nem tudják ellensúlyozni a sok történelmi részlettel elnyújtott, krónika-szerű kompozíciót. *Ezer év előtt* c. ősmagyar tárgyú elbeszélése (P. N. 1850. 15—34.) volt a negyvenes években kedvelt író utolsó nyomtatásban megjelent szépirodalmi munkája (meghalt 1851-ben).

A többli történeti novella a legkülönbébb magyar történeti korszakokból veszi tárgyát: Attila, IV. László, Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, a törökvilág korából, a XVII., XVIII. századból s a XIX. elejéről (francia háborúk), s a legkülönbébb hősöket választja (pl. a fajtalan nápolyi Johannát, Cillei Borbálát v. Bátori Klárát, a XVI. századbeli Frangepán Ferencet, Stibor vajdát). Külföldi tárgyú alig akad (Irene, rajnai menti lovagvilág, spanyolországi harcok a XVIII. sz. végén). A szerzők iparkodnak új tárgyakat feldolgozni, de akár ilyeneket, akár régieket, vagyis már előttük is feldolgozottakat választanak, Jósika és Jókai némi utánzásán, érzелgős szerelmi történeteken s szerintük érdekesítő jelenetek naívan romantikus kiszínezésén kívül alig találunk valamit „műveikben“, igazi korfestést és ember-ábrázolást legkevésbé.

Csak egy történeti elbeszélőnk érdemes külön megemlítenünk, a szorgalmas és ambiciózus *Péterfalvi Szathmáry Károlyt*, aki 1851-ben, húszéves korában kezdte meg működését.¹

Három novelláját már föntebb láttuk. Ezeknek túlzott

¹ Munkái időrendben: 1. *Az öntudat kígyói*. Mutatvány Báthory Erzsébet c. regényből. H. 1851. 223—5. 2. *Mutatvány Báthori Erzsébet* c. tört. regényből. R. 1851. II. 5. 3. *Az utolsó Iffiu*. H. 1851. 271—80. 4. *A próféta*. H. 1852. 18—25. 5. *Két fejedelem a népből*. B. V. 1852. II. 4—5. 6. *A cserkeszek*. B. V. 1852. II. 12—3. A 3—6. Kucsuk álneven jelent meg.

romantikáján félreismerhetetlen a Jókai hatása.¹ Szathmáry azonban mégis inkább Jósika tanítványa, amit az irodalomtörténet már régen megállapított róla. Regényéből közölt második mutatványát pl. Jósika-féle száraz elmélkedéssel kezdi arról, hogy milyen nehéz a mult embereit jellemezni s erre vonatkozólag egész kis utasítást ad. Másutt egy öreg professzorral magyar történelmi előadást tartat (*Két fejedelem*), akár csak Jósika *Az utolsó Bátori* elején. Utóbbi novellája erdélyi tárgyú. Jósika példáját követve buzgón olvassa az erdélyi történetírókat és érdekes adatokat merít belőlük. Ilyenekből komponálja két hosszabb novelláját. *Az utolsó Iffiu*ban Bátori András uralmát, szerencsétlen harcát Mihály vajdával, Kornis Gáspár intrikáit s Iffiu János ezek elleni hiábavaló küzdelmét mondja el. Kornis fejedelemmé akarja tenni s leányát neki adni, de a fiatalember visszautasítja, noha szereti Kornis Máriát. Ez halálát okozza. A *próféta* az oláh népvezérnek, a „fekete embernek“ története igen regényesen kiszínezve (viszonya Bátori Klárával, Peököry Pálné, Sámsoni Eszter boszorkánypőre stb.) Szathmáry ezekben Jósika modorát követi (leírások, korrajzra s érdekesítő meseszövéssre törekvés), de novelláinak árt a sok történeti adat, melyek nem olvadnak össze a romantikus részletekkel s az egyenetlen, töredékes kompozíció. Képzelete nem olyan élénk, mint mesteréé, mesemondó tehetség dolgában sem mérkőzhetik vele, így novellái szárazakká lesznek s nem tudnak igazán érdekessékké válni. — Azért egy húszéves ifjútól figyelemreméltó munkák s a kor tucattermékei közül határozottan kiemelkednek.

Történeti novellát aránylag keveset írtak ebben az időben. Az egész novellatermésnek körülbelül csak egy heted-részét teszik.

★

A komoly tárgyú társadalmi novella még ennél is vigasztalanabb képet mutat. A romantikusok ezen a téren

¹ Császár Elemér (*A magyar regény története*, 1922. 229.) 1871—83-ig írt regényein állapítja meg J. hatását, de látjuk, hogy ez már pályája legelején is mutatkozott.

még kevesebb tehetséggel és eredménnyel működnek. A II. és III. fejezetben már több novellájukat említettük, de ezekben is csak a szabadságharci vagy abszolutizmus-korabeli milieu új. Irodalmi értékük különben alig van. A többi még ennyit sem ér.

Üres romantika jellemzi őket. Meséik felszínes és valószínűtlen szerelmi bonyodalmakból, intrikákból, kalandcselekményekből, véletlenekből vannak összetákolva. Semmi jellem- és lélekrajz nincs bennük, de van annál több érzelmesség, amely sokszor az émelgyősségig fokozódik. Az írók mesterei a francia romantikusok s legtehetségesebb magyar követőik Jókai és Kuthy.

Elbeszéléseik nem egyszer a rémtörténetek színvonala alá süllyednek. Egyiknek pl. az a tárgya, hogy a bőszy anyós megmérgezi gyűlölt menyét, fia erre megőrül s dühöngésében megfojtja gonosz anyját (Benedek József: *Gonosz napa*. P. N. 1852. 576—84.).

Népies tárgyat alig választanak, s ha mégis megteszik, azt is sablonos romantikával dolgozzák fel, vagy pedig erkölcsnemesítő, népnevelő célzattal.¹

Ezekből a sablonos és tartalmatlan elbeszélésekből többek között a realisztikus és egészséges környezetrajz is hiányzik, úgyhogy szinte meglep bennünket, ha véletlenül egy-egy ilyenre bukkanunk, pl. a bazini fürdő leírására (Ötevényi: *Gyermekéveimből*. H. 1852. 80—4.), egy kórházra (Petőfi Julia: *Kórházi jelenet*. P. N. 1851. 246.), egy földesúr debrecen-vidéki tanyájára (Kálmán: *Alföldi kép*. H. 1850. II. 19—21.), egy poros, sáros, elhanyagolt megyei székhelyére, mely *A falu jegyzője* Porvására emlékeztet (B... s P.: *Úr és szolga*. H. 1850. I. 143—7.), vagy a marosujvári sóbányaéra (Csatáry Ottó: *Elkárhozott férj és nő*. R. 1851. II. 2.).

Egyetlen értékesebb novella emelkedik ki ezek közül a tucattermékek közül, a humorista Beöthy László *Ördög Ró-*

¹ Pl. Szabó Imre: *A zsöllér leány*. 1850. *Elveszett fiú*. 1851. (önálló füzetek), vagy Vas Gereben füzetes vállalatának, *A falu könyvének* (1851) elbeszélései (legtöbbet közülük Atádi Vilmos írt).

bertje (Romemlékek. 1851.), melyben egy fiatal férjet Amerikából visszatért sógora, kit sohasem látott, kigyógyít kártyaszenvedélyéből. A különc idegen az ördög cimborájaként mutatkozik be, s valóban ördögösen mindentudó, mert a férj családi titkait ösmeri, s igen heroikus kúrával téríti jó útra. A mese érdekesen szövődik s a francia romantikára jellemző heves, izgalmas párbeszédekben gördül le előttünk. A hős démonikus jellemvonásait, elmésségét, fölényességét, erőszakosságát, cinizmusát és szuggeráló erejét, ügyesen emeli ki az író. Jól van elbeszélve s valószínűtlensége ellenére mindvégig le tudja kötni érdeklődésünket. Beöthy, ki már a szabadságharc előtt kezdte írói működését, ezzel a novellájával határozott fejlődésről tesz tanuságot.

Degré Alajosról, aki negyvennyolc előtt már nevesebb író volt, nem mondhatjuk el ugyanezt. Az a három novella, melyet két évi hallgatás után 1852-ben közölt,¹ nem áll magasabb színvonalon a régieknél. Ebben az időben azonban már regényen dolgozik, ez a *Két év egy ügyvéd életéből*, melyből október végén mutatványt is közöl (*Alkotmányos lakoma*. H. 249.). A regényt maga adta ki előfizetés útján s az az év végén ki is került a sajtó alól (H. dec. 24. száma).

A régiek közül Szigligeti Ede és Ney Ferenc sem fejlődnek. Az utóbbi, kinek egy novelláját a II. fejezetben láttuk, mind erősebben az oktató és erkölcsnemesítő irány felé fordul.

Új nevek ezen a téren Kempelenné Tóth Riza, ki néhány évre terjedő írói munkásságát ekkor kezdi meg két érzелgős és dagályos nyelven írt elbeszélésével² és Madarassy Klotilda, aki eleinte M. K... t... a betűk alá rejtőzve írta meglehetősen dilettáns és érzелgős novelláit. Első közülük a *Két huszár jegyese* (H. 1850. I. 5.), melyet még néhányval együtt a II. és III. fejezetben említettünk.

Roboz István, a későbbi termékeny költő és hírlapíró

¹ *Férfi ne legyen nőies*. B. V. 1852. I. 2—3. *Egy bukott szerelmes naplójából*. H. 1852. 240—1. *Rögeszme*. H. 1852. 278.

² *Hontalan*. M. I. 4. Riza néven. *Lord Wayward*. II. 1852. 26—32. Kempelen Riza néven.

is csak most kezdi meg a novellaírást,¹ mint föntebb láttuk, Jókai-utánzatokkal, melyeket vad túlzásaik és hihetetlen dagályosságuk miatt a kortársak sem olvashattak nagy örömmel.²

A romantikusok közül, mint áttekintésünkéből kitűnik, csak Kuthy és Jókai emelkedik ki, viszont Jókai munkássága mellett Kuthy is meglehetősen jelentéktelenné válik már ebben az időben. Jókai műveit a mai ember nem egyszer modern szemüvegen át nézi s hajlandó egy kissé le is becsülni őket. Az ilyen kritika igazságtalan voltának bebizonyítására ez a mi rövid áttekintésünk is elegendő. Így látjuk őt igazi írói nagyságában, aki mellett Keményt és Gyulait kivéve minden kortársa eltörpül.

¹ Első novellája: *Egy talált napló töredékei*. P. N. 1851. 280—9.

² Szűk terünk nem engedi, hogy novelláink stílusára részletebben kiterjeszkedjünk, csak annyit jegyezhetünk meg, hogy még sok ügyetlenséggel, nehézkességgel, dagállyal és dilettantizmussal találkozunk ezen a téren, de azért jobb íróink, kik egyszersmind jobb stílusúak is, igen nagy lépésekkel viszik előre szépprózáinkat, sőt a legnagyobbak (Kemény, Jókai, Gyulai) a fejlődésnek magas fokára emelik már ebben az időben. L. kis cikkemet: *Novelláink stílusa hetvenhét évvel ezelőtt*. M. Nyelv. 1927. (Szinnyei- emlékkönyv).

VI.

A humoristák

Említettük, hogy az abszolutizmus nyomasztó korában milyen nagy víg elbeszélő irodalmunk¹ s mennyi a humoristánk. Ezek között ott látjuk a szabadságharc előttieket, akik vagy régi modorukban írnak tovább vagy pedig fejlődnek és ott látunk egypár újat, akik működésüket csak most kezdik.

Legkiválóbb humoristánkat, Jókait, már méltattuk, a többi alig közelíti meg, úgyhogy ebben a rövid fejezetben kevés jelentős mondanivalónk lesz.

Legrégib humorista-irányunk, a Kisfaludy—Fáy-iskola két képviselője folytatja munkásságát ebben a korszakban. Az egyik novellairodalmunk legelső munkása, maga az érdemes *Fáy András*, aki 1852-ben a Losonczi Phönix III. kötetében, hatvanhat éves korában *A viharok* című új novellájával lép ismét az olvasóközönség elé.² Az első személyben elbeszélte régimódi bonyodalmú történet 1840-ben játszódik s Fáy kényelmes körülményességével, de jó megfigyelőtehetségével (milyen jó a felhőszakadástól megzavart zugligeti kirándulás leírása!) és kedves humorával van megírva. Ebből is látszik, hogy Fáy, ha kissé elavult is, nem utolsó elbeszélő és igen sok akkori gyöngye „humoristát” fölülmul eredetiség dolgában. A kritika örömmel is üdvözölte és elhalmozta dícséretekkkel (P. N. 1852. 603.).

Ennek a régi iskolának másik, fiatalabb képviselője *Kovács Pál*, aki egy aktualításokkal teli novellájával kezdte meg újra működését (*Untauglich*, melyet a III. fejezetben

¹ Víg elbeszéléseink több mint 40%-át teszik akkori novellatermésünknek.

² *Egy vonás a múltból* c. aprósága (L. Ph. II. 1851.) nem novella.

ismertettünk). Két évvel később megjelent másik novellája (*Férjem borbélyja*. Töredék egy fiatal nő naplójából. H. 1852. 278—80.) igen valószínűtlen, kigondolt, gyenge történetke, az író régebbi víg elbeszéléseihez képest hanyatlás.

A negyvenes évek életképirodalmának is megvan a folytatása ebben a korban, több neves képviselője szerepel s a közönség még mindig szívesen olvassa őket.

Nagy Ignác, kit a *Hölgyfutár* szerkesztése, lapjának apró közleményekkel való megtöltése nagyon elfoglalt és súlyosbodó betegsége elkedvetlenített, alig ír már hosszabb elbeszélést. *Világfájdalom* c. „vízözön előtti beszélykéje“ (H. 1849. 1—3.) s az *Ünneplések* (L. Ph. I. 1851.) száraz és fanyar szatirikus életképek, melyek sokkal gyengébbek egykor annyira kedvelt és olvasott „torzképeinél“.¹

Frankenburg Adolf, aki a *Sterne* hatása alatt megindult Jean Paul-Saphir-féle német humorista irány főképviselője volt annak idején, ugyanebben a modorban folytatja működését 1850-ben a *Hölgyfutár* hasábjain. Bécsi leveleit sorozatosan közli különféle címeken (*Bécsi életképek fa- és aranyrámákban. Levelek Saroltához. Ártatlan levelek*. 1850. — *Ártatlan levelek. Mézeshetes levelek*. 1851., az utóbbit 1852-ben is.) Igen sok érdekes aktualitás s a bécsi életnek sok akkori mozzanata és jellemző vonása van bennük megörökítve. Ez a bécsi milieu ilyen részletesen rajzolva akkor új volt szépirodalmunkban. Novella- vagy életképszerű történet is akad köztük.² Mint régi életképei, semmiségek ezek is hosszadalmasan, aprólékos körülményességgel, szubjektív színezéssel, itt-ott elmésen vagy csak elméskedve, langyos humorral s a régi nőbarát-allure-ökkel elbeszélve.

Bernát Gáspár is folytatta a „freskóképek“ írását³ régi, erőltetett, nyakatekert stílusában s régi „Gazsiádáival“,

¹ A *Bizalmas jegyzetkék* (H. 1851. 188—99.) humoros utirajz (bécsi útja és egyéb élményei).

² *Bécsi életképek*. H. 1850. I. 2—9. 40. 125—6. *Levelek Saroltához*. U. o. 13—5. *Mulatságos esték*. I., II. H. 1850. II. 115. 126.

³ Munkái: 1. *Átkelés a sártengeren*. H. 1850. II. 37. 2. *Fresco-*

vagyis falrengető nagyotmondásaival megtűzdelve. Ilyen stílusvirágokat olvashatunk bennük: „arcaik lábmérője hosszata, mint őszi-esőzetkor a csúzkórosok álmai... Csodás convulsioi vannak. Balszeme háta közepére pattan... szemöldjei az orrán táncolnak... ajkain lát... homlokán mosolyog... és füleivel tapsol... az összeházásított szekérvonat esőrömpölve úszik az ércfolyón (t. i. a síneken), mint martalékkért kúszó óriáskrokodil.“ Az utóbbihoz hasonlóan sűrűn olvashatunk modern elbeszéléseinkben is. Stílusát jellemzi az igen rövid mondatok használata is: „Az út sikamlós.“ „A lég megnyirkosul.“ Ilyeneket újabb elbeszélőink közül Gárdonyi szeretett használni. — Tartalmuk ezeknek is alig van, éppen úgy, mint a szabadságharc előttieknek, fő bennük a furcsa stílus és a szeszélyes előadás. Legjobb köztük a *Falusi tréfák* c. életképsorozata, melyben egy kastély téli életét, a téli agarászatot, a falusi lakodalmat, a halászást a Tisza jegén s a tisztartó úr névnapi lakomáját írja le. A régi patriarchális vidéki életnek kedves és érdekes rajzai. Megpróbálkozott egy romanlikus elbeszéléssel is. *Egy éj a tátrai barlangban*), de Jósika utánzásánál többre nem vitte.

Bernát a régi nyomokon haladt, freskóiban egy-két negyvennyolcas és Bach-korszakbeli aktualitáson kívül nem találunk semmi újat.

Boross Mihályról ugyanezt mondhatjuk. Aktuális szatírváltozatok világhírű azon téma fölött: házasság. M. I. 4. és M. I. Al-buma. 3. *Magyar proletárok*. Töredék egy valahai fresco novellából. P. R. 8—9. 4. *Lakodalmi forradalom. Frescokép*. P. N. 1850. 224—8. 5. *Egy bukott diák kalandjai*. P. N. 1851. 250—9. 6. *Freskóképek*. II. kötet 1851. (tartalma: a 4. *Sors hatalma* címen, az 5. és a 3. *Freskóábrándok* címen). 7. *Falusi tréfák*. M. II. 1851. 399—415. 8. *Egy éj a tátrai barlangban*. Frescotöredék. P. N. 1851 335—8. 9. *Freskóképek*. III. kötet 1851. (tartalma: a 7., a 2. *Házasságok a divatvilágból* címen és 8.). 10. *A néma kísértet*. Freskókép. Romemlékek. 1851. 11. *Fogyatkozások*. Freskókép. II. 1852. 44—5. 12. *Freskóképek. Új folgam*. I kötet 1852. (tartalma: *Freskólevelek egy túlvilági barátomhoz*, a 10., *Alvajáró*, a 11., *Egy túlvilági barátomhoz*. 13. *Handabandák*. Freskókép. B. V. 1852. II. 16—19. 14. *Hét egyszerre*. Ó-világi freskókép. H. 1852. 238.

rikus életképeit folytatja s természetesen a szabadságharcból s az abszolutizmus korából is merít ezekhez való anyagot (I. a II. és III. fejezetet). Sajnos, ízlése és alakító tehetsége nem fejlődött, most is csak úgy „puszta nyersen“ adja fel a valóságot s így sohasem tud igazi művészi hatást kelteni.¹ *Házasság spekulációból* c. víg regényéről sem mondhatunk sok jót.² Nem igazi regény, csak életképsorozat, akár csak Jósika *Békesije*. A *falu jegyzője* hatott rá, természetesen csak a vidéki genre-alakok rajzában. Boross is sok ilyent jellemez, de szerepeltetni keveset szerepeltet (Slovanyek grófi tisztartó Eötvösnél Szlacsanek). Minden szakaszt motto vezet be jó és rossz költőktől ízlés nélkül összeválogatva.

Meséje jóformán nincs. Némi központ Podagrassyék háza. Dáridó faluban. Podagrassy nem valami előkelő származású és műveltségű, de felesége úri dáma, egy kamarás leánya, aki azért úr is a háznál s tékozolja férje szép vagyonát. Leányai, Athánázia és Eufrozine segítenek neki, úgyhogy fülíg adósak, de azért örökös náluk a vendégeskedés. Gr. Fényűzésy és br. Divat Véginség nevű falujokban laknak roskadozó kastélyaikban s jóformán abból élnek, amit Uzsora Izsák hitelez nekik. A gróf fényes estélyt is ad s meghívja a gazdag Pipesynét, kinek leányát szeretné elvenni, de az még idejekorán megismeri a gróf vagyoni állapotát s kikoszarazza. Füreden a két arszlán megismerkedik Podagrassyék leányaival s elhatározzák, hogy elveszik őket, mert gazdagok. Csak az ijeszti meg őket, hogy a Pesti Hírlap közli az ellenük elrendelt csődöt, de bíznak abban, hogy Podagrassy mint ős konzervatív nem olvassa a Pesti Hírlapot. Viszont ők meg a konzervatív Budapesti Hiradót nem olvassák, ahol Podagrassy csődjének hirdetése jelent meg. Hirtelen megkérlik a két leányt, s azok, noha mást szeretnek, hozzájuk mennek. Az esküvőt azonnal meg is tartják, azután derül csak ki a kölcsönös végzetes tévedés. A két mágnás megugrik. a leányok pedig anyjukkal Pesten fényes házat visznek, az Isten tudja, miből. Apjukat sírba viszi egy betegség s a szégyen.

Nagy genreképek benne: Fényűzésy estélye, a batyuból Podagrassyéknál, a mennykőtől sujtottak fölsegézésére rendezett műkedvelő előadás, melyet a juhakolban tartat-

¹ 1850. júl. 10-től 1851. jún. 16-ig 12 elbeszélése jelent meg.

² Boross Mihály összes művei. Első kötet *Házasság spekulációból*. Víg regény. Pesten. Szerző tulajdona. 1850. (176 l.). Jún. végén jelent meg. *Urambátyám* c. víg regényének melyen az újságok szerint 1851 első felében dolgozott, megjelenéséről nem tudunk.

nak s mely azzal végződik, hogy ők gyulladnak meg s elég az akol meg egy ház. Az előkészületek s az előadás leírása (Szigligeti Két pisztolyát játsszák) mulatságos, a búcsú is nagyszabású genre. Különben nagyon sok az ízléstelen torzítás a leírásokban, jellemzésekben, párbeszédekben. Tömjérdek bennük az apró részlet, köztük nem egy jó megfigyelés, de így egymás mellé zsúfolva fárasztó, untató. Untató a sok tendenciózus és meglehetősen lapos elmélkedés és reflexió is a divatról, a maradi nemességről s a léha mágánasokról, a magyar táncról, a váltóról, az uzsoráról, az istenverte és fölösleges latin nyelvről stb. Az alakok is mind irányzatosan rajzoltak s nem élő, igazi jellemek. Talán legjobb köztük a rettenően nagyétű Gyomrosdyné, aki durva szókimondásával elég eredeti, pl. ilyeneket mond: „Fűjjátok fel a theátokat, ha akartok, hát adjatok ollyat, mit körömre lehet fogni . . . Eb játszik, veszettadta sok betyárja, ha magatokat üt is meg a mennykő.” Persze ez is túlzott karikatúra. Az egésznek politikai irányzata durván liberális és demokrata. Egy öreg táblabíró pl. így elmélkedik: „Pedig látnák domini spectabiles! mit nem követünk el rajtuk úriszék s sedriák alkalmával? nyúztatjuk, veretjük, baromnak sok volna kiállni, s mihaszna jó igyekeztünknek? semmi! A paraszt még durvább, még nyakasabb, a bot sem fog rajta. Aztán mégis népnevelésről irkafirkálnak pedans liberalisaink, mintha olly durva népet lehetne is nevelni.”

A történet 1847 körül játszik, akkori viszonyokat rajzol s az akkori életképirodalomba tartozik. A szabadságharc után sok tekintetben anachronizmus volt s szinte hazafiatlanság számba ment ilyen rikító képet festeni az azelőtti magyar állapotokról. Ezekhez képest az osztrák abszolutizmus üdvösebbnek látszhatott.

Már az akkori kritika is elítélte. Nem az igazi életet festi, torzít, ízléstelen. Elmélkedéseiben „a legelkopottabb prédikációk és vezércikkek hulladékaít találja előnkbe.” Kövesse Petőfi tanácsát: Vágd földhöz hitvány dorombo-dat! (P. R. 2.).

Pákh Albert, a negyvenes évek jeles humoristája alig

írt már valamit. Mindössze két tréfás életképe jelent meg 1850-ben. A *Spectabilis tanulmányok* (P. R. 1.) reformkorbeli életkép, mely egy maradi vidéki nemes házaspárt mutat be elkényeztetett és bámult csemetéjével, akiről büszke apja megállapítja, hogy „ebből a fiúból még a hazának az ő istápja lesz!” Liberális fiatal íróink nem tudnak betelni a táblabíró maradiság kifigurázásával. *Hunyadi János* c. kitűnő aktuális tréfáját már ismertettük.

Sajnos, annál többet írt *Lauka Gusztáv*. Három év alatt 49 novellája, életképe, tréfás aprósága jelent meg, sőt egy kis füzet is *Comoedia és tragoedia* címen (1851. 76 l.). Hogy sokan jól mulattak humoreszkjein, bizonyítja a Hölgyfutár szerkesztője, aki Laukával 1852-ben olyan szerződést kötött, hogy lapjába minden héten ír valamit (H. 1852. szept. 29.).

Komoly tárggyú elbeszélése kevés van. Jelentéktelen romantikus történetek feszesen, érzélgősen, néha dagályosan írva. Az ő igazi eleme a humorizálás. Vig novellái és genreszerű apróságai (ilyeneket írt legszívesebben), melyekben az általa jól ismert Szatmármegye, főként Nagykároly életét rajzolja, igen könnyű fajsúlyú alkotások. Tartalmuk alig van, mint Bernát Gazsi freskóinak, többnyire könnyelmű szeretkezésekről s. torz figuráknak apró-cseprő eseteiről szólnak. Van bennük sok jó megfigyelés, de még több léhaság, cinizmus, ízetlen pikantéria, torzító túlzás. Az egykorú kritika szerint munkáiban „életrevaló vidor kedély tükröződik, de az a triviális pongyolaság, az a kétértelmű kacérkodás a kéjelgéssel, mely majdnem minden sorából kirí, ártalmára van a vidor kedély hatásának (P. N. 1852. 598.).

Íme egy jellemző példa! Aurorát, a vörös szépségét a Halálharang és toronytemető c. drámában látta meg először. „A bengáliai világosítás, ropogások között, iszonyú illatot hagyva maga után elenyészett.” Hazakiséri s kertjükben éjfélig beszélgetnek és ölelkeznek. A hölgy, kinek apja Sleifer, megígéri, hogy másnap éjjel tizenegykor eljön a lakására. El is jön, ami megcáfolja azt a nézetet, hogy

az aurora csak reggel jön fel (*Aurora musis amica*. H. 1850. II. 50.). Ilyenforma a többi is. Csak stílusfintorai érnek valamit, ezekkel akart hatni és bizonyára hatott is. Egy-egy bolondos ötletén ma is elmosolyodunk (marhakereskedő-modell, wasserdicht kedélyem, pofapéldányai, Makbeth indulójáért Róza „majd megvész“, átok reá és minden virslisre! smafú! — furcsa nevek: Kwargli Euphomene, dr. Krampusz, Schalugáterné, Kapszli hadnagy, Placsintár).

Lauka nem haladt, nem fejlődött. Ugyanaz az író maradt minden tekintetben, aki negyvennyolc előtt volt.

Vahot Imre munkássága sem mutat fejlődést, legfeljebb annyiban, hogy megpróbálkozott a regényírással. A *honvéd őrangyala* c. „regényes korrajza“ (1850. VIII. és 193 l.), melyre, mint első szabadságharci tárgyú regényünkre (jul. végén jelent meg), már röviden hivatkoztunk, csekély értékű alkotás. Legyen szabad a ma már egészen ismeretlen regénynek¹ korrajzilag érdekes tartalmát kissé részletesebben elmondanunk.

Sztranyek Pái kamarai hivatalnok és budai háziúr nagy ellensége volt mindenféle revolúciónak, azonban, mikor a kamara pénzügyminisztériummá alakult, tisztelgett Kossuthnál, egyszerre jó magyarrá vált, s az előbbinél jobb állást járt ki magának. Mikor a kormány Debrecenbe menekült, betegnek tette magát s nem követte őket, ellenben a megszálló osztrákok előtt hamarosan tisztázván magát, hivatalában meghagyatott. Sztranyek szerelmes lett a házában lakó szép Rózába, aki szegény árva volt, de magyar honleány létére s mert különben sem szerette az öregedő tisztviselőt, nem akart felesége lenni. 1849 tavaszán ismét nagy aggodalmak lepték meg Sztranyeket a magyar győzelmek hírére. Házát és Rózát nem akarván elhagyni, nem menekült s így Buda ostromakor bennszorult a várban. (Az ostrom rövid leírása inkább történeti, mint költői.) Róza egy sebesült honvédfőhadnagynak, Gerlei Ákosnak beköti a sebeit. A főhadnagy Sztranyek házába költözik, aki adja a nagy hazafit. A fiatalok egymásba szeretnek. Gerlei azonban nem akarja a maga bizonytalan sorsához kötni a leányt, azért elköltözik a nélkül, hogy nyilatkozott volna. Sztranyek elhiteti Rózával, hogy a főhadnagy feleséges ember. Róza haragjában megígéri neki, hogy hozzámegy, ha ismét a forradalmi kormány szolgálatába áll. Sztranyek Debrecenbe

¹ Császár Elemér: *A magyar regény története* c. munkájában, mely a regény történetének csak jelentős mozzanatait tárgyalja, meg

siet, folyamodványában vad rebellisnek vallja magát és sikerül neki az előbbinél megint magasabb állást nyernie. Ezzel visszatér Budára s elveszi Rózát. Öröme nem tart sokáig, a kormányral Szegedre, majd Aradra kell menekülnie. Róza vele van, Aradon találkozik Gerlei őrnaggyal s kitudódik Sztranyek családja. A fiatalok szerelmet esküsznek egymásnak, Róza azonfölül bosszút is férje ellen. Ráveszi a rettegő és pipogya embert, hogy egy időre rejtőzzék el közelben lakó rokonánál, ezalatt azt a hírt költik, hogy ő a szabadságharc ügyének bukása miatt a Marosba ugrott, később majd megcáfolják; még arra is ráveszi, hogy előbbi kelettel írja rá egész vagyonát. Sztranyek ellönik, Gerlei pedig nem megy a fegyverletételre, hanem a szép asszonynak adja meg magát, aztán kocsisnak öltözik s hamis útlevelel útra kelnek Buda felé. Orosz seregbe ütköznek, de a furfangos Róza itt is kivágja magát, új útlevelet kap s az orosz tisztek toladódó udvarlását kikerülve Budára ér kedvesével. Róza eladja férje házat és szülőjét s Pest egy csendes utcájában vesz házat, melynek egy rejték-szobájában Ákos lakik. Sztranyek ezalatt Müller, újvidéki marhakereskedőnek adva ki magát rokonánál él, de elfogják, mert az a bizonyos Müller is erősen kompromittálta magát. Az Újépületbe viszik (a börtönélet leírása száraz). Ezalatt Rózát felfedezi egy régi udvarlója, s mivel az asszony kiutasítja, feljeleníti, hogy fegyvert és Kossuth-bankót rejteget. Házkutatás. Szerencsére Ákos rejtékhelyét nem fődözik fel. Most Rózának sikerül feljelentőjét egy esztendőre lecsukatni. Elfogják az igazi Müllert, aki bevallja tetteit, mire Sztranyeket bocsánatkérések között szabadon eresztik. Tovább lappang álnév alatt, véletlenül megtudja neje lakását s megjelenik nála. Róza megrémíti, főleg azzal, hogy kezében van Debrecenbe írt rebellis folyamodványa, mellyel tönkretetheti. Távozik, de feljeleníti Rózát, hogy egy honvédőrnagyot rejteget. A szép asszonynak sikerül egy nagybefolyású főurat megnyernie, aki kieszközli, hogy a jelentkező Ákosnak semmi baja sem lesz, sőt untauglichnak minősítik s nem sorozzák be az osztrák hadseregbe. Mikor azután a főúr jelentkezik Rózánál a jutalomért, azzal rázza le a nyakáról, hogy menyasszony. Sztranyeknek évi ezer forint nyugdíjat ad azzal a föltétellel, ha vidékre költözik s többet nem mutatkozik. Ez meg is történik, ő pedig boldogan él az untauglich férjjel.

Nem nagyon épületes történet, mert Róza, a nagy honleány s a „honvéd őrangyala“ meglehetősen alacsony erkölcsi színvonalon áll. Az alakok maguk nem érdekeseek, inkább sorsuk bonyodalmai, de azok is nagyon köznapi

sem említi sem ezt. sem Boross, sem Székely József alább ismeretendő regényét.

bonyodalmak. Némi korrajzi érdeke van (a köpönyegforgató hivatalnok s egyéb aktualitások), de különben száraz dolog, humora is az, sekélyes s itt-ott ízléstelen. Hiába, Vahot nem volt igazi író-művész.

A huszár mint dragonyos (M. E. 2.), jóízű, ügyesen elbeszélte negyvennyolcas történet, de *A nőidomító* (II. 1852. 49—53.) száraz, lapos, moralizáló história. *A szabadsághős* c. tervezett regényéből közölt mutatványok,¹ melyek tulajdonképpen életképek az 1848 előtti időből (a parasztiúrból lett huszártiszt hazatérése Olaszországból, a főispán ebédje és estélye), több mulatságos és korrajzilag érdekes részlettel, de száraz tanogatással és vaskos, durván erőltetett liberális irányzattal van elbeszélve. Ízlés és elmésség igen kevés van ezekben is.

A negyvenes évek fiatal humoristái közül csak Beöthy László és Vas Gereben az, aki ebben a korban nagyot fejlődik.

Beöthy László, kinek már 1845 és 1847 között jelent kísérleteit is bizonyos kedves, közvetlen egyéni színezet jellemezte, működését 1849 végén folytatta *Miss Fannijával* (H. 35—9.), mely élénk és realisztikus negyvennyolcas keretbe foglalt történetke. Azon a fura ötleten alapszik, hogy egy külön angol évi 1500 fontot hágy unokahugára, míg kutyája él, azontúl csak 150-et. Beöthy szereti ilyen bizarr ötletekre alapítani víg elbeszéléseit, ilyen *Egy telivér angol* (H. 1850. I. 120—3.) s *Egy bajszatlan története* (H. 1850. II. 60—2.). Az utóbbiban egy szegény fiatalember úgy csal ki négyezer forintot menyasszonya számára egy bárótól, hogy párban színleg agyonlövöti magát vele. Jobb ezeknél a *Bukott genie* (H. 1850. II. 145—8.), mely pápai diákpajtásának, Mikének tréfás kalandjait meséli el. A kalandok azzal végződnek, hogy az osztrákok besorozzák a forradalom után a furfangos kálvinista diákot. Kedves és igen jellemző aprósága az *Egy lángésszel kevesebb* című (H. 1851. 152).

¹ V. I. legújabb regényéből. H. 1850. II. 78—82. *Daguerrotypék az ó világi magyar életből*. L. Ph. II. 1851.

Megemlékezvén a hitelezőkről általában s az övéiről különösen, elmondja, hogy holnap egy hatszáz-markos hitelező fogja meglátogatni, meg kell tehát halnia. Most írja hattyúdalát. Különben talán elég lesz, ha közhírré teszi halálát. Megírja tehát nekrológját. *Beöthy László nincs többé.* Ez után a gyászkeretes cím után elmondja, hogy kimúlása váratlan és csendes volt. Tegnap még a Borsajtóban vacsorált s mikor hajnalban hazavetődött, azon vette magát észre, hogy halva ment haza. Maga sem volt rá elkészülve. Betegsége rég lappangó váltólázon kezdődött, mely lassankint adósság-grippébe s nem fizethetési mellbajokba ment át. Végre meghalt pénzaszkróban. Benne egy hatalmas oszlopát veszté el a chinai és vojvodinai irodalom. Leírja temetését, közli, „az úrban elhunyt személyes leírását“, a megboldogult érdemeit és végrendeletét, melyben hitelezőit Rotschildnak, egyetlen „antik és rokokó“ frakkját a Nemzeti ruhatárának, önmagát pedig „e lapok széplelkű, kedves olvasónőinek hagyja és ajánlja“.

Beöthy írásait ez a mindenben, önmagán is kacagó bohém jókedv teszi vonzókká, mely közvetlenül és kedvesen nyilatkozik. Nem erőlteti a „humort“, mint több akkori író társa, hanem természetes marad. Stílusa is ilyen. Jókaitól tanult, mint láttuk, de ez csak javára vált. Könnyed, folyamatos elbeszélő módját, ötletes, fordulatos stílusát különben csak tehetsége magyarázza meg. Jókai hatása ezt csak egy kissé fejleszthette és alakíthatta.

Vas Gerebennek, ki szintén 1845-ben lépett fel mint Beöthy s az abszolutizmus korában emelkedett a népszerűségnek elég magas fokára, már ezekben az első években tisztultabbak és érettebbek a munkái, mint az azelőttiek.¹

¹ Munkái: 1. *Falusi képek ráma nélkül.* H. 1850., I. 116—8. 2. *A zálogos köpönyeg.* R. 1851., I. 1—2. 3. *Egy falu, két bakter.* L. Ph. I. 1851. 4. *A huszár.* Töredék. Mutatvány szerzőnek, Korszakok c. regényéből. R. 1851. I. 3. 5. *Három asszony.* P. N. 1851. 417—23. 6. *A hatőkrös pógár.* L. Ph. II. 1851. 7. *Parlagi képek.* 1851. I. köt.

A *zálogos köpönyeget* kivéve, mely egy diáktréfa, jóízűen, de hosszadalmasan elmondva, csakis paraszthistóriákat írt ebben az időben. A népet természetesen idealizálja s életét a városi élettel szemben szebbnek, igazabbnak látja: „az a parasztélet nem olyan, hogy azt az a finnyás nép is ne nézhetné undorodás nélkül... mielőtt az egyszerűség templomába néztem volna, levettem a süvegemet, jól tudván azt: hogy szent helyütt járok.“ A régi jó idők megbecsülése, dicsérete és idealizálása is ekkor kezdődik nála: „Most már csak a multak emlékéen rágódik az ember, s amit hol megtalál, elbeszélni valót: tarisznyára szedi.“

Vas Gereben folytatója a negyvenes évek életképirodalmának, mert ha van is elbeszéléseinek valamelyes meséje (legtöbbször az, hogy egy fiatal szerelmespár némi akadályok elhárítása után férj és feleség lesz), a genreszerű részletek a fontosak bennük s értékük is csak ezeknek van. A falu alakjait rajzolja típusosan: a szerelmes legényt és leányt (ezek mindig egyformák), az érdeemes falusi bírákat, a baktert, a veszekedő feleségeket, tempós parasztgazdákat, a pletykázó vén nénémasszonyt, a kuruzsló javasasszonyt, a kocsmáros zsidót, a cigányt (jellemző zsidós és cigányos beszédjével), a huszárt, a hazudozó vén obsitost. Ezeket az alakokat főként a dialogusokkal jellemzi. A dialogus a főereje. Egykorú bírálója ugyan nincs vele megelégedve: „Emberei beszélnek, beszélnek, de semmit sem mondanak“ (P. N. 1851. 459.). Szigorú és nem igazságos ítélet. Igaz, hogy parasztjai mindig a Vas Gereben szentenciózusan okoskodó, talpraesetten riposztózó, csattanókban kihegyezett, túlságosan körülményeskedő és hosszadalmas stílusában beszélnek, tehát nem természetesen. Sokszor úgy érezzük, hogy az író mindenáron eredeti

(megjelent szept. elején, tartalma: *Koczagyerek*, megjelent 1847-ben, *A javasasszony*, 2. kiadása a Romemlékekben 1851. okt., a 3., *Luczaszék*, megjelent 1848-ban, a 6., *A móringlevél*). II. köt. (tartalma: az 5., *A katonaregula*, 2. kiadása R. 1851. II. 4., *A pinczeajtó*, *Ad az Isten, csak kérni kell tőle*, a 4., *A kárvallott cigány*).

és „zamatos“ akar lenni, mintha azt mondaná: Ide hallgassatok, íme én, a diplomás úriember, milyen nagyszerűen tudok a parasztok nyelvén beszélni! Jókait olvasva ezt sohasem érezzük. De ne feledjük el azt sem, hogy Vas Gereben stílusában van sok értékes elem is: elmésség, magyaros észjárás, kitünő humor, ha egy kissé körmönfont és nehézkes is, az eredeti, népies szólásoknak rendkívül nagy gazdagsága s van benne egyéniség. Így csak ő tudott akkor írni s azok közé a kevesek közé tartozott, akiket stílusukról mindjárt megismerhettek az olvasók.

Legyen szabad egynéhány mondatát idéznünk, mint a fentebbi rövidre fogott stílusjellemezést igazoló példákat: „Néha már akkorákat hazudott, hogy maga is már a fához támaszkodott... Egy eltévedt garasnak, de nagy jó napot kívánna... Szinte kisebbnek látszik az a szénás-szekér, mióta az a huszár talyigának mondta... De mikor úgy: ökör mász be kétekhez, pipaszóval lép át a küszöbön a mostani gyerek... Ha holnap nem veszik (t. i. a lányt), ma is odaadom... Amint ökiGYELME az ital-tól jobban-jobban tellett, azonkép fogyott ki belőle a beszéd... Két asszonyban sem láttam akkora mérget, amennyi meggyült ebben az egyben... Ha a levegőt pénzért adnák, lehelni sem tudna... Kendnek meg lánya van. — Az ám, az istenadta, de ki tehet róla, az anyja is lány volt. — Annak is kell lenni... Éva anyánk szinte csak asszony volt. — Ki is marasztott bennünket a paradicsomból.“

Ha stílusa néha kissé durva és ízléstelen is, az kevésbé bánt bennünket mint lapos bölcselkedése, népfelvilágosító tanogatása, általában tanulságokban bővelvelkedő oktató modora. Ez ma már tűrhetetlen és művészi akkor sem volt. Nagyon kényelmes hosszadalmaságáért pedig az akkori kritika is bosszankodott (M. H. 1851. 434.).

A régiek mellett új humoristák is léptek fel ebben az időben. Közéjük tartozott *Czanyuga József* múzeumi tiszt-

viselő,¹ aki elbeszéléseiben Kovács Pál tanítványának látszik. Ő is jelentéktelen, apró véletlenekből szőtt víg meséket mond el aprólékos körülményességgel és hosszadalmasan, de míg Kovács Pál a vidéki nemes életet rajzolta, Czanyuga a pesti polgári életnek lesz a krónikása. Ez az új elbeszéléseiben. Könnyű fajsúlyú dolgok kedélyesen, köznap humorral, diskuráló hangon, kissé unalmas bőbeszédűséggel elmesélve. Szereplői divatárusleányok, kereskedősegédek, pénzes polgárlányok, morózus Spiessbürger-papák, stb. Egyesekben negyvennyolcas- és Bach-korszakbeli vonatkozások is vannak, de szívesebben rajzolja a „békebeli“ negyvenes éveket. Elmondja, hogy a régi bállokon, pl. a jogászbálon mi volt a táncrend: a Rákóczi-induló után eljártak hét-nyolc valcert, aztán néhány magyarruhás jogász egy magyart táncolt, utána megint hét-nyolc valcer s végül a kotillon következett. A bállokat különösen szereti, leírja a jogászbált, a kereskedősegédek bálját, a cselédbált a királyuccai Römersaalban, egy kereskedő házibálját. A szerelmesek a szerviták templomában találkoznak a vasárnapi misén s a mindig pontosan megnevezett utcákon kóborolnak. Megtudjuk belőlük, hogy az elefánt szót Saphir hozta divatba a szerelmeseket pártoló és őrző harmadikra, hogy a báli buffet-t kredenznek, a magas köcsöghalapokat pedig 1849-ben Angströhrennek hívták. Ezek az apró megfigyelések némi realitást s kedves korrajzi patinát adnak ezeknek a naív és elég üres történetkének.

Jeles lírikusunk, *Lévay József* is írt humoreszkeket,² de önálló egyéniség nem mutatkozik bennük. Hat rá Jókai, de még inkább Lauka és Bernát Gazsi, kiknek túlzásait alkalmazza tartalom és stílus dolgában. Például

¹ Első elbeszélése: *Elefánt*. Fővárosi életkép. H. 1849. 15—7.

² Komoly elbeszélései sablonos romantikájukkal, hamis páto-szokkal és érzelésükkel egészen értéktelenek. Elbeszélései, melyek elseje *Mátyás vitéz* (H. 1850. I. 83—4.) a saját nevén kívül a következő nevek és jegyek alatt jelentek meg: Lévai, Bátor Miklós, Eleven Péter, L., L—y., L—i.

egyik humoreszkiájában a szomszéd leánya fiszharmónikázik, amitől „a keresztyén ember fogai meglódnak, a házi állat elszilajodik, s a nőtleny farkas idétlent szül.” Ez egészen Bernát stílusa. Humora, szatírája a túlzások ellenére is erőtlen. Tartalom tekintetében sem hoz semmi újat. Genreképeket ír többnyire régi receptek szerint, pl. a *Tapasztalások Pesten*, egy vidéki urabácsi pesti kalandjairól szól. Milyen elcsépeelt téma ez Gvadányi nőtárusa s főként Kisfaludy *Tollagija* óta!

Másik lírikusunk, *Székely József* is megpróbálkozott a humorista mesterséggel s egy víg regénnyel lepte meg az ötvenes évek olvasóit.¹

*Liliputi Tóbiása*² főként azért érdekes, mert az első Don Quixote-utánezet irodalmunkban.

A hős egy hórihorgas, húszéves, eszelős nemes ember, aki marosmenti birtokában él kulcsárnéjával és béresével, Zakariással. A regény az ő kalandjainak sorozata: éjjel egy temetőben kipányvázott lóban egyik őse szellemét látja, egy vizimalomba tör az álmában látott Tündér Ilonát megmenteni s a molnárlegénytől egy pofont kap. Ennyiben volt szerencsésebb az író szerint „a szélmalommal harcoló Don Quixotenál” (itt említi egyszer mintaképét, 29. l.), ásatást rendez s a kiásott csontokat és rozsdás holmikat, nevezetes régiségeknek tartja s értesítést küld felfedezéséről a Tudós Társaságnak. Mikor virággal és szeméttel hajigálják meg, ezt a lelkesedő nép virágcsőjének tartja. Ősi fringijával felfegyverkezve kalandokra indul Zakariással, Sancho Pansájával. A molnárlegényeket óriásoknak nézi és Zakariással együtt megszalasztja, a vizimalom kereke fejbe kólintja s a folyóba dobja. A kuruzsló Pospest Liebignek, az alispánt lord Palmerstonnak, a kolduló barátokat pápai követeknek, a vándorszínészeket tudósoknak nézi. Az Alföld homokja neki aranypor s egy száradni kiakasztott juhbőr az argonauták aranygyapjúja. Tevékeny részt vesz a megyei tisztújítás mozgalmában s a negyvennyolcas pesti eseményekben, végül Szent Tamás ostromakor ágyúgolyóbis találja azon részén, hová „az ember szíve szokott szállani, mikor megjed.”

¹ Ezenkívül csak egy *Vis a vis* c. ízeftlen humoreszkije jelent meg (P. R. 10.), amely a folyóirat megszűnése következtében még befejezetlenül is maradt. Érdekes, hogy ezt a mai divatos pestiességet már itt megtaláljuk: „Ejh! ne mesélj nekem!”

² Először *Liliputi Tóbiás de eadem*. P. N. 1850. 158—22. (szept.

Látjuk, hogy csak durva, külsőségekben való utánzatról van szó s Cervantes halhatatlan regényének minden mélysége és páratlan humora hiányzik belőle. A közbeszótt három elbeszélés is csak gyenge utánzata a Don Quixote pompás novelláinak.

Különben ez is a negyvenes évek életképirodalmának folytatása s nem annyira regény, mint életképsorozat. A züllött urodalomnak, a „nagy ebugatónak“ nevezett vendégszobának leírása, a barátoké, a színészeké: megannyi genrékép. Ilyenek alföldi képei, melyeken Kuthy hatása látszik. Sikerült a színielőadásé is. Előadják Benjamin Lengyelországból vagy a nyolcgarasos atyafi c. remekét, az udvaron felütött sátorban. A „zenekar“, vagyis a flótázó igazgató s a gitározó sűgő, eljátssza Norma nyitányát. Liliputi a színpadra szalad, hogy résztvegyen a játéokban. A bivalyok megvadulnak, bedöntik a sátrat s ők is a színpadra törnek. Az előadás nagy kavarodásban végződik. Jók a kortesjelenetek, a tisztújítás, s a negyvennyolcas törvények szentesítése utáni mozgalmas pesti életnek rajzai is.

Stílusán Bernát és Jókai hatását érezzük (túlzások, patetikus hang). Egykorú bírálója szerint „bármily bizarrnak tessék is némely részeiben, a mélyebb angol humor bélyegét viseli magán“ (P. N. 1852. 804.). Ez csak annyiban igaz, hogy életképirodalmunk angol forrásból is táplálkozott, Székely azonban ettől az eredeti forrástól meglehetősen messze esett.

A később kedvelt és jónevű humorista, *Balázs Sándor* 1852-ben kezdte meg novellista munkásságát *Első szerelem* c. elbeszélésével.¹ Kolozsvári jogász-korabeli szerelmét írja meg Bájtövi Emma primadonna iránt. A törté-

8—dec. 3.), ezután önálló kötetben *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás* címen. 1851. (165 l.)

¹ Munkái, melyek mind 1852-ben jelentek meg: 1. *Első szerelem*. H. 28—31. 2. *Érzékeny sétaték*: I. *Kirándulások a zöldbe*. H. 138. II. *Ne házasodjatok pénzért!* H. 149. III. *Egy mindennapi történet*. H. 151. IV. *Jonathán és Jenni*. H. 155. V. *Találkozás öt év után*. H.

netet a diák- és színészélet realisztikus rajzával teszi élénkké és mulattatóvá s azzal a fanyar megállapítással fejezi be, hogy noha Emma méltatlan volt vonzalmára, mert egy gróf szeretője lett, mégis kegyelettel gondol erre az első naív és tiszta szerelmére.

Ez a fanyarság jóformán minden elbeszélését jellemzi, amely a huszonkétéves fiatalemberben akkor még aligha lehetett tapasztalatainak eredménye, inkább irodalmi mintáinak (talán már ekkor Thackeraynek) hatása. Íme témái: a feleség kikíséri férjét a hajóhoz, aztán család szeretőjéhez; viszontlátja ideálját, ki azóta elzüllött; a férj boldog, hogy felesége szereti, pedig az régi kedvese után sovárogo; egy férfibolondító leány igazán szerelmes lesz, de most ő kap kosarat, meg akarja mérgezni magát, de mivel a mérge fájdalmat okoz, inkább férjhez megy báró udvarlójához; csúnya vénasszonyt vesz feleségül pénzért s keservesen megbűnhődik; egy tudóstársasági tag felesége fűvel-fával csalja az urát. Ezt a sívár életfelfogást csak humora enyhíti, de ez is leggyakrabban keserű vagy fanyar utóízű.

Lássunk egy rövid példát.

Sötét, hideg éj, a Váci-úton egy nő suhan végig, be- megy a temetőbe s egy síron hosszú monológot mond kedveséhez, hogy férjnél van s milyen boldogtalan. Többen jönnek s az elmebeteg nőt kocsiba emelik. A férj, ki imádja nejét, ott marad s az orvostól megtudja, hogy neje boldogtalan szerelmébe örült bele s ez kedvesének sírja. Az orvos távozta után ő is monológot mond s agyonlővi magát. Befejezés: Az olvasó kitalálhatta, hogy ez a jelenet részlet volt egy bukott drámából. Az életben u. i. ilyen eset nem fordul elő, mert 1. ma az emberek

163. VI. *Hűség a halotthoz*. H. 180. 3. *Hárman együtt*. Töredék Egy ünnepelt nő c. nagyobb műből. H. 193. 4. *Fővárosi életképek*. I. B. V. II. 14. 5. *Szeszély és szerelem*. B. V. II. 16—20. 6. *Árnyéklatok a házassálettől*: I. H. 270., II. H. 277., III. H. 283. 7. *Fekete szem, szőke fürtök*. B. V. II. 23—4. 8. *Boldog férj*. Életkép töredékekben. B. V. II. 26.

nem halnak meg boldogtalan szerelmükben, 2. a nők még élő kedveseikhez sem igen hűségesek, 3. a férfiak, ha nyomára jönnek is nejük hűtlenségének, legfeljebb itálnak adják magukat (*Hűség a halotthoz*).

Elbeszélései majdnem mind életképek. Sok bennük a reális részlet, mint a régi genreképekben. Ezekből főképpen a könnyedebb, modernebb előadásmódban és az említett fanyarságban különböznek, bár fanyarságot találunk már Nagy Ignác egyes életképeiben is.

Ugyancsak 1852-ben kezd *Tóth Kálmán*, a későbbi jeles lírikus, is humoreszkeket írni.¹ Pesti és vidéki életképek ezek, tartalmilag jelentéktelen tréfák, de kedves könnyedséggel, bohém jókedvvel elmondva, sok szubjektív és aktuális vonatkozással tarkítva. Az utóbbi tekintetben Frankenburg életképeire emlékeztetnek, de stílusuk nem olyan nehézkes, sokkal természetesebb s már Jókai hatása látszik rajta (l. az V. fejezet).

Sokat emlegeti hitelezőit, kik elől a budai bástyára menekül. Gáspár bácsi úgy magasztalja költészetét, mintha ő volna „Toldi és Bánk-bán egyetemes szerzője.“ „Mondá pedig Berec Károly, menjünk vidékre! és mi menénk“. Máskor a Liciniusban mulat Patikárusék muzsikája mellett, Lilinek pedig „bemonologizál“. Egyik életképét így kezdi: Muki péklegény volt s mivel apját Pamucnak hívták, „lön Pumuc Muki.“ Mikor ideálját más veszi el, Muki erősen bánkódik. „Nem sejtő ő, az együgyű, hogy szenvedései megjutalmazvák.“ Smizli Szilveszter, egy civilizált és szépérzelmű háziúr, „igen szereti a zöldbabot s olvassa Szilágyi Sándor munkáit.“

Látjuk, hogy stílusának jellemző vonása a parodizáló hang. Tréfás ötletei nem nagyon szellemesek, de apróságait kedvesekké teszi a huszonegyéves fiatalembernek mindenben tréfálkozó jókedve.

¹ Első ezek közül *Rendkívüli!* H. 1852. 85—6. Manki álnéven, melyet többször használ. Bizonyára a monkey (majom) szó fonétikus írása.

Írtak még víg novellákat s főként életképszerű apróságokat: Szilágyi Sándor (szám szerint 26-ot), Gajzágó Salamon (Sali Bánk álnéven is), Szilágyi Virgil, Berecz Károly, Tanács Márton, Pap Zsigmond, Halmágyi Sándor és Bulyovszky Gyula. Több közülük csak a későbbi években szerzett magának jó nevet. Ekkor írt munkáik gyenge, vékonypénzű, erőltetett humorú, nem egyszer elnyújtott vagy ízléstelen apróságok, csak laptölteléknek járták meg s az irodalmi színvonalon alul maradtak.

A fentebbiekből kitűnik, hogy humoristáink nevesebbjei sem produkáltak igazán értékes novellákat és életképeket (Jókait kivéve), csak efemer dolgokat, melyekkel az akkori szomorú időkben el-elmulattatták az olvasókat. Arra maguk sem nagyon törekedtek, hogy művészileg értékesebb, maradandóbb becsű alkotásokkal örökítsék meg a nevüket

Az eddig mondottak után hosszú összefoglalásra nincs szükségünk.

Láttuk, hogy szellemi életünk az elnyomás ellenére erősen megélénkült.

A szabadságharc és az abszolutizmus két új témakörrel gazdagította novella- és regényirodalmunkat.

A lélekrajzi regényt és novellát Kemény és Gyulai európai színvonalra emelte. Mellettük csak Bérczy Károly érdemel említést.

Különben a romantika uralkodott társadalmi és történeti elbeszéléseinkben ekkor is, úgy mint a szabadságharc előtt. Kuthy folytatta értékes munkásságát, Jókai tehetsége ekkor bontakozott ki s kezdett erősebben hatni elbeszélőinkre. P. Szatmáry Károly, Jósika egyetlen nevesebb tanítványa ekkor kezdte meg működését.

A humoristák folytatták a negyvenes évek divatos életképirodalmát s néhány fiatal írónk már új hanggal és modorral is próbálkozott. Jókai ezek közt is a legkiválóbb.

Általában csak három igazán nagy elbeszélőnk van ebben a korban: Kemény, Jókai és Gyulai.

Nagyságukat azonban csak a korukbeli egész novella- és regénytermés tüzetes áttekintése világíthatja meg igazán. Csak akkor látjuk, hogy milyen magasságban állnak ők még nevesebb kortársaik fölött is, és hogy nélkülök a magyar novella- és regényirodalom mennyire a világirodalom színvonala alá süllyedne.

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos 26, 47, 99, 102.
 Anda 25.
 Andersen 11.
 Angyal Bandi 82.
 H. Apafi Mihály 88.
 Apafi Mihály 87, 88, 89, 90, 91, 92.
 Atádi Vilmos 106.
 Atelkőzy 43.
 Attila 104.
 Auber 14.
 Bach (korszak) 33, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 62, 63, 64, 93, 97, 111, 121.
 Baesó Tamás 76, 87.
 Bajza J. 12.
 Balázs Sándor 123—5.
 Balzac 11, 49, 50, 53.
 Bánfi Dénes 88, 89, 90.
 Bányay László 10.
 Bátor Miklós (l. Lévy József) 44, 121.
 Bátori András 105.
 Bátori Erzsébet 98, 104.
 Bátori Klára 99, 104, 105.
 Bátori Zsigmond 73.
 Beecher Stowe 11.
 Béli Pál 76, 87, 90.
 Bellini 14.
 Bem 26.
 Benedek József 106.
 Beóthy László 10, 29, 43, 47, 99, 103, 106, 107, 117—118.
 Berecz Károly 125, 126.
 Berecz Imre 35, 47.
 Bérczy Károly 8, 9, 17, 27, 31, 32, 36, 41, 49, 61—5, 83, 126.
 Bernát Gáspár 10, 19, 31, 43, 47, 72, 110—11, 114, 121, 122, 123.
 Berzeviczy Albert 16.
 Bethlen Gergely 88.
 Bethlen Miklós 103.
 Bocskay Lajos 99.
 Bokor Ferenc 32.
 Boor Ádám 92.
 Boross Mihály 13, 18, 26, 30, 32, 33, 34, 41, 43, 45, 111—3, 116.
 Brády-család 25, 75.
 Brandenburgi Katalin 103.
 Bulwer 11, 61, 63.
 Bulyovszky Gyula 126.
 Byron 51.
 B . . . s P. 32, 106.
 B. B. 29.
 Cervantes 11, 123.
 Charitas apáca 86.
 Chateaubriand 63.
 Cillei Borbála 104.
 Corsar bég 89, 91.
 Corvin János 73.
 Czanyuga József 30, 32, 42, 47, 120—1.
 Császár Elemér 105, 115.
 Császár Ferenc 11, 28, 43, 66.
 Császár György 14.
 Csatáry Ottó (Telezdi Kovách László) 21, 25, 26, 30, 31, 33, 106.
 Csató Pál 49, 50, 63.
 Cserei Mihály 87, 89, 90, 92.
 Cserni Száva 87.
 Csizsár Amália, gr. Nemesné 47.
 Cs. P. 18.
 Cs. L. 31, 35.
 Dálnoki Barna 28.
 Damjanich 24.
 Decebal 103.
 Degré Alajos 9, 13, 107.
 Dembinszky 26.
 Dézsi Lajos 69, 70.

- Dickens 11, 54, 64.
 Dobsa Lajos 13, 65—6.
 Donizetti 14.
 Doppler Ferenc 14.
 Dózsa Dániel 25, 99, 103.
 Id. Dumas 11, 76.
 Ifj. Dumas 11.
 Édes M. 47.
 Egressy Gábor 12.
 Eleven Péter (I. Lévy József) 121.
 Emich Gusztáv 10, 52.
 Emma 20, 31.
 Eötvös József br. 13, 50, 102, 106, 112.
 Erkel Ferenc 14.
 Fáy András 109.
 Fáy Gyula 95.
 I. Ferdinánd 73.
 Florian, Jean Pierre 11.
 Flotow 14.
 Fortunatus Imre 76, 92.
 Foscolo Ugo 11.
 Frangepán Ferenc 104.
 Frankenburg Adolf 13, 28, 43, 46, 110, 125.
 Fugger 92.
 Gual József 13, 65, 69, 81, 82.
 Gábor Áron 25.
 Gajzágó Salamon (I. Sali Bánk) 28, 32, 126.
 Galamb Sándor 57, 60.
 Garay János 63.
 Gárdonyi Géza 111.
 Geibel 23.
 Geringer 15.
 Görgey Artur 26, 32.
 Grítti 84.
 Guyon Richard 26, 27.
 Gvadányi J. gr. 122.
 G. E. 25.
 Győrfi Pető 99, 103.
 Gyulai Pál 17, 21, 27, 36, 49, 54, 56—61, 64, 108, 126, 127.
 Halmágyi Sándor 126.
 Hankiss János 84.
 Hartleben 11.
 Hatvani Imre 33, 34.
 Havassy Miklós 103.
 Haynau 15, 42.
 Heckenast 21.
 Heilprin 10.
 Helfi Ignác 95.
 Herold 14.
 Hollósi Kornélia 14.
 Homonnai Béla (I. Vajda János) 67.
 Sz. Hosszúfalusi Kálmán 96.
 Hugo Viktor 66, 94.
 Hunyadi János 38, 39, 44, 114.
 Hunyadi László 14, 17.
 Hurbán 27.
 Ida 31.
 Iffiu János 105.
 Ilma 25.
 Irving Washington 11, 61.
 István fhg. nádor 27.
 Jakab IV. skót kir. 84.
 Jakó Pál 18.
 Janin Jules 11.
 János Zsigmond 73.
 Jean Paul 110.
 Jellasiich 18.
 Johanna, nápolyi 104.
 Jókai Mór (I. Sajó, Kis Endymion, Másvilági János) 8, 9, 10, 11, 13, 17, 18, 20—1, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 36, 39, 40—1, 43, 44, 45—6, 65, 73, 74—101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 118, 120, 121, 123, 125, 126, 127.
 Jósika Miklós br. 13, 37, 49, 53, 61, 63, 69—70, 73, 75, 76, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 101, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 126.
 Józsuá 103.
 Juraszek József 31.
 Kaján Ábel (Pákh Albert) 38.
 Kálmán 106.
 Kálmán király 18.
 II. Katalin 73.
 Kelemen Mór 31, 103.
 Kelmenfi László 13, 46, 104.
 Kemény János 89.
 Kemény Zsigmond br. 9, 10, 11, 17, 50—56, 61, 64, 89, 93, 102, 108, 126, 127.
 Kempeleonné Tóth Riza (I. Riza) 107.
 Kis Endymion (Jókai) 75.
 Kisfaludy Károly 109, 122.
 Kiss Ignác 45.

- Kiss Károly 13.
 Kock, Paul de 66.
 Komáromi Ferenc 18. 19.
 Korányi Viktor 10.
 Kornis Gáspár 105.
 Kornis Mária 105.
 Kossuth 19, 115.
 Kovács Pál 39, 40, 109—10, 121.
 Kölcsey F. 49.
 Kövály László 88, 89, 99, 103.
 Kucsuk basa 89, 92.
 Kucsuk (P. Szathmáry Károly) 104.
 Kun Kocsárd 102.
 Kuthy Lajos 10, 17, 22, 24, 27, 31, 33, 36, 46, 49, 61, 69, 70—74, 84, 97, 106, 108, 123, 126.
 Lagrange 14, 51.
 II. Lajos 92.
 Lajos, Nagy 104.
 Lám Vilmos 19.
 László, Szent 103.
 IV. László 104.
 Lauka Gusztáv 13, 18, 19, 25, 32, 33, 34, 114—5, 121.
 Lenkey János 24.
 Léway József (Bátor Miklós, Eleven Péter, L., L—y., L—i.) 28, 30, 41, 42, 43, 96, 100, 121—2.
 Liebig 122.
 Lisznyay Kálmán 12.
 Literáti János 18.
 Lonkai Antal 31.
 Losonczy testvérek 99.
 Ludasi Mór 18, 19.
 Madarassy Klotilda (M. K...a) 28, 30, 31, 42, 43, 94, 107.
 Madarász László 33.
 Manki (Tóth Kálmán) 32, 125.
 Marastoni Jakab 15.
 Mária királynő 104.
 Márk (Barthos János) 13.
 Másvilági János (Jókai) 76.
 Mérei Mór 33.
 Meyerbeer 14.
 Mihály oláh vajda 105.
 Mikes Margit 73.
 Mikszáth K. 80.
 II. Mohamed 72.
 Müller Gyula 10, 70, 76.
 Nagy Ignác 7, 13, 18, 47, 110, 125.
 Ney Ferenc 34—5, 95, 107.
 Obernyik Károly 19, 20, 25, 28, 29, 30, 33, 42, 46, 97, 101.
 Opour 103.
 Orion (I. Bérczy Károly).
 Ossian 24, 96.
 Ötevényi 106.
 Pákh Albert, 13, 44, 113—4.
 Pál, Remete Szt. 103.
 Pálffy Albert 11, 13, 14.
 Palmerston 40, 122.
 Papp Ferenc 51, 52, 53, 54, 102.
 Pap Zsigmond 126.
 Paskó Kristóf 92.
 Patikárus Ferkó 15.
 Paulikovics Lajos 31, 103.
 Peőkry Pálné, Sámsoni Eszter 105.
 Perczel Mór 26, 67.
 Péter (horvát) bán 18.
 Petőfi Julia 106.
 Petőfi Sándor 44, 113.
 Petrichevich Horváth Lázár 13, 44.
 Pompéry János 28, 43, 94, 95.
 Potemkin 73.
 Rachel 14, 81.
 II. Rákóczi Ferenc 70.
 Remellay Gusztáv 13, 18.
 Repiczky János 85.
 Riza (I. Kempeleonné) 41.
 Roboz István 45, 94, 95, 97, 107.
 Rossini 14.
 Rothschild 118.
 Rozgonyiné 18, 76, 87, 103.
 Rózsa Sándor 24.
 Rózsavölgyi Márk 15.
 Rubens 93.
 Sajó (I. Jókai) 20, 75.
 Salamon király 86.
 Sali Bánk (I. Gajzágó Salamon) 28, 31.
 Sand G. 11.
 Saphir 110, 121.
 Sárközy Ferkó 15, 45.
 Scribe 11.
 Sepsy Károly 103.
 Shakespeare 59.
 Sterne 110.

- Stibor vajda 104.
 Sue 11, 65, 83, 94, 96.
 Sugár Kálmán (l. Vadnai Károly) 97.
 Sujánszky Antal 10.

 Szabó Imre 106.
 Szabó Márton 18.
 Szalárdi János 102.
 Szalay László 12.
 Szathmáry Károly, Péterfalvi 13, **98—9**, 100, **104—5**, 126.
 Széchenyi István 15.
 Székely József 31, 46, 116, **122—3**.
 Szigligeti E. 14, 82, 107, 113.
 Szilágyi Sándor 8, 10, 20, **21**, 22, 25, 28, 29, 30, 34, 43, 52, 78, 93, 95, 96, 103, 125, 126.
 Szilágyi Virgil 9, 42, 103, 126.
 Szilárd 18.
 Szinnyei Ferenc 8.
 Szinnyei József 108.
 Szirondi (Birányi-Schultz Ákos) 22, 25, 26.
 Szolimán (XVI. sz.) 76, 84.
 Szöllősy Benő 98, 99, 103.
 Sztratiimirovics 24.

 Tanács Márton 126.
 Tassi Ede 19, 32.
 Teleki József gr. 12.
 Teleki László gr. 30.
 Teleki Mihály 90, 92.
 Thackeray 54, 124.
 Thalabér Lajos 31, 95.

 Toldy Ferenc 9, 12.
 Tóth Ferenc 17, 18, 99.
 Tóth Kálmán (l. Manki) 47, 96, 100, **125**.
 Tóth Lőrinc 11.

 Ulászló, II. 92.
 Vadnai Károly (l. Sugár Kálmán) 32, **97—8**, **101—2**.
 Vahot Imre 9, 10, 21, 22, 29, 42, 43, **115—17**.
 Vajda János 13, 31, 32, **66—68**.
 Vajda Péter 63.
 Vallér Sándor 41.
 Vályi Károly 17.
 Vári Boldizsár 31.
 Vas Gereben 9, 13, 17, 29, 47, 106, 117, **118—20**.
 Verdi 14.
 Vörösmarty M. 63, 79, 86.

 Wetterbergh 11.
 Wesselényi Ferenc 17.

 Zápolyai János 87.
 Zenobia, Palmyra királynéja 84.
 Zrínyi János (Péter fia) 18.
 Zrínyi Miklós, a szigetvári hős 102.
 Zrínyi Miklós, a költő 88, 89.
 Zschokke 11.

 Zsigmond király 104.
 Zsigmond Ferenc 24, 33, 76, 78, 79, 82, 86, 96.
 Zsitvay György (XVII. sz.) 103.
-

TARTALOMJEGYZÉK

	Lapszám
Bevezetés	3
I. A szellemi élet megindulása	7
II. A szabadságharc novella- és regényirodalmunkban	17
III. Az abszolutizmus novella- és regényirodalmunkban	38
IV. A lélekrajzi regény és novella	49
B. Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Bérczy Károly, Dobsa Lajos, Vajda János.	
V. A romantikusok	69
B. Jósika Miklós, Kuthy Lajos, Jókai Mór és hatása elbeszé- lőinkre. Obernyik Károly, Abonyi Lajos. A történeti elbeszé- lés. B. Kemény. A többiek. P. Szathmáry Károly. A társas- dalmi novella.	
VI. A humoristák	109
Fáy András, Kovács Pál, Nagy Ignác, Frankenburg Adolf, Bernát Gáspár, Boross Mihály, Pákh Albert, Lauka Gusztáv, Vahot Imre, Bróthy László, Vas Gereben. Az újak: Czanyuga József, Léway József, Székely József, Balázs Sándor, Tóth Kálmán.	
Névmutató	129

